

MICA ENCICLOPEDIE

3

GHEORGHE I. BRATIANU

**O ENIGMA
ȘI UN MIRACOL ISTORIC:
POPORUL ROMAN**

**FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ
ȘI ARTĂ „REGELE CAROL II”**

www.dacoromanica.ro

MICA ENCICLOPEDIE

Se simțea de mult nevoia unei biblioteci de largă vulgarizare științifică, adaptată nevoilor publicului românesc. Prin creerea prezentei biblioteci enciclopedice, Fundația pentru literatură și artă «Regele Carol II» pune la îndemână tuturor cetitorilor cărți folosite, pe un preț redus. Publicul cetitor, prin primirea ce o va rezerva acestei biblioteci, va ratifica buna noastră intenție. Cetitorii sunt rugați să ne aducă la cunoștință sugestiile lor, în legătură cu desfășurarea în viitor a programului bibliotecii noastre.

O ENIGMĂ ȘI UN MIRACOL
ISTORIC:
POPORUL ROMÂN

S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE, PE
HÂRTIE VIDALON VĂRGATĂ, DOUĂZECI
ȘI ȘASE DE EXEMPLARE NEPUSE ÎN
COMERȚ, NUMEROTATE DELA 1 LA 26.

TOATE DREPTURILE REZERVATE

www.dacoromanica.ro

GHEORGHE I. BRĂTIANU

Profesor la Universitatea Mihăileană din Iași

O ENIGMĂ ȘI UN MIRACOL ISTORIC: POPORUL ROMÂN

Cu 5 planșe și 2 hărți afară din text

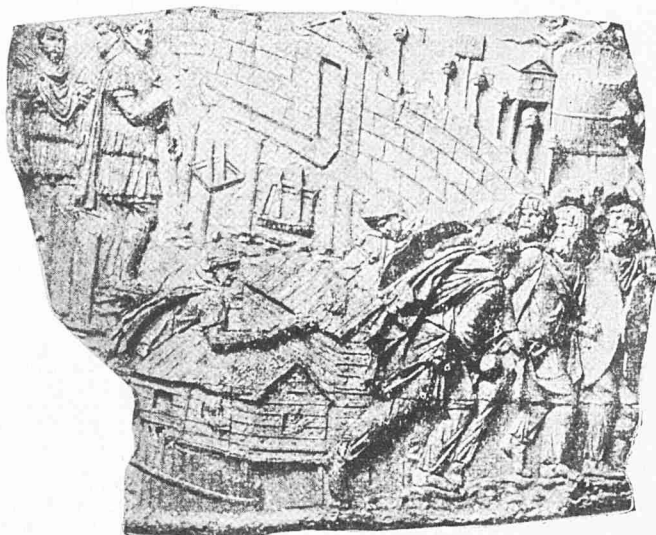
BUCUREȘTI

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ „REGELE CAROL II”

39, Bulevardul Lascar Catargi, 39

1 9 4 0

www.dacoromanica.ro

Romanii și Dacii, după Columna Traiană

A MINTIRII

LUI

ALEXANDRU XENOPOL

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI

A CĂRUI CARTE

„UNE ÉNIGME HISTORIQUE : LES ROUMAINS AU MOYEN ÂGE“
STĂ DE JUMĂTATE DE VEAC LA TEMELIA ACESTOR CERCETĂRI

100
Iordan
- 30.1.1940 -

CUVÂNT ÎNAINTE

Indată ce a apărut cartea d-lui Ferdinand Lot asupra năvăli-
rilor barbare, din care un capitol privea originile poporului român,
enigmă și minune istorică în dezvoltarea națiunilor, am socotit
ca fost elev al eminentului medievist al Sorbonei, că îmi revenea
sarcina de a-i răspunde, înainte chiar ca alții, mai apropiați de
acest subiect prin studiile și specialitatea lor, să-și fi spus cuvântul.
Darea de seamă ce o pregăteam a luat însă repede proporțiile unui
mic volum, care a și apărut, în limba franceză, în vara anului 1937.

Primirea atât de binevoitoare ce s'a făcut acestei lucrări, atât
la noi cât și peste hotare — și recunosc că m'au mișcat în deosebi
rândurile prin care fostul meu profesor îmi cerea un alt exemplar
pentru biblioteca Lavisse, spre a răspândi mai mult critica mea
printre studenții săi — ca și, desigur, semnalarea unora din
erorile comise de mine însumi, m'au îndemnat să pregătesc
această ediție românească, în nădejdea că va putea interesa un
cerc mai larg de cititori.

N'am înțeles însă să dau numai o versiune în limba noastră
a textului francez, traducere la care m'a ajutat d. Al. Iordan de
la biblioteca Academiei Române. Am adăugat un capitol asupra
datelor arheologice, care a apărut și el deosebit într'o broșură
în limba franceză, și am modificat cu totul unele pasaje, punân-
du-le, pe cât mi-a fost cu putință, la curent cu bibliografia mai
recentă. Astfel am adăogat la capitolul II unele considerațiuni
asupra tezei d-lui Keramopulos, atât de mult discutată în presa
noastră; la capitolul IV, preciziuni relative la numele *Romaniei* și
la rezultatele anchetei întreprinse pentru alcătuirea Atlasului lin-
guistic al României; la capitolul V, contribuțiuni la înțelesul social
al numelui de « Vlah » și « Rumân », și o rectificare, necesară, a

interpretării ce o încercasem, a relațiilor geografilor musulmani din veacul al X-lea și al XI-lea. Îmi dau bine seama că ar mai fi încă foarte multe de adăogat și de îndreptat, dar, din capul locului, lucrarea nu a fost și nici nu trebuie privită ca o examinare completă a unei probleme atât de vaste și de grele. Ea a avut doar rostul de-a aduce o lămurire și un răspuns.

Nu e însă mai puțin adevărat că pe tărâmul științific, ca și pe altele, nu putem rămâne în liniștea unor *beati possidentes*. Noi am considerat chestiunea românească închisă, o dată ce ne-am statornicit granițele de astăzi. Dar istoria nu se oprește în loc. În jurul nostru fierb tot mai aprig energiile altor popoare, năzuințe de expansiune, poftă de răzbunare.

Prea multă vreme, pe când alții revărsau asupra lumii civilizate sute de broșuri și de cărți de propagandă, sau răscoleau izvoarele istorice spre a afla un nou temei al drepturilor lor, noi n'am știut să opunem acestei bătălii de argumente și dovezi, care uneori pregătește alta mai aspră și mai sângeroasă, decât indiferență sau dispreț. Rezultatul acestei atitudini este cartea unui om de competență și obiectivitate științifică a lui Ferdinand Lot.

Și doar adevărul a fost, este și va fi de partea noastră, iar dovezile se află la tot pasul în pământul însuși al țării, în graiul și în obiceiurile românești, așteptând de atâtea veacuri să fie date la lumină. Să o facem cât mai devreme, căci timp s'a pierdut destul.

Evenimentele ce se desfășoară în jurul nostru, în ceasul în care închei aceste pagini, mă determină să nu mai întârziu publicarea versiunii românești, pe care mi-o asigură binevoitorul sprijin al Fundației pentru literatură și artă « Regele Carol II » « La asemenea lucru, — scria odinioară cronicarul, — gând slobod și fără valuri trebuie; ci noi trăim cumplite vremi, de cumpănă mare pământului nostru și nouă ». Aș fi deplin mulțumit dacă în jumecata viitorului, cârticica aceasta va aduce o mărturie a liniștii și a seninătății cu care neamul nostru, de atâtea ori încercat, poate încă o dată să înfrunte vremurile, încrezător în dreptul și în destinul său.

3 Septembrie 1939.

G. I. B.

INTRODUCERE

Une énigme et un miracle historique: Le peuple roumain este titlul unui capitol din lucrarea pe care d. Ferdinand Lot, îndrumătorul studiilor medievale, al cărui elev am fost, a consacrat-o năvălirilor barbare și populării Europei, considerându-le ca o introducere la înțelegerea ultimelor tratate de pace ¹⁾. Nu ne putem bucura îndeajuns de inițiativa învățatului autor al *Sfârșitului Lumii Antice și Inceputurilor Evului Mediu*; nimeni nu era mai îndreptățit, prin studiile sale anterioare, să lumineze problema originilor istorice ale noii Europe, contestată de câțiva ani în părțile noastre, de o propagandă îndemnatică și statornică, căreia îi place să aducă, în sprijinul tezelor susținute, argumente științifice pe care încearcă să le înfățișeze cu aparența unei perfecte obiectivități. Nimeni nu era de asemenea mai bine pregătit pentru a înțelege importanța unei evoluții, de care puțini dintre contemporani au ținut seamă, spre a arăta astfel opiniei publice rătăcite de tradiții istorice greșit înțelese, că tratatele de pace din secolul al XX-lea au restabilit, în fapt, o rânduială națională și politică care își are originile în Evul Mediu și că ele au desăvârșit închiderea parantezei imperialismelor erei moderne, în Europa Centrală și Orientală, așa cum prăbușirea Imperiului Otoman a fost pentru popoarele balcanice — fără a excepta pe însuși poporul turc — cauza, nu a unei creații artificiale de state noi, ci a unei adevărate renașteri naționale. Surparea dublei monarhii a Habsburgilor și căderea

¹⁾ *Les Invasions barbares*, Paris, Payot, 1937, I, Partea a III-a, secția a treia, p. 278-300.

imperiului țărilor au fost condițiunile necesare pentru renașterea Poloniei, pentru unitatea română și iugoslavă. În concepția autorului, a arăta că tratatele din 1919 și 1920 n'au fost, în această parte a Europei, rezultatul nedrept al unei voințe arbitrare a învingătorilor, că ele n'au distrus fără rost tradiții monarhice de mai multe ori seculare și că au restabilit dimpotrivă, cu greșeli de amănunt de neînălțurat, echilibrul națiunilor pe care așezarea popoarelor în Evul Mediu a creat-o odinioară în aceste regiuni, înseamnă a contribui nu numai la înțelegerea pactelor internaționale care au statornicit noua așezare europeană, dar a face o operă de dreptate și de adevăr. Desigur, evenimentele ce se desfășoară sub ochii noștri au dat iarăși întâietate altor factori și altor forțe, ce depășesc cadrul național. Dar chiar acești factori nu vor putea să nu ție seama, în așezările ce se vor statornici în cele din urmă, de principiul național și etnic, ce a stat la temelia dezvoltării lor. Orice s'ar spune de nestatornicia lucrurilor omenești, e necesar totuși să se știe și să se repete că «sunt lumini care nu se sting, o dată ce au fost aprinse»¹⁾.

Nu am intenția să analizez în întregimea ei această lucrare, care este urmarea, dacă am înțeles bine intenția autorului, a frumoasei sale cărți asupra invaziunilor germane, întregind volumul consacrat de colecția Glotz «destinelor imperiului în Occident». Ceea ce îmi propun să examinez aci sunt cele două capitole consacrate «miracolului istoric» al poporului român, întregite prin câteva pagini asupra «Vlahilor» din Balcani și a relațiilor lor cu Slavo-Bulgarii²⁾. Din pricina bogăției materialului am fost nevoit să depășesc limitele unei dări de seamă; unele din părerile d-lui Lot trebuesc apropiate de acele ale câtorva lucrări recente, datorite istoricilor și filologilor din Europa Centrală și Orientală, de care el însuși n'a putut lua cunoștință înainte de tipărirea cărții sale; mă grăbesc să adaog că această apropiere nu privește decât concluziile, iar nu tendințele și metodele cu totul diferite. Am fost

¹⁾ *Op. cit.*, II, p. 292.

²⁾ *Ibid.*, I, pp. 229, 233-34, 270-72. Capitolul despre România din vol. II (p. 173-182) privește vremea contemporană. V. mai departe, p. 118.

astfel adus să examinez din nou cele două argumente esențiale ale profesorului meu, problemele atât de discutate ale păririi Daciei și ale unității primitive a principalelor dialecte românești și să consider, în lumina noilor cercetări, observațiile pe care le-am făcut acum câțiva ani, asupra înțelesului geografic al denumirilor etnice, în cea mai mare parte a izvoarelor istorice din Sud-Estul Europei în Evul Mediu. Sper că aceste contribuții nu vor fi fără folos. De câțiva ani, unii istorici, care nu sunt Români, au deschis din nou în fața opiniei europene o « problemă românească », pe care noi am crezut-o rezolvată.

Este deci timpul de a face cunoscut punctul nostru de vedere în acest proces, pe care alții l-au început, și cel mai frumos omagiu pe care pot să-l aduc îndrumării profesorilor mei dela Sorbona, e de-a lua parte la această dezbatere într'un spirit de obiectivitate științifică, care este de sigur al lor, deși nu este acel al adversarilor noștri.

CAPITOLUL I

PĂREREA D-LUI LOT ASUPRA ORIGINILOR POPORULUI ROMÂN

În examinarea problemei, de atâtea ori dezbătută, a originilor poporului român, d. Lot s'a văzut obligat să ia parte la marea controversă, care de mai bine de un secol opune pe partizanii continuității daco-române celor ai imigrării. Principalele argumente ale uneia și ale celeilalte teze sunt repede trecute în revistă, dar dela început, acele în favoarea teoriei imigrării par a cântări mai mult în judecata istoricului: slabă colonizare a Daciei după cucerirea lui Traian, mărturie formală a biografiei lui Aurelian scrisă de Vopiscus și a rezumatului lui Eutropius, despre părăsirea totală a Daciei în a doua jumătate a secolului al III-lea, desființarea desăvârșită a romanizării la Nordul Dunării, după această epocă și mai ales în Transilvania. « Niciodată, între sfârșitul celui de al IV-lea și al XIII-lea secol, nu este vorba de o populație romană trăind în vechea Dacie.

Această tăcere de zece veacuri este impresionantă » ¹⁾.

E adevărat că o mărturie formală nu e neapărat irecuzabilă și că tăcerea scriitorilor bizantini, « singurii de care trebuie să ținem seama », poate fi datorită lipsei lor de interes pentru o plebe săracă și tăcută, ei rezervându-și toată atenția cuceritorilor barbari, care ocupă succesiv aceste ținuturi. Spirit cu totul obiectiv, autorul a înțeles gândul politic ascuns al istoricilor unguri și austriaci, care, după Hunfalvy și Roessler, au susținut că Valahii nu sunt autohtoni în Transilvania și că ei au imigrat în masă compactă

¹⁾ *Op. cit.*, p. 282.

după cucerirea maghiară, care a colonizat o țară pustie: «Trebuie să lăsăm la o parte ceea ce poate fi tendențios în această teorie. Chiar întemeiată din punct de vedere istoric, ea nu ar fi mai puțin nejustificată din punct de vedere politic.

Nici un popor din Europa n'a fost așezat, de când lumea, pe pământul pe care îl ocupă în prezent. Românii nu trebuie să cedeze Transilvania, mai mult decât Englezii Marea Britanie sau Ungurii valea Tisei, pentru a se reîntoarce cei dintâi în Germania, sau ceilalți în Siberia. Argumentele trebuie să le cântărim, fără nici o considerație de politică contemporană »¹⁾.

Problema fiind astfel pusă și bine chibzuită, istoricul constată că indicațiile argumentelor de ordin lingvistic sunt hotărât contrarii teoriei continuității. Vocabular slav bogat în termeni bisericești și de organizare de Stat, relațiuni foarte vechi ale bisericii române cu metropola dela Ohrida²⁾, prezența cuvintelor albaneze în limba română, totul pare să atârne în cumpănă, în favoarea ipotezei formării poporului român la Sudul Dunării, într'un mediu balcanic. Acest mediu ar fi fost de asemenea mai favorabil latinizării, decât Dacia, nu îndeștul de romanizată și fără îndoială golită de populația ei, după marea criză a năvălirilor barbare din secolul al III-lea. Însăși unitatea limbii române, care se afirmă până și în dialecte așa de îndepărtate, ca macedo-româna din miază-zi, nu se poate explica decât printr'o despărțire relativ recentă a celor două graiuri, « poate către secolul al X-lea »³⁾.

Trebuie să presupunem deci existența a două migrațiuni: una determinată de părăsirea Daciei și de retragerea ultimilor coloniști romani dincolo de Dunăre, în cele două Dacii constituite de Aurelian în Moesia, după anul 271; cealaltă, în sens invers, efectuată de Valahii transdunăreni către miază-noapte, fără îndoială înainte de secolul al X-lea, migrațiune înceată și progresivă, care ar fi avut ca efect repopularea Transilvaniei, dar fără a străbate Bulgaria dunăreană și Muntenia, lăsată în stăpânirea ocupației slave

¹⁾ *Ibid.*, p. 283.

²⁾ V. pentru aceasta mai departe, pp. 106 și urm.

³⁾ *Ibid.*, p. 287.

și a năvălirii Cumanilor. «Așezarea «Valahilor» n'a putut să înceapă cu Valahia modernă. Muntenia a fost repopulată de către Valahii coboriți din Carpați. Ceea ce ne aduce la concluzia că Valahii au trebuit să ocupe mai întâi Transilvania, iar dacă în această regiune ei sunt imigrați veniți din spre miază-zi, au trecut neapărat marele fluviu la vest de Porțile de Fier. Data poate fi în mod aproximativ determinată prin diferite considerațiuni. Daco-româna era despărțită de aromână, vorbită de către Ilîro-romanii din Serbia și Croația, începând cu secolul al X-lea, astfel încât concordanțele lingvistice existente între albaneză și daco-română nu se găsesc în aromână.

Această constatare ne duce la concluzia că viitorii Români se despărțiseră de viitorii Morlahi la această epocă¹⁾. De altă parte, rezultă limpede, din mărturiile hrisoavelor regilor Ungariei și din cronica rusească zisă a lui Nestor, că «Românii erau în Transilvania încă din secolul al XI-lea, al X-lea sau chiar al IX-lea».

Intr'un cuvânt, d. Lot a adoptat în liniile sale esențiale, dar cu o deosebire de trei sau patru secole, teoria susținută mai recent de Alexandru Philippide în voluminoasa sa lucrare asupra originii Românilor, carte care este mai mult opera unui filolog decât a unui istoric.

Nu te poți împiedica de a nu releva deosebirea dintre cele două migrațiuni: una sprijinită pe un text precis: rezumatul lui Eutropius, privind regiuni delimitate de geografia politică a imperiului roman; cealaltă întemeiată dimpotrivă pe tăcerea izvoarelor istorice, pe fapte de ordin lingvistic și urmând totuși un itinerar mai complicat decât acel arătat de texte. E vorba într'adevăr de o adevărată călătorie în zig-zag a strămoșilor poporului român. «Daco-ilirienii» ar fi străbătut întâi Banatul, ar fi ajuns în Transilvania și s'ar fi răspândit de acolo, printr'o nouă expansiune dela nord spre sud și est, în Muntenia și în Moldova. Dintre toate națiunile deprinse a călători, Românii, enigma și miracolul Evului Mediu, ar deține astfel cu siguranță recordul nestabilității teritoriale!

¹⁾ Pp. 288-89.

Dar ar însemna să anticipăm asupra concluziilor acestui studiu, comentând de pe acum pe cele ale eminentului autor al « invaziunilor barbare ». Problema a fost atât de des discutată, că ar fi de prisos să înșirăm din nou o bibliografie prea cunoscută, sau să rezumăm părerile contradictorii ale partizanilor continuității și ai imigrării. Ceea ce trebuie reținut e că această a doua teorie, cu variante asupra cărora ne propunem să revenim, câștigă de câțiva ani tot mai mult teren: ea a fost admisă în parte de învățați români ca Philippide și l-a atras pe un medievist de talia lui Ferdinand Lot.

A aflat de sigur un răsunet mai puternic în țările vecine României de astăzi, care n'au încetat dela război să ridice revendicări tot mai vehemente împotriva stipulațiunilor teritoriale ale ultimelor tratate de pace și au făcut să premeargă revizionismului politic o adevărată ofensivă științifică, tinzând să dovedească temeinicia pretențiunilor lor și să denunțe pe Români ca pe adevărați uzurpatori ai unei situații nemeritate și nedrepte,— dacă nu din punct de vedere strict etnic, cel puțin din acela al tradiției și al istoriei. Ceea ce trebuie să demonstreze e că poporul român, « singurul dintre popoarele europene care nu are istorie proprie până la sfârșitul Evului Mediu »¹⁾, nu era deloc îndreptățit să-și stabilească stăpânirea politică asupra teritoriilor pe care nu le-a ocupat, în mersul întâmplător al pribegiilor sale, decât dela o dată recentă și că națiunile care au fost silite la sfârșitul războiului, printr'o pace nedreaptă, să-i cedeze aceste provincii, au cele mai mari drepturi din lume să le reclame și să le reia. De aceea, înainte de a analiza argumentele cărții recente a d-lui Lot, cu totul străin — după cum o afirmă de altfel el însuși — de acest gen de preocupări, trebuie să rezumăm pe scurt diferitele puncte de vedere ale istoricilor din țările vecine, care sunt toți de acord în a susține teoria imigrației, în ceea ce privește originile poporului român, pe teritoriul ce-l ocupă astăzi.

Ar însemna să lungim fără folos acest studiu, dacă am analiza aci lucrări mai vechi, a căror înșirare nu ar aduce nimic nou; mă

¹⁾ P. Mutaftchiev, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia, 1932, p. 279.

voi mulțumi deci cu mărturia lucrărilor mai recente, care pot fi considerate în același timp ca cele mai reprezentative ale părerilor amintite mai sus și care au totdeodată avantajul de a ne arăta punctul la care au ajuns cunoștințele noastre și stadiul actual al cercetărilor și al problemelor. Spre a fi însă în afara oricărei bănuieli de păreri preconcepute, fie chiar legitime, voi provoca desigur mirarea eventualilor mei preopinenți, declarând că iau deocamdată de bune aceste teorii, socotindu-le cu totul justificate prin examenul obiectiv al izvoarelor și verificate în întregime prin studiul atent al faptelor și al condițiunilor istorice; dar totdeodată, pentru a nu arăta vre-o preferință, trebuie să consider argumentele și concluziile lor deosebite, de o valoare riguroasă egală. Va fi chiar necesar, înainte de a începe orice altă cercetare, să comparăm aceste rezultate, și să coordonăm ideile mai mult sau mai puțin convergente.

Întrebind această lucrare cu atât mai mult interes, cu cât îmi pare că acest lucru n'a fost încă făcut sub această formă — și nu fără motiv — de către istoricii români ¹⁾, cărora nu le-a convenit să întrunească într'un singur mănunchi argumente pătrunse de un spirit dușmănos națiunii lor, spre a ajunge la concluzii întotdeauna defavorabile și uneori injurioase, după mentalitatea și temperamentul diferiților autori. Îmi pare totuși că este o pregătire indispensabilă a oricărui studiu obiectiv și serios, al chestiunii atât de întunecoase și controversate a originilor și a alcătuirii istorice a poporului român.

¹⁾ V. pentru o revistă generală a diferitelor păreri A. Sacerdoțeanu, *Considerațiuni asupra istoriei Românilor în Evul Mediu*, București, 1936, pp. 14 și urm. Lucrările analizate aci nu sunt menționate, afară de cea a d-lui Mutaftchiev.

CAPITOLUL II

TEORIA IMIGRAȚIUNII ÎN CÂTEVA LUCRĂRI RECENTE

À tout seigneur, tout honneur: în primele rânduri ale istoricilor care se opun ideii continuității daco-romane și românești la Nordul Dunării și în Carpați, se află bine înțeles Ungurii. Sunt desigur cei mai interesați să combată această teză și n'au lipsit dela această datorie. Printr'o fericită întâmplare, vederile școlii istorice maghiare asupra acestei chestiuni au fost de curând rezumate într'un studiu de înțeles general, datorit d-lui L. Tamás ¹⁾. Autorul a avut grija de a indica planul chiar în introducere, nelăsând să se strecoare nici o îndoială asupra spiritului și scopului acestei lucrări. D. Tamás a grupat elementele a ceea ce îi place să denumească o « sinteză critică » în cinci capitole: primul conține lămuriri generale asupra celor patru ramuri principale ale poporului român, între altele o scurtă privire asupra istoriei sale politice, urmărită până în zilele noastre. Denumirile etnice indigene ale Românilor sunt puse înadins în vederea concluziunilor referitoare la trecutul acestui popor...

¹⁾ *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, *Archivum Europae Centro-Orientalis*, I, 1935, pp. 1-96 și II, 1936, pp. 48-83 și 245-374. V. și ca post-scriptum, de același, *Roumanie - Hongrie*, *Nouvelle Revue de Hongrie*, XXXII, Iulie 1939, pp. 22-28. De lucrările unui alt exponent al tezei maghiare, Prof. Al. Domanovszky, ne vom ocupa cu alt prilej. V. deocamdată studiul meu *Les Vénitiens dans la mer Noire au XIV-e siècle. La politique du Sénat en 1332-33 et la notion de latinité*, Acad. Roumaine, *Etudes et Recherches*, XI, 1939, pp. 19-22.

Al doilea capitol, ne spune autorul, este unul din cele mai importante . . . ar trebui găsite contra-argumente acceptabile.

Acei care, pentru a nu se obosi, vor renunța a le combate și vor continua să creadă în dezvoltarea limbii române primitive pe un teritoriu care, în afară de unele provincii ale peninsulei balcanice, ar fi înglobat de asemenea vechea Dacie Traiană, vor arăta printr'o asemenea atitudine disprețul lor pentru orice argumentare științifică. » Esențialul celui de al treilea capitol e că « trebuie subliniat de acum că tradiția savantă care face pe Românii din Transilvania coborâtori din coloniștii lui Traian, aduși în Dacia la începutul celui de al doilea secol al erei noastre, nu apare decât în secolul al XV-lea și că în timpul Evului Mediu mai mulți autori au considerat pe Români drept un popor venit din Orient ». Autorul mai are grija să ne anunțe că în al patrulea capitol se ocupă « de argumentele pozitive și negative care tind să probeze că originea poporului și a limbii române trebuiesc căutate în ținuturile sud-dunărene ». Al cincilea capitol și ultimul este consacrat notarului anonim al Regelui Bela, « singurul izvor medieval care cunoaște pe Români în Transilvania, în epoca cuceririi maghiare », iar problema întâietății elementului românesc în Transilvania, se înțelege întâietatea la năvălirea maghiară, este expedită în câteva pagini finale, scurte dar decisive ¹⁾.

Nu e vorba de a face aici analiza critică a argumentelor filologului ungar: ar însemna să lungim la infinit aceste observații. S'ar putea, de exemplu, să relevăm contrazicerea între primul capitol, care afirmă « că în secolul al X-lea al erei noastre strămoșii Românilor trăiau încă în peninsula balcanică », dar că migrațiunile vieții lor păstorești i-au împrăștiat spre toate punctele cardinale și că « e într'adevăr de mirare să-i vedem ocolind Dacia Traiană, unde Carpații le ofereau toate condițiunile cerute de viața lor păstorească » ²⁾, și al treilea, unde se spune nu mai puțin limpede: « chiar bănuind că regiunile muntoase situate la Nordul Dunării au fost teatrul unei vieți păstorești neîntrerupte dela epoca

¹⁾ *Op. cit.*, I, p. 2-3.

²⁾ *Ibid.*, p. 5.

română până la imigrarea Românilor, continuitatea eventuală a exercitării acestei ocupații nu ar implica ¹⁾ numai decît prezența constantă a păstorilor români în regiunile indicate ». Ceea ce era deci atît de uimitor la începutul lucrării nu e decît firesc la capitolul al treilea, revenindu-se totuși, ca o supremă concesie, la prima părere în cel următor. S'ar putea de asemenea examina cu mai multă atenție statisticele, pe baza cărora autorul consideră că a dovedit că Românii erau foarte puțin numeroși în Transilvania în secolul al XIII-lea și că populația românească nu s'a mărit « prin salturi » decît începînd din secolul al XVII-lea, în urma masivelor imigrări din Valahia. Ne e de ajuns să amintim relațiunea unui martor obiectiv, călătorul german Conrad Jacob Hildebrandt, din 1656-58, care socotește pe « Valahi » nu numai ca pe poporul cel mai numeros în ținuturile Oltului și ale Mureșului, dar și cel mai vechi, coborîtor al grănicerilor romani — ce-i drept după Germani, pe care îi confundă cu Dacii lui Decebal. Iată deci că încă din veacul al XVII-lea, vechimea Românilor din Ardeal era un fapt recunoscut ²⁾. S'ar vedea de asemenea că faimosul hrisov din 1293 al Regelui Andrei al III-lea, ultimul dintre Arpadieni, adresat capitolului din Alba-Iulia, care hotăra să se așeze la Székes (Secăreni) toți Olahii care se găsesc pe moșiile seniorilor, nu este îndestulător pentru a stabili într'un mod atît de categoric « că e vorba cel mult de cîteva mii de suflete, pentru așezarea cărora întinderea unei singure proprietăți era suficientă ». Ar fi ușor de demonstrat că nu e vorba cu siguranță în acest document « ignorat de știința românească », decît de Valahii dintr'o anumită regiune din Transilvania, că e vorba între altele de șaizeci de familii care au dreptul la scutirea de impozite asupra unei proprietăți a capitolului și că, mai mult, în aceeași epocă erau, în alte părți din Transilvania *nobili* valahi, de care nu putea fi desigur

¹⁾ II, p. 69.

²⁾ V. Conr. J. Hildebrandt's *Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine u. Constantinopel*, ed. F. Babinger, Leiden, 1937, pp. 70-71.

Pasajul « In alten Mörösch » s'ar putea citi mai degrabă « In Alt und Mörösch », în Olt și Mureș.

vorba să fie scoși de pe pământurile lor, spre a fi îngrădiți în hotarele strâmte ale domeniului regal din Székes (Secăreni). S'ar părea de altfel că nici textul exact al diplomei nu îndreptățește această interpretare ¹⁾. Iar în ce privește anacronismele Notarului Anonim, « Vlahii » fiind pentru d. Tamás tot atât de neverosimili ca și « Cumanii », în vremea așezării Maghiarilor la marginile Transilvaniei, se poate ușor înțelege că ambele denumiri, deși aparțin unei epoci mai recente, se aplică unor popoare de același neam din timpurile mai vechi, adică Dacoromânilor și Pecenegilor ²⁾. Dar toate aceste considerațiuni ne-ar duce prea departe și ar constitui o digresiune prea lungă ³⁾.

Ne va fi de ajuns să amintim aici datele esențiale ale tezei d-lui Tamás, care nu face de altfel decât să rezume lucrările unei întregi serii de istorici și de filologi din țara sa. După metoda pe care îmi propun să o urmez, trebuie să admit deocamdată că are în totul dreptate și că concluziile sale sunt în întregime și ale noastre.

Să presupunem deci că ar fi demonstrat:

1. Că părăsirea Daciei a fost integrală, că romanizarea, de altfel superficială, a acestei provincii depărtate a fost cu totul nimicită de către năvălirile barbare din secolul al III-lea, că ipoteza continuității române în Dacia e cu totul fără temei.

2. Că numele de *Romanus*, păstrat de poporul român ca denumire etnică, reprezintă înțelesul *Romaniei* provinciale din secolul al IV-lea, înțeles pe care nu putea să-l aibă în timpul lui Aurelian și care arată deci și mai limpede formarea unei romanități balcanice, iar nu carpatică.

3. Că teoria continuității poporului român în vechea Dacie Traiană e opera erudiților Renașterii și că în Evul Mediu misiunii franciscani și dominicani credeau pe Valahi coborâți din

¹⁾ N. Drăganu, *L'ancienneté et l'expansion du Peuple Roumain d'après la toponymie, l'onomastique et la langue*, Balcania, I, (1938), p. 26 în n.

²⁾ L. Tamás, *Archivum Europae Centro-Orientalis*, II, p. 355 și urm. Despre înțelesul numelui de *Vlahi*, v. mai departe, pp. 62 și urm.

³⁾ V. darea de seamă critică a d-lui P. Henry, *Rev. historique*, t. CLXXIX, pp. 226-27 și CLXXX (1937), pp. 406 și urm., reproducă în *Revue de Transylvanie*, IV (1938), pp. 347-53,

unele ținuturi depărtate ale Asiei Centrale (confuzie de altfel destul de evidentă cu Pecenegii și Cumanii).

4. Că Romanii balcanici, amestecați cu Slavii, au emigrat progresiv, urmându-și turmele nomade, în regiuni ocupate altădată de imperiul roman, dar părăsite cu desăvârșire după secolul al III-lea și că această imigrare a avut loc cel mai devreme după secolul al X-lea, spre a lăsa Maghiarilor, care treceau Carpații la sfârșitul secolului al IX-lea, prilejul de a ocupa în Panonia și în Transilvania regiuni în totul pustii și de a exercita astfel, fără posibilitate de contestare, *jus primi occupantis*.

5. Că nu erau în Transilvania, în secolul al XIII-lea, decât un număr neînsemnat de Valahi, colonizați prin generoasa dar imprudenta inițiativă a regilor arpadieni și că numai începând din secolul al XVI-lea și al XVII-lea ¹⁾ numărul lor a crescut cu iuțeală în urma imigrărilor constante dela est și sud, din regiunile dunărene, populate de urmașii păstorilor balcanici, care se stabiliseră acolo și se înmulțiseră cu o repeziciune uimitoare.

Acestea o dată admise, nu ne rămâne decât să aflăm aiurea patria adevărată a acestor neobosiți călători ai Evului Mediu și să delimităm teritoriul pe care s'a format poporul român, știut fiind că nu trebuie să-i mai căutăm originile în vechea Dacie Traiană.

De unde au venit Românii, dacă Transilvania le este interzisă înainte de secolul al XI-lea și al XII-lea ? Sunt ei originari, cum își închipuiau Wilhelm de Rubruck și Roger Bacon, din Asia sau măcar din stepele Rusiei meridionale ? Din acest punct de vedere nu e decât logic să cercetăm părerile istoricilor ruși. Ar trebui să citez aici cărți mai vechi și îndeosebi scrierile lui Filip Bruun asupra regiunilor Mării Negre, dacă întâmplarea unei corespondențe nu m'ar fi făcut să iau cunoștință de planul unei lucrări privind tocmai aceste probleme și datorită de altminteri unui cititor atent al lucrărilor lui Bruun și al izvoarelor sale. Spiritul acestui studiu este așa de asemănător aceluia care inspiră pe filologul ungur, concluziile sale prezintă un paralelism atât de remarcabil

¹⁾ Un rezumat al acestei teorii, în articolele lui E. Szász, *Transylvania, Hungarian Quarterly*, II, 1936-37, pp. 305-6 și L. Ottlik, *National peace in Transylvania*, *ibid.*, III (1937), pp. 296 și urm

cu cele ale colaboratorilor lui *Archivum Europae Centro-Orientalis*, că n'am putut să rezist ispitei de a apropia pe acești autori, atât de strâns uniți prin simpatia lor comună pentru poporul român și istoria acestuia.

Cu prilejul publicării unei lucrări recente asupra « Vicinei și Cetății Albe »¹⁾ am auzit întâia dată de d. Iacob Bromberg, emigrat basarabean locuind în apropiere de New-York, care de atunci s'a făcut cunoscut prin câteva note polemice la adresa României, în ziarele americane. În cele două scrisori foarte lungi pe care a crezut necesar să mi le trimită, cu privire la această carte, scrisori pline de o erudiție cam dezordonată, dar totuși abundentă, îmi făcea cunoscut un proiect, pe care de altfel de atunci l-a realizat; la data la care îmi scria, lucrarea era încă în pregătire și titlul său provizoriu era *Historical and toponymical notes on Dobrudja, Moldo-Wallachia and Bessarabia*. Judecând după o scrisoare de 18 pagini, cu un scris mărunț, era locul să credem că conciziunea nu-i însușirea caracteristică a acestui erudit și că revista care va întreprinde publicarea studiului său va trebui să-i rezerve un spațiu considerabil. De altfel nu ne-am înșelat: publicarea în două numere ale revistei *Byzantion* a studiului menționat ne-a îndreptățit în totul prevederile²⁾.

• De câțiva ani, scria d. Bromberg la 3 Septemvrie 1935, studiez documentele istorice ale țărilor din câmpia Dunării cu intențiunea precisă, o mărturisesc, de a spulbera pretențiunile istorice ale națiunii care se numește din secolul al XIX-lea « română » asupra unui teritoriu căzut sub stăpânirea sa în 1918, datorită unei înlănțuiri accidentale de împrejurări, unice în istorie. În prezent pregătesc publicarea unei lucrări asupra așezării Slavilor către anul 550 după Is. Hr., după Iordanes și Procopius, cu divagațiuni numeroase despre alte epoci și alte izvoare. Voi arăta că tocmai Basarabia e leagănul istoric al Slavonității, adică sălașul ei în epoca în care această rasă a fost numită pentru întâia oară cu numele

¹⁾ București, 1935, Universitatea din Iași, *Studii de istorie generală*, I.

²⁾ I. Bromberg, *Toponymical and historical Miscellanies on medieval Dobrudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia, Byzantion* XII, pp. 151-207 și XIII, pp. 9-72.

de Slavi, care după aceea s'a înrădăcinat. Teza mea nu-i cu totul nouă, fiind atinsă de mulți cercetători, începând cu P. J. Šafařík... »

La 17 Februarie 1936, d. Bromberg precizează: « Principatul lui Dragoș era slav și chiar rusesc și deloc românesc (termenul « La Russie moldave » e întrebuințat de savantul meu prieten, d. G. V. Vernadsky). E imposibil de dovedit că Ștefan cel Mare vorbea românește. Dar e în afară de orice îndoială că vorbea rusește »¹⁾.

Cum toate aceste considerații erau întovărășite de unele comentarii asupra unor chestiuni de istorie și politică contemporană, se va înțelege lesne de ce nu am urmat raporturile mele epistolare cu d. Iacob Bromberg. Mă voi rosti cu alt prilej asupra valorii izvoarelor și mai ales asupra interpretării lor, în lucrarea d-lui Bromberg. Dar dacă trebuie să primim dinainte concluziile sale, cum am făcut-o pentru eminentul său coleg dela Budapesta, nu către răsărit trebuie căutate originea poporului român și leagănul migrațiunilor sale. Dacă Transilvania a fost ocupată de Unguri cu mult înaintea sosirii Valahilor, iar Basarabia și chiar Moldova sunt rezervate Slavilor, nu ne rămâne decât să trecem Dunărea și să ne îndreptăm cercetările spre peninsula balcanică. De altfel nu a fost un imperiu *balcanic* al Vlahilor și al Bulgarilor, cu mult înaintea întemeierii principatelor dunărene? Dar pentru aceasta trebuie să recurgem la istoricii bulgari, și în primul rând la erudiția d-lui P. Mutaftchiev²⁾.

Se știe că istoricul bulgar cu acest nume a întreprins, într'o lucrare publicată acum zece ani în limba sa părintească, iar mai târziu într'o redactare franceză revăzută, îndreptată și, mi se spune, mult îndulcită, o critică vehementă a lucrărilor d-lui Iorga asupra istoriei Evului Mediu bizantin și balcanic. Nu avem intenția să-l urmărim în toate detaliile acestei polemici; aceasta ne-ar duce de asemenea prea departe. Scopul lucrării este de altfel absolut

¹⁾ Regăsim aceste tendințe, într'o formă nu mai puțin agresivă, în studiul publicat în *Byzantion*. Cf. XII, pp. 184-85 în n., p. 205 și mai ales finalul, XIII, pp. 68-69.

Adaug că d. G. Vernadsky nu admite deloc așașă solidăzire, după cum mi-a comunicat la timp.

²⁾ *Bulgares et Roumains . . .*, Sofia, 1932.

identic cu acela al studiilor pe care le-am examinat mai sus; Românii n'au locuit niciodată, la începutul Evului Mediu, regiunile pe care le ocupă în prezent, și mai ales n'au stat niciodată în provinciile care ar putea să fie un obiect de litigiu din punct de vedere bulgar.

« Numele românesc al Dunării este desigur cea mai bună dovadă că poporul român s'a format în ținuturi depărtate de marele fluviu: Românii n'au apărut în vecinătatea sa decât atunci când cele două maluri și chiar regiuni mai depărtate în interior erau locuite de Slavi, dela care ei i-au învățat numele . . . Vechea populație romanizată a Munteniei occidentale actuale (am văzut că în Muntenia orientală n'a existat niciodată), a Transilvaniei, a Moesiei și a Scitiei Minore a fost împrăștiată și nimicită în vremea migrațiunilor. Urmele sale neînsemnate s'au contopit și au dispărut în mijlocul barbarilor care le-au urmat în țările dunărene; acest proces de asimilare și exterminare a fost încheiat de Slavi. În epoca slavo-bulgară primitivă — se poate afirma cu certitudine — nu se afla populație romană în regiunile limitrofe ale Dunării » ¹⁾).

Nu e vorba, în nici un caz, de Bulgaria Dunăreană și în special de Dobrogea, unde se amintesc cetățile protobulgare, care au fost regăsite până la malul Dunării. Dar mai mult încă, nu sunt Valahi nici în Bulgaria occidentală, în aceea a regatului lui Samuil și a fiilor săi: « În secolul al XI-lea grosul Valahilor balcanici locuia în regiunile unde îi găsim și în zilele noastre — Tesalia și munții vecini, către Epir și hotarul Macedoniei de Sud-Vest. În Macedonia chiar, atunci ca și acum nu se găseau decât sate valahe risipite sau chiar caravane nomade ²⁾). Nu se află — sau prea puțin — în al doilea Imperiu bulgar, acela al Asăneștilor, unde totuși cronicarii cruciatei a patra nu cunoșteau decât pe *li Blac et li Commain*. A căuta în aceste regiuni urmele istorice ale Valahilor nu-i decât o nouă nesocotință a imperialismului românesc, care, după ce și-a isprăvit cuceririle spre miază-noapte,

¹⁾ *Op. cit.*, pp. 135-36,

²⁾ *Ibid.*, p. 209.

pregătește o nouă expansiune, nu mai puțin nedreaptă către sud. D. Mutafciiev o afirmă cu tot dinadinsul, în chipul cel mai categoric ¹⁾.

A urma o discuție începută în acest spirit ar însemna să ajungem la violențe de limbaj. Nu acesta este scopul nostru, și dacă am citat părerile d-lui Mutafciiev, am făcut-o pentru că ele reprezintă, cu siguranță, expresiunea cea mai categorică și cea mai vehementă a unui punct de vedere pe care-l împărtășesc și alți istorici bulgari. Desigur că și ei înlătură cu aceeași energie ipoteza formării poporului român în Muntenia și în Bulgaria, ca și Ungurii pe aceea a continuității daco-romane în Transilvania sau unii Ruși pe aceea a prezenței Românilor în Moldova și în Basarabia, în Evul Mediu. Unde se găsește atunci această regiune misterioasă a obârșiei noastre ? De unde s'a ivit acest popor, devenit pe neașteptate așa de numeros, încât a copleșit locurile tuturor vecinilor săi, fără să țină seamă de titlurile lor legitime de proprietate și de prioritate ? Întrebarea a fost pusă chiar d-lui Muftaciev de către d. P. P. Panaitescu ²⁾, într'un studiu critic apărut acum câțiva ani, iar istoricul bulgar i-a răspuns în ediția franceză a lucrării sale. « Sunt gata, spune el, să-i satisfac curiozitatea în câteva cuvinte, socotind să-mi dezvolt părerea pe larg, altădată și în altă parte. Consider ca leagăn primitiv al Românilor regiunile părții de Vest a peninsulei Balcanice, mai exact cele situate dincolo de hotarele de nord-vest ale Macedoniei, către Serbia de sud, Herzegovina, o parte din Muntenegru și Bosnia de sud. Imprăștiate în această vastă regiune muntoasă, elementele romane au supraviețuit epocii incursiunilor barbare și au găsit aici un refugiu. De acolo o parte din Romani s'au răspândit către sud, unde au ajuns la Pind și în Tesalia, alții către nord, de-a-curmezișul zonelor muntoase dintre Bulgaria actuală și Serbia și de acolo către Transilvania. Pentru acest motiv, în regiunile menționate, mai mult decât în oricare altă parte a peninsulei, urmele nomenclaturii topo-

¹⁾ Ibid., p. 281.

²⁾ *Les relations bulgaro-roumaines au Moyen Âge*, Revista Aromânească, I, 1929, pp. 9 și urm.

grafice românești (și nu române) au fost păstrate. În această regiune Valahiei erau vecini apropiați ai Albanezilor, ceea ce explică numeroasele elemente comune ale celor două limbi »¹⁾).

Iată o afirmație limpede. Dacă aruncăm o privire pe hartă putem să constatăm că regiunea care e hărăzită ca patrie de origine poporului român corespunde aproape teritoriului Iugoslaviei actuale, exceptând Croația și Slovenia. Nu am avut posibilitatea să cunosc în această privință părerea istoricilor iugoslavi și nu aş putea spune dacă această teorie, de altfel interesantă, a d-lui Mutafović a fost comentată la Belgrad sau la Zagreb. Dar în lipsă de dări de seamă sau de lucrări mai recente, i-am putea opune această declarație nu mai puțin categorică, a celui mai mare al studiilor balcanice, care a fost Constantin Jireček:

« Ținuturile situate între munții stâncoși ai Muntenegrului, regiunile învecinate și afluenții Moravei sunt patria cea mai veche și mai constantă a poporului sârb. E o regiune muntoasă, răcoroasă și săracă, la vest o regiune carstică, la est munți împăduriți cu pășuni alpestre, proprii pentru creșterea vitelor, care nu puteau atrage mult pe cuceritori. Dar ea înfățișa de când lumea toate condițiunile necesare vieții păstorești. Pozițiunea țării era prielnică dezvoltării unui popor viguros, expansiv și războinic, care putea să se apere în contra atacurilor popoarelor străine, în munții săi și văile sale întărite de natură, dar care avea de asemenea obiceiul să ia ofensiva spre câmpiile de-a-lungul Adriaticii și spre văile dela sud și dela est. Condițiunile naturale au determinat aici un plus de populație, pe care aceste regiuni muntoase puteau să-l reverse în ținuturile câmpiei, despopulate de năvălirile istorice . . . »²⁾. « Centrul țării sârbești, adăugă Stoian Novaković, a fost format de valea Limei, unul din principalii afluenți meridionali ai Drinei. Trebuie adăugată aici valea Ibarului și cursul superior al Moravei occidentale. Țară puțin întinsă,

¹⁾ *Op. cit.*, pp. 326—27. Această teorie nu e nouă. O regăsim în oarecare măsură în *Histoire de la langue roumaine* a lui O. Densusianu, ca și în lucrările unor slavisti, încă de la Miklosich. V. I. Bărbulescu, *L'Individuallité de la langue roumaine et ses éléments slaves anciens*, Arhiva, XLIV, 1937, pp. 26-27.

²⁾ C. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 9.

formată din poalele și cele mai înalte podișuri ale unui masiv, care e socotit printre cele mai înalte ale peninsulei. Apele acestei regiuni coboară către Sava, Dunăre și Adriatică... E un ținut hotărât de natură însăși, spre a deveni locul de naștere al unei rase »¹⁾. Dacă se admite, de altă parte, împreună cu același Jireček că așezarea Iugoslavilor în aceste regiuni era cu desăvârșire încheiată către jumătatea secolului al VII-lea²⁾, e și mai greu de-a împăca aceste două teze, mai ales dacă Românii n'au pătruns la nordul Dunării, înaintea secolului al X-lea sau al XI-lea. Aceeași regiune n'a putut fi în același timp leagănul istoric a două națiuni și a două limbi diferite, una slavă și alta latină.

În fine, să mai adăogăm la toate aceste ipoteze privitoare la originile Românilor și așezările lor la nordul Dunării, teoria recentă a unui învățat grec, d. Keramopulos, cu specială privire la Aromâni sau Cuțovalahi, cum îi numește în titlul însuși al comunicării sale³⁾. Spre deosebire însă de cercetătorii amintiți mai sus, d. Keramopulos nu numai că nu admite nici o emigrare a Românilor din Dacia în provinciile balcanice, dar socotește că nu poate fi nici o legătură de sânge sau de origine etnică între Dacii romanizați, de pe teritoriul României de astăzi, și elementele romanizate din sudul peninsulei, rezultat al unui proces istoric cu totul deosebit. Cu alte cuvinte, n'ar exista între limba română și dialectul aromân o apropiere mai mare decât între limbile romnice deosebite ale Europei apusene: franceza, italiana, spaniola, Românii din nordul Dunării fiind Daci care și-au însușit vorbirea latină, iar Aromânii: Greci care și-au pierdut limba, așa cum și-o pierduseră în vremurile moderne unele ramuri ale elenismului din Asia Mică. La aceasta se mai adăogă unele considerațiuni ciudate asupra numelui de « Vlah », apropiat de cuvântul

¹⁾ S. Novaković, *Les problèmes serbes*, Arch. f. slav. Philologie, XXXIII (1911) p. 441.

²⁾ *Ibid.*, p. 100; cf. S. Novaković, *op. cit.*, p. 440: « La fin du VIII-e et le commencement du IX-e siècle peuvent être déjà considérés comme l'époque de la cristallisation ».

³⁾ *Que sont les Koutzovalaques? Un problème ethnologique*, communication faite à l'Académie d'Athènes, *Le Messager d'Athènes*, no. 5193-5200, Jan. 1939.

arabo-semit *fellah*, care înseamnă și astăzi în Egipt țăran, muncitor al pământului, după cum denumirea de « Aromâni », pe care și-o dau Vlahii balcanici, n'ar avea un înțeles etnic, ci ar reprezenta doar amintirea cetățeniei imperiului roman, din care au făcut parte ¹⁾. Pe când deci istoricii maghiari și bulgari ne contestă teritoriul, colegul lor grec ne anexează populația, lipsind poporul român de întreaga sa ramură meridională, transdunăreană.

Nu voi reveni asupra amănuntelor acestei argumentări, care, precum se vede, nu e prea convingătoare. O citație din lucrarea mai veche a d-lui Iorga nu e o dovadă hotărâtoare a deosebirii radicale între limba Aromânilor și aceea a Dacoromânilor, pe care dimpotrivă toți specialiștii filologiei și lingvisticei le consideră ca ramuri apropiate ale aceleiași limbi. D. Keramopoulos are de altfel grija de-a recunoaște lipsa sa de competență în această materie, pe care o vădește în de-ajuns necunoașterea termenilor păstorești, înșirați la sfârșitul comunicării. Și cum s'ar putea socoti admisibilă stăruința, într'adevăr mai mult decât miraculoasă, a străjerilor așezați de Romani în secolul al II-lea în. de Hr., după cucerirea Macedoniei, din care ar coborî, în aceleași localități și în aceleași regiuni, Vlahii de astăzi? În peninsula balcanică, străbătută în decursul veacurilor de nenumărate mișcări de populații, o asemenea dăinuire e de necrezut ²⁾.

De altfel, fără a mai aminti de izvoarele bizantine cunoscute, Kekaumenes sau Kinnamos, care pomenesc din secolul al XI-lea și al XII-lea obârșia dinspre miază-noapte a Vlahilor, mă voi mărgini să amintesc aci, în ce privește pe Românii din Balcani, două texte medievale, din care cel puțin al doilea nu a fost încă folosit de istoricii noștri. Cel dintâi e cunoscuta descriere a dominicanului francez dela 1308, care ne arată « între Machedonia, Achaia și Tesalia » poporul foarte numeros, numit *Blazi*, care a părăsit pășunile Romanilor din Ungaria, după năvălirea Maghiarilor ³⁾. Al doilea este *Libellus de Notitia Orbis* al altui dominican, arhie-

¹⁾ Idem.

²⁾ V. în această privință răspunsul d-lui Th. Capidan, *L'origine des Macédo-Roumains*, Bucurest, 1939, p. 26.

³⁾ V. mai jos, p. 46.

piscopul Ioan de Sultanyeh, în Persia, trimis în apus de Timur Lenk, învingătorul lui Baiazid, în 1405. În peninsula balcanică, în afară de Sârbi, el nu cunoaște în Macedonia decât pe *Vulgari*, care însă sunt coborîtorii coloniștilor romani și își trag numele din «limba vulgară romană. Ei se laudă a fi Romani și arată prin limba ce o vorbesc a fi ca și Romanii »¹⁾. Este evident că această etimologie e fantezistă, dar nu e mai puțin interesant de-a vedea confuzia între numele Bulgarilor și limba Aromânilor, desigur mult mai numeroși și mai răspândiți în aceste regiuni decât în zilele noastre²⁾.

Făcând însă abstracție de această ipoteză a fostului președinte al Academiei din Atena, care e încă mai greu de admis decât de combătut, enigma rămâne întreagă, ca și întrebarea pe care o ridică în mod firesc: de unde au venit atunci Românii? Să fie un caz de generație spontană în zorii timpurilor moderne? Enigma rămâne întreagă și concordanța tuturor acestor păreri autorizate, care ne obligă să căutăm originea Românilor din Evul Mediu pretutindeni, în afară de România, ajunge la această concluzie paradoxală dar evidentă, că acest popor care n'are istorie, nu are nici origine, nici patrie. Ar fi într'adevăr de desnădăjduit, dacă n'ar fi mai degrabă de râs. Ori trebuie să revenim, după un secol, la cele ce spunea în lecția sa de deschidere la Academia din Iași, Mihail Kogălniceanu: «Neavând istorie, fiecare popor dușman ne-ar putea zice: «Originea ta este necunoscută, numele tău nu-ți aparține, mai puțin pământul pe care locuiești ». Și într'adevăr toate aceste cuvinte ni s'au spus de către străini, au negat originea noastră, pământul ni s'a sfâșiat, drepturile ni s'au călcat în picioare, numai pentru că n'am avut conștiința naționalității noastre, numai pentru că n'am avut pe ce să ne întemeiem și să ne apărăm drepturile. » Această protestare dramatică din 1843 să fie oare îndreptățită și în 1939?

¹⁾ Dr. Anton Kern, *Der Libellus de Notitia Orbis Johannes III (de Galonifontibus?) O. P. Erzbischofs von Sultanyeh, Archivum FF. Praedicatorum*, VIII (1938), pp. 102-103.

²⁾ V. G. Murnu, *Les Roumains de la Bulgarie médiévale, Balcania*, I (1938), p. 11.

În orice caz, trebuie constatat că, dacă se dă dreptate tuturor autorilor care contestă continuitatea poporului român pe teritoriul său, fără a vădi vre-o preferință pentru unul sau altul, se ajunge cu toată buna credință la cea mai absurdă din concluzii. Dacă am încercat să stabilim aceste apropieri și concordanțe, este pentru a arăta, o dată mai mult, că n'am putea adopta aceste teorii fără un examen critic, cu atât mai necesar, cu cât sunt inspirate de sentimente dușmănoase națiunii române, și că autorii lor nu se feresc de a le da pe față. Dacă am fi ispitiți să acuzăm școala istorică românească de interpretări tendențioase, pentru a sluji scopuri patriotice, ar trebui să facem cel puțin aceleași rezerve pentru istoricii și filologii țărilor vecine, care urmăresc studiul acestor chestiuni, într'un spirit cu totul altul decât acel științific ¹⁾. Ei acordă, într'adevăr, cea mai mare importanță literei unor anumite documente și unor anumite relații, fără să vadă totuși — și cea mai bună dovadă e rezultatul final al cercetărilor lor — că a ne opune texte, fără a ține seama de condițiile generale ale vieții și de dezvoltarea istorică, ne depărtează de realitate, aproape tot atât, dacă nu mai mult, ca o citire greșită sau o interpretare imperfectă. Vom încerca să aplicăm aici studiului acestei probleme, o metodă diferită.

¹⁾ Se va vedea, din pasajele ce le reproducem mai jos, din lucrările recente ale d-lor E. Gamillscheg, C. Patsch și W. von Wartburg, cât de mult se depărtează vederile și metodele istoricilor și filologilor germani de asemenea procedee.

CAPITOLUL III

ORIGINILE POPORULUI ROMÂN.

Evacuarea Daciei

Punctul de plecare al mării controverse despre originea Românilor este, desigur, chestiunea cuceririi romane a Daciei și a evacuării sale în 271, din ordinul lui Aurelian. Se știe că după războiul victorios al lui Traian și nimicirea regatului dac, noua provincie, care avea de mult timp relații comerciale destul de întinse cu imperiul, deveni o regiune de colonizare *ex toto orbe Romano*. A fost desigur, în urma exploatării minelor din Transilvania, care au adus imperiului un însemnat spor monetar ¹⁾, un adevărat *gold rush* către noile cetăți, o emigrație așa de numeroasă, încât Adrian, care se gândea la un moment dat să evacueze acest post înaintat al stăpânirii romane, pentru motive strategice, a trebuit să renunțe la acest proiect, spre a nu lăsa în voia barbarilor, marele număr de coloniști care se stabiliseră acolo, din timpul domniei predecesorului său ²⁾. Abia cu un veac și jumătate mai târziu, după marea criză a secolului al III-lea, Aurelian a fost nevoit să procedeze la această micșorare a frontului amenințat de către năvălitori și să așeze linia de apărare a imperiului la Dunăre. Dacă povestirea lui Vopiscus, biograful « istoriei Auguste », inspiră puțină încredere, rezumatul lui Eutropius, care e probabil izvorul, este categoric și, după d. Lot, « deasupra ori-

¹⁾ J. Carcopino, *Points de vue sur l'impérialisme romain*, Paris, 1934, p. 72.

²⁾ C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, II, *Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. Wien*, XXVII, 1925, pp. 208 și urm. Pentru discuții mai recente, cf. Tamás, *op. cit.*, I, pp. 72 și urm.

cărei bănuiele ». Se poate citi acolo: « Iliria și Moesia fiind pustiite, (Aurelian) a evacuat provincia Daciei, desnădăjduind de a o mai putea păstra, și a stabilit în Moesia Mijlocie pe Romanii pe care îi aduse din orașe și din sate și numi această Moesie Mijlocie, Dacia; ea desparte astăzi cele două Moesii »¹⁾. *Abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae*, spune Eutropius; *sublato exercitu et provincialibus*, scrie Vopiscus. Aceste texte sunt desigur categorice. Inscriptiile romane aflate în Dacia nu trec peste anii 255-258. După 256 e lămurit că nu s'a mai bătut aci monetă²⁾. În adevăr, după dezastrul suferit de către armatele imperiale, în lupta cu Goții, la Abrittus în Moesia, unde împăratul Decius și-a găsit moartea în 251, Dacia nu mai putea fi păstrată din punct de vedere militar. Chiar dacă n'ar fi fost așa de imperioasă, după cum afirmă unii istorici, acțiunea împăratului Aurelian n'a fost mai puțin necesară³⁾. Cele două legiuni cantonate în Transilvania după cucerire, a XIII-a Gemina și a V-a Macedonica, riscau în fiecare clipă să se găsească părăsite în mijlocul barbarilor, care pustiau în lung și în lat peninsula balcanică. Este desigur mult mai greu să apreciezi numărul exact al locuitorilor provinciei care au urmat plecarea armatelor și a funcționarilor.

Pentru d. Homo, biograful atât de conștiincios al lui Aurelian, « expresiunile *provinciales* (vita Aureliani) spre deosebire de armată, *populi* (ibid.) *Romani* (Eutropius, Rufus Festus), *ἀνδρες καὶ γυναικες* (Synkellos) se aplică întregii populații urbane și rurale » (*abducti ex urbibus et agris populi*)⁴⁾. Dar cum poți să-i stabilești numărul? Pârvan socotea în jurul unui milion populația Daciei în momentul evacuării, luând o medie de zece locuitori pe kilometru patrat, și conchidea că deplasarea unei mase

¹⁾ *Op. cit.*, p. 281.

²⁾ V. și V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 96 și urm. E de notat că acest fapt nu a fost întotdeauna socotit, pentru alte provincii, ca o dovadă absolută a evacuării lor de către Romani. V. pentru Britania la începutul secolului al V-lea, R. G. Collingwood, *Roman Britain, An economic survey of ancient Rome*, Baltimore, 1937, III, p. 63.

³⁾ V. și lucrarea d-lui V. Motogna, *Năvălirea Goșilor în imperiul roman și părăsirea Daciei*, extras din *Anuarul Liceului « A. Mureșanu » din Dej*, 1936-37.

⁴⁾ L. Homo, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, p. 316 în n.

atât de considerabile trebuie să fi fost anevoioasă, dacă nu imposibilă ¹⁾). Istoricii unguri sunt de părere că pustiirile suferite de Dacia în urma invaziunilor barbare tind să reducă această cifră la două sau trei sute de mii ²⁾), ceea ce ar fi mai ușor de închipuit într-o regiune în care migrațiunile în această proporție erau destul de dese ³⁾). Trebuie să mărturisim că aceste ipoteze ne par lipsite deopotrivă de orice certitudine.

Mulți istorici, printre care și d. Homo, au fost ispițiți să interpreteze aceste texte, sau după expresia lui Renan, să le solicite: « Intreaga populație care trăia în apropierea taberelor legionare: familiile de soldați, veterani retrași din serviciu, negustori, etc., au urmat armata pe malul drept al Dunării. Dar au trebuit să rămână prin sate un însemnat număr de vechi locuitori, care trăiau în bună înțelegere cu Goții și nu aveau nici un interes să părăsească provincia. De altfel o evacuare completă ar fi fost desigur imposibilă de înfăptuit, fără un nou război; Goții nu s'ar fi împăcat cu plecarea întregii populații civile. Dacă această populație se împăca cu noul regim, Aurelian nu avea nici un motiv să se arăte mai intransigent decât ea » ⁴⁾). Acest argument are valoarea sa; s'a recunoscut mai pe urmă că această populație nu avea nici un interes să treacă Dunărea, pentru a se așeza pe malul drept, în regiuni nu mai puțin pustiite de trecerea Goților și a Sarmatilor ca acele pe care trebuia să le părăsească și unde ar fi găsit, în afară de aceste primejdii, pe receptorul roman, executor nemilos al unei fiscalități tot mai apăsătoare ⁵⁾). Nu ar fi nici primul, nici singurul caz al unei înțelegeri între provincialii romani, ruinați de cheltuielile militare ale imperiului, și cuceritorii barbari

¹⁾ *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, p. 8.

²⁾ L. Tamás, *op. cit.*, I, p. 81 și urm.

³⁾ Ar fi de așteptat să se găsească urme mai numeroase ale populației romane din Dacia trecute dincolo de Dunăre. Avem, ce-i drept, originea « transdunăreană » a mamei împăratului Galeriu (v. mai departe, p. 91), sau o diplomă militară din Dacia aflată la Palatovo, lângă Dupnica, în Bulgaria (D. Detschew, *Eine neues Militärdiplom aus Dacia Porolissensis*, *Klio*, XXX (1937), pp. 185-99), dar, cel puțin deocamdată, nu e mult.

⁴⁾ L. Homo, *op. cit.*, pp. 316-17.

⁵⁾ Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, ed. a 2-a, p. 166.

fericiți de a exploata mai ușor, în folosul lor, veniturile muncii băștinașilor.

Dintr'o vreme puțin mai târzie, sunt în această privință două mărturii categorice: una din apus, sfatul dat de Avidius lui Clovis, regele Francilor, sub zidurile orașului Avignon, pe care-l asedia: « De ce să stai cu o armată în fața locului întărit, ocupat de vrăjmaș? Pustiești ogoarele, pășunile, tăi viile și măslinii, distrugi toate roadele pământului și totuși îi faci prea puțin rău. Trimite-i mai degrabă solie și impune-i să-ți plătească tribut în fiecare an, pentru ca astfel țara ta să fie la adăpost și să stăpânești în veci pe acei ce-l plătesc »¹⁾.

Iar cealaltă, dela sfârșitul secolului al VI-lea, din regiunea balcanică și dunăreană: « Romanii au fost din nou atacați de popoarele afurisiților barbari cu părul despletit, ce se numesc Avari, care s'au pus în mișcare și au înaintat dinspre răsărit, și de poporul apusean al Sclavonilor și de alții numiți Longobarzi. Aceștia erau sub stăpânirea Khaganului, regele Avarilor. Ei au mers să asedieze două orașe ale Romanilor și alte cetăți. Ei au spus locuitorilor: « Ieșiți, semănați și secerați; nu vom lua dela voi decât jumătate din bir »²⁾.

Se cunoaște din viața Sf. Severin, scrisă de Eugippius, ordinul dat în 488 « tuturor Romanilor » de a părăsi Noricul (adică Bavaria din Sudul Dunării) pentru a se refugia în Italia; el n'a împiedicat totuși pe aceeași Romani de a rămânea în Nordul Alpilor « până către secolul al IX-lea, cel puțin »³⁾. Și era vorba acolo, în plină regiune germanică, de o populație cu siguranță mai puțin numeroasă, și fără îndoială la fel de săracă cu aceea a Daciei. La acest exemplu, pe care l-a invocat într-o comunicare la Institutul Franței, d. Iorga a adăogat de curând exemplul Britaniei, unde după părerea unui istoric englez, civilizația a dispărut după

¹⁾ Grég. de Tours, *Opera, Mon. Germ. Hist. SS. Rer. Meroving.* I, L. II, 52, p. 95.

²⁾ Mich. Syrianul, X, 21. Cf. L. Hauptmann, *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VI-e siècle, Byzantion*, IV, p. 157.

³⁾ F. Lot, *op. cit.*, *ibid.*

retragerea legiunilor, dar rasa a rămas¹⁾. Nu e poate inutil de a reaminti că nu s'ar putea compara colonizarea romană și influența ei în această provincie insulară din extremul nord, cu aceea a Daciei, atât de înfloritoare, după Eutropius, încă din vremea lui Adrian.

« *Populația rurală* pare să fi fost mai puțin atinsă de aceste evenimente, din mai multe pricini. La apropierea primejdiei, ea avea obiceiul de a fugi, cu vitele sale, etc. în refugii pe care și le crease, adeseori din epoca preromană, prin păduri sau prin mlaștini, dar mai ales pe vârful munților . . . cu ajutorul stâlpilor sau al unor îngrădituri construite în formă de metereze, ziduri, șanțuri, garduri, baricade și obstacole de toate felurile. Populația rurală, constituia cel puțin pentru noii stăpâni, Germanii, un important venit și într'adevăr ea n'a fost nevoită să muncească mai greu pentru ei, decât mai înainte pentru căpeteniile ei romane. Ei nu aveau nici un folos să se lipsească de meseriași . . . care în târgușoare și mai ales în orașe se pricepeau să lucreze așa de bine bronzul, fierul, aurul și argintul, argintarii, turnătorii în bronz, căldărarii, fierarii și rotarii . . . »²⁾.

Oare aceste rânduri au fost scrise de vre-un partizan îndârjit al continuității daco-romane, care ar refuza să se plece în fața mărturiilor categorice ale izvoarelor? Deloc; ele privesc Alsacia după plecarea legiunilor și instalarea definitivă a triburilor germanice pe malul drept al Rinului, care au cotropit din nou Galia, pentru a nu o mai părăsi, în primii anii secolului al V-lea. Ceea ce pare a dovedi că ipoteza unei retrageri a populației rurale în pădurile și în munții Daciei, în primii ani ai ocupației barbare, nu ar fi așa de absurdă, cu atât mai mult cu cât ea este dovedită chiar pentru unii cuceritori; regele got Atanaric, în 376, s'a retras cu toți ai săi în Caucaland, *locum altitudine silvarum inaccessum et montium*, pe care Sarmații tocmai îl părăsiseră și care e identificat azi cu unii munți din Banat. Încă din 367, Goții se refugiau în *Montes Serrorum*, Carpații, în fața înaintării amenințătoare a

¹⁾ N. Iorga, *Istoria Românilor*, I, 2, p. 347.

²⁾ R. Forrer, *L'Alsace romaine*, Paris, 1936, pp. 200-201.

legiunilor împăratului Valens. Mai înainte încă, în 323, împăratul Constantin a surprins dincolo de Dunăre pe o înălțime împădurită, în Muntenia, bandele lui Rausimod care tocmai pustiiseră Moesia superioară și Tracia și le-a silit să înapoieze locuitorii pe care-i luaseră cu sine ¹⁾. De altă parte, dacă populația civilă rămasă în Dacia n'a lăsat urme epigrafice ale persistenței sale de a locui ținuturile cotropite, emigrații instalați dincolo de Dunăre, în noua «Dacie», creată de Aurelian, după cum August stabilise odinioară Germanii pe malul drept al Rinului ²⁾, nu au lăsat nici ei mai multe. Ceea ce ar face să se creadă că numărul lor nu a fost așa de mare, după cum s'ar presupune în urma părăsirii totale a unei provincii de populația ei civilă și militară.

În sfârșit, istoricii maghiari ei înșiși sunt de acord că «pentru Banat s'ar putea admite supraviețuirea câtorva fragmente romanizate, cel mai târziu până la începutul secolului al V-lea » ³⁾. Ei adoptă în această privință concluziile d-lui Patsch, care, studiind mișcările Sarmaților în secolul al IV-lea de la un mal la altul al Dunării, a ajuns să deducă, din examinarea textelor și a săpăturilor arheologice, o continuitate de viață economică în această provincie, care nu se poate explica decât prin prezența locuitorilor ei, rămași credincioși, nu imperiului, ci proprietăților lor; el a tras concluzia că «în Banat, precum de altfel și în Dacia, o parte din locuitorii romani au rămas la locurile lor » ⁴⁾.

Dar oricât de adevărată ar putea să apară această ipoteză și oricât de izbitoare ar fi analogiile cu alte provincii mai bine cunoscute ale imperiului roman, s'ar putea discuta la infinit despre valoarea textelor care menționează evacuarea, despre tăcerea epigrafiei și sărăcia comorilor monetare în centrul și în nordul Daciei, ca și despre condițiunile generale economice și demografice care le contrazic.

¹⁾ Patsch, *Beiträge z. Völkerkunde v. Südosteuropa*, III, *ibid.*, 208 (1928), pp. 18, 45, 64.

²⁾ E. Albertini, *L'empire romain*, p. 298.

³⁾ L. Tamás, *op. cit.*, I, p. 88.

⁴⁾ C. Patsch, *Beiträge, Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. Wien*, 1925, p. 215. Cf. M. Beșnier, *Hist. romaine*, (col. Glotz) IV, p. 244,

Aceste argumente nu aduc nimic nou, nici într'un sens nici în altul. Ceea ce trebuie să stabilim aici, nu-i nici gradul de autenticitate al lui Eutropius sau al lui Vopiscus ¹⁾, nici concordanța lor cu mărturiile epigrafice sau monetare, ci valoarea practică a acțiunii lui Aurelian și a consecințelor ei pentru viitorul provinciilor dunărene și al romanității orientale. Această transferare bruscă de populații din Dacia în Moesia este un fapt unic, fără precedent și fără urmare? Părăsirea Daciei este într'adevăr o «cezură definitivă» în romanizarea acestei provincii, romanizare care, ni se spune, nu înaintase mult într'un secol și jumătate de colonizare, cu elemente, dintre care foarte puține erau originare din Italia, iar un mare număr, de ar fi să credem inscripțiile, veneau din regiunile orientale ale imperiului? Să fie adevărat că după retragerea legiunilor și a coloniștilor care le-au urmat, s'a pus capăt oricărui contact posibil dela un mal la celălalt al Dunării, amintirii Romei, a civilizației și a limbii sale? Ar fi oare prea îndrăzneț de a pretinde că a pune astfel problema, înseamnă în bună parte a o și rezolva?

Intr'adevăr, pentru vremea anterioară nu ar fi greu de găsit încă înainte de cucerirea romană a Daciei, exemple de migrațiuni sau de invaziuni în masă, dincoace și dincolo de Dunăre. E de ajuns de a trimite la studiul atât de conștiincios al d-lui Patsch: sub domnia lui August, 50.000 Geți sau Daci au trecut Dunărea și Strabon regăsea pe urmașii lor în Tracia ²⁾. Sub aceea a lui Vespasian 100.000 de Transdanubieni au fost stabiliți pe malul drept al fluviului, prin grija guvernatorului Moesiei, energicul Tiberius Plautius Silvanus ³⁾. Cuceririle lui Traian trebuiau să provoace dimpotrivă un reflux către nord.

În ce privește romanizarea, s'au putut naște îndoieli în privința eficacității ei, într'o regiune atât de expusă războaielor și invaziunilor, pe care chiar urmașul lui Traian s'a putut gândi

¹⁾ V. bibliografia la Iorga, *Istoria Românilor*, I, 2, pp. 333-35 în n.

²⁾ C. Patsch, *ibid.*, V, *Sitzungsber.*, 214, 1932, p. 113.

³⁾ C. Patsch, *ibid.*, V, p. 165; cf. V. Pârvan, *Dacia*, ed. românească, București, 1937, p. 173.

Soldat roman și barbari prinși în războiu, după monumentul dela
Adam Klisi

să o părăsească. Ea ar fi fost mai desăvârșită într'o țară mai liniștită, sub un regim mai calm decât acela al veșnicelor războaie de graniță, împotriva Dacilor independenți și a Sarmaților, sau cu primele valuri ale năvălirilor germane. Dar tocmai exemplul altor provincii de hotar ar dovedi mai degrabă contrariul: « Există în Franța un mare număr de departamente, care prezintă o imagine foarte diferită, un aspect cu mult mai liniștit, unde rolul soldaților și al cetăților întărite dispare aproape în întregime, în comparație cu acela al populației civile. De aceea aceste regiuni au păstrat uneori mult mai bine caracterul lor galic decât Alsacia, unde pasul legiunilor a grăbit și a intensificat romanizarea. Caracalla, în anul 212, a dat acestei romanizări consacrarea oficială, declarând pe toți cei din cuprinsul hotarelor, fie în Italia, fie în provincii, *cetățeni romani*. În Alsacia, această romanizare se efectua cu atât mai repede cu cât viața *populației civile* era strâns legată de viața militară »¹⁾.

Nu a fost oare asemănător cazul Daciei? E cu atât mai probabil, cu cât romanizarea nu este un fapt etnic și e greu de presupus ca, prin coloniștii din toate regiunile imperiului, adevărat mozaic de rase și naționalități, să se fi putut modifica în sensul latinității sângele dac al locuitorilor mai vechi ai provinciei. Ceea ce s'a petrecut în noile provincii ale imperiului la începutul secolului al II-lea e mai ales un fapt lingvistic, influența crescândă a limbii latine, limba civilizației și a stăpânirii, a cărei pătrundere s'a făcut mai repede, datorită vieții de tabără și activității furnizorilor și negustorilor, care erau în relațiuni constante cu armata și administrația militară. De altfel, chiar între oameni de origine diferită și din părți depărtate ale Imperiului, limba latină era elementul necesar de legătură²⁾.

Jireček a încercat odinioară să delimiteze în peninsula balcanică zonele influenței latine și ale influenței grecești. Linia sa

¹⁾ R. Forrer, *L'Alsace romaine*, p. 107.

²⁾ L. Hahn, *Rom und Romanismus im griechisch-römischen Osten*, Leipzig, 1906, p. 216, și A. Graur, *Romanizarea Daciei prin coloniștii străini*, *Rev. Fundațiilor Regale*, III, pp. 669 și urm.

de demarcație, verificată pe urmă de Philippide și corectată de Skok, merge dela Alessio pe Adriatică la Prisrend și Skoplje, pentru a urca apoi la nord și la nord-est, până la punctul situat între Pirot și Bela Palanka, și a ajunge la hotarele cetăților grecești de pe litoralul pontic. Noi cercetări asupra romanizării peninsulei balcanice par a fi dovedit acum că această linie de împărțire e puțin cam artificială, că Macedonia și o bună parte din regiunile meridionale ale peninsulei erau latinizate sau măcar bilingue, latina fiind vorbită și scrisă aici nu mai puțin decât greaca ¹⁾. Hinterlandul balcanic prezinta deci în al II-lea și chiar al III-lea secol, o bază mult mai serioasă pentru pătrunderea latinei dincolo de Dunăre și pentru romanizarea linguistică a Daciei, decât se putea bănui până acum.

Să trecem în fine la examinarea urmărilor părăsirii, ordonate de Aurelian. Încă sub succesorii săi imediați și în timpul tetrarhiei, paza Dunării a fost cu totul reorganizată de Galerius și Dioclețian. Sub domnia lui Constantin, orașul Tropaeum Traiani a fost ridicat din ruinele sale, cetățile Dunării restaurate și puse în bună stare, *capetele de pod reasezate pe malul stâng* ²⁾. Față de *Transmarisca*, actuala Turtucaie, s'a ridicat *Constantiana Daphne*, de cealaltă parte a Dunării.

Influența romană, întărită prin victoriile împăratului, a redus pe Goții și pe Sarmatii care ocupau atunci Banatul, Oltenia și Muntenia actuală la un asemenea grad de supunere, încât întemeietorul Constantinopolului putea să se mândrească că a cucerit a doua oară Dacia și că a reinnoit isprăvile lui Traian ³⁾. Să credem în mărturia nepotului său Iulian, care era cu siguranță departe de a-i fi favorabil. Din punct de vedere geografic, regiunile malului stâng al Dunării se numeau în secolul al IV-lea și chiar în al V-lea *Gotia*, nume care va trece pe urmă asupra Crimeii, ultimul refugiu al Goților pontici; malul drept, acela al apărării romane era în această

¹⁾ Patsch, *Beiträge*, V, p. 154 și urm.

²⁾ C. Diclescu, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923, pp. 22 și urm.

³⁾ Patsch, *ibid.*, III, p. 23,

epocă o *Ripa Gotica*. Dar relațiunile cu imperiul erau dese și strânse; pătrunderea creștinismului o dovedește ușor ¹⁾.

Se cunosc martirii noii credințe, încurajați de episcopii stabiliți în Sciția minoră, actuala Dobroge; moaștele lor, cum sunt acele ale Sf. Sava, omorât în 372 pe malul Buzăului, au fost cerute de Vasile cel Mare, episcopul Cezareii în Capadochia, cele ale Sf. Nicetas au fost aduse la Mopsueste în Cilicia. Douăzeci și șase de Goți creștini, au fost arși într'o biserică, din ordinul unui locotenent al lui Atanaric; rămășițele lor au fost culese cu evlavie de către princessa Gaata și fiica ei, care purta numele latin de *Dulcilla*; ele le-au trimis la Cyzicos pe Marea de Marmara ²⁾.

Migrațiunile nu au încetat; în 334, în urma unei revoluții sociale în țara sarmată, Argaraganții învinși, în număr de 300.000, au trecut Dunărea și au primit din ordinul împăratului Constantin posesiuni în Macedonia, în Tracia și în Dobrogea. În 358, împăratul Constanțiu lupta în Banat în contra Sarmaților Limiganți și distrugea două din triburile lor. În amintirea acestei expediții, cetatea romană *Constantia* se ridica încă în secolul al V-lea, pe malul stâng, în fața revărsării gurilor Moravei ³⁾. A afirma că după 271 orice contact a fost întrerupt între Dacia Traiană lăsată în stăpânirea Goților și Dacia Aureliană din Balcani, e cu totul protivnic realității istorice, cu mult înaintea trecerii în masă a Goților, fugind în fața noilor năvălitori, pe teritoriul imperiului.

Aceste legături transdunărene n'au încetat nici după invazia Hunilor. Acești groaznici cuceritori s'au umanizat destul de repede. Este între descrierea clasică a lui Ammian Marcellin — călăreții cu nasul cârn, îmbrăcați în piei de animale și mâncând carne crudă, ținută sub șea — și aceea a lui Priscus, primit o jumătate de secol mai târziu la curtea lui Atila, toată deosebirea dintre primele valuri ale năvălirii și cârmuirea unui imperiu, care nu porunca numai Barbarilor ⁴⁾. Toate aceste împărății nomade se

¹⁾ Cf. V. Motogna, *Un secol din istoria Daciei în timpul năvălirilor barbare. Epoca încreștinării poporului românesc*, Cluj, 1937.

²⁾ Patsch, *ibid.*, III, pp. 57-59.

³⁾ *Ibid.*, II, pp. 182 și urm., 190-91.

⁴⁾ L. Halphen, *Les Barbares*, ed. a 2-a, pp. 28 și urm.

aseamănă. Evoluția celei a Hunilor, în timpul scurtei sale existențe, e destul de asemănătoare aceleia a imperiului avar care i-a urmat, sau chiar cu soarta marelui imperiu mongol din secolul al XIII-lea, căruia i-a fost un fel de precursor. Năvălitorii tătari din Ungaria sunt pentru autorul lui *Carmen Miserabile*, ceea ce erau Hunii din secolul al IV-lea pentru ofițerul roman, iar primirea fratelui Wilhelm de Rubruck de către locotenenții Hanului amintește destul de bine relațiunea ambasadorului bizantin la curtea regelui hun. Administratorii au urmat repede războinicilor, și exploatarea regulată a popoarelor învinse, jafurilor dezordonate ale cuceririi. Totdeauna s'au făcut schimburi între *Barbaricum* supus Hunilor și imperiu; când Priscus s'a dus cu ambasada sa la reședința lui Atila, i s'a cerut o lungă listă de dezertori refugiați pe teritoriul roman și el a regăsit de altă parte, la Huni, un mare număr de Romani care de bună voie sau de nevoie, se instalaseră și își exercitau acolo meseriile lor. La curtea regelui se vorbea și se glumea în mod obișnuit, în limba hună, în cea gotă și în « limba Ausoniei », care nu este alta decât latina. Desigur, trebuie să ținem seama de relațiunile comerciale, dar erau încă Romani în Panonia, care nu încetaseră de a vorbi limba lor. Dunărea în secolul al V-lea, nu mai puțin decât în vremurile anterioare, nu constituia o barieră și nu putea să împiedice influența civilizației superioare a lumii romane: alături de palatul de lemn al lui Atila se ridicau termele de marmură, construite pentru consilierul său Onesigisiu, de un arhitect roman din Sirmium.

Incepea însă a se face simțită presiunea Slavilor. Nu vom reface aici istoria năvălirilor lor, care se va găsi, după atâtea alte lucrări, și în cartea d-lui Lot, ce constituie punctul de plecare al acestui studiu ¹⁾. În secolul al VI-lea, Iordanes îi arată împărțiți în două grupe principale: *Sclavenii* și *Anții*. Primii se întind dela *civitas Novietunensis* și dela lacul Mursa, până la Nistru și la Vistula, ceilalți, « cei mai puternici dintre toți », de-a-lungul Mării Negre, între Nistru și Nipru. Dacă lacul Mursa înseamnă mlaș-

¹⁾ *Les invasions barbares*, I, pp. 219 și urm. V. Iordanes, *Getica*, 34, *M.G.H., A.ant.*, V.

tinile la confluența Savei și a Dunării, ar fi poate mai potrivit de a identifica *Novietunum* cu *Neviodunum*, municipiul roman al Panoniei superioare, *Noviódounov* la Ptolomeu, mai apropiat de Sava ¹⁾ decât depărtatul *Noviodunum*, Isaccea, la gurile Dunării. Textul din *Getica* ar fi astfel mai ușor de înțeles și ordinea descrierii sale mai logică. Această veche ipoteză a lui Fessler, reluată mai pe urmă de Chalupka, e oarecum întărită de faptul că cronica lui Mihail Sirianul — un izvor mai târziu, dar nu mai puțin important — vorbește de « poporul apusean al Sclavonilor » ²⁾. De altă parte, cercetări mai noi, identifică pe Anți, ramura orientală, cu *An-Tsai* ai izvoarelor chineze din secolul al II-lea d. Hr., care sunt *Alanii*. Ar fi deci vorba de triburi slave, sub stăpânirea unei aristocrații iraniene (alane) ³⁾, cum s'a întâmplat mai târziu cu Bulgarii în peninsula balcanică și cu Varegii în Rusia. E un motiv mai mult să dăm textului lui Iordanes această interpretare.

Oricum, în ultimii ani ai lui Justin I, triburile slave năvăliseră în peninsula balcanică. Când supuse Avarilor, când răzvrătiți în contra noilor stăpâni ai stepei, ele înaintau în masă compactă. Sub urmașii lui Justinian, întreaga regiune la est de Carpați până la Dunăre devenise o Slavinie, cum fusese odinioară o Gotie. Toponimia dovedește că Slavii străbătuseră arcul Carpaților și că ei pătrunseseră de asemenea în Transilvania. În curând avangardele lor au asediat Tesalonicul și au pătruns până în Moreea, care va deveni, timp de câteva secole, o țară slavă. Se pare că acest val, a cărui revărsare s'a întins în toată peninsula Balcanilor din secolul al VII-lea « cu o putere de neînvins » ⁴⁾, a șters totul și nu lăsa

¹⁾ P. acest oraș, v. Pârvan, *Dacia*, pp. 163, 166 și B. Soria în Pauly-Wissowa, *R. E.*, Sv. *Neviodunum*. E într'adevăr mai logic de-a arăta întâi marginile apusene ale lumii slave și de-a trece pe urmă la Nistru și la Vistula, decât de a sări din Dobrogea la Sava și de-a se întoarce pe urmă la ținuturile răsăritene ale Anților. Slavii sunt de altfel cunoscuți la hotarele Istriei către sfârșitul secolului al VI-lea.

²⁾ V. mai sus, p. 35 Cf. L. Hauptmann, *Byzantion*, IV, pp. 138-40.

³⁾ Cf. G. Vernadsky, *On the origins of the Antae*, *Journal of the American Oriental Society*, 59, pp. 96 și urm.; *The Spall of Jordanes and the Spori of Procopius*, *Byzantion*, XIII (1938), pp. 263-66; *Goten und Anten in Südrussland*, *Südostdeutsche Forschungen*, III, 2 (1938).

⁴⁾ Lot, *ibid.*, p. 221. L. V. Niederle, *Manuel de l'Antiquité slave*, I, p. 47.

să mai subsiste nici o urmă a romanității dincoace și dincolo de Dunăre.

Și totuși, chiar și în această vreme, care mai mult decât aceea a lui Aurelian trebuia să însemne o « cezură », elementele romane sau romanizate nu au încetat să treacă Dunărea și să se amestece cu noii năvălitori. Când în 578 hanul Avarilor, aliat cu Romanii din Constantinopol, a pătruns în Muntenia, pentru a ataca pe Slavi în propriile lor locuințe, el a găsit aici, după cum spune Menandru, o provincie bogată nu numai în alimente și prăzi de tot felul, dar de asemenea în prizonieri romani, ridicați de către aceiași Slavi în cursul expedițiilor în Balcani ¹⁾. În secolul al VII-lea, sub domnia lui Heraclius, Actele Sf. Dimitrie din Tesalonic menționează stabilirea în Panonia a unei întregi populații, ridicată de Avari din provinciile balcanice. « Acești captivi, dela această epocă s'au amestecat cu Bulgarii, Avarii și alte popoare și având prunci din alianța lor mutuală, au alcătuit un popor numeros și mare. Fiecare copil primi dela tatăl său tradițiunile și istoria rasei sale, după obiceiurile romane . . . (Urmașii) își împărtășeau unii altora amintirea vechii patrii a părinților lor și-și aprindeau astfel unii altora în inimi dorința întoarcerii, căci mai bine de șaiszeci ani se scurseseră, de când părinții lor suferiseră pustiirea barbarilor ²⁾. Sfârșiră prin a convinge pe Cuber sau Cubrat, șeful pe care li-l dăduse hanul Avarilor, ca unui popor deosebit; după ce s'au răsculat contra acestuia din urmă, au trecut Dunărea stabilindu-se în « orașele părinților lor », până în câmpia Ceramesică, aproape de Tesalonic. Orice s'ar putea gândi despre amploarea acestei îndoite migrațiuni, nu e mai puțin evident că acest du-te-vino al prinșilor și al emigraților de pe un mal pe celalt al Dunării n'a încetat, cu toată năvălirea slavă, ci chiar fără îndoială din pricina ei. Stabilirea stăpânirii bulgare asupra triburilor slave, balcanice și dunărene, nu trebuia nici ea să o întrerupă; la începutul secolului al IX-lea, dacă ar fi să-l credem pe Simion Logotetul, Krum trebuia să constituie un fel de « Macedonie » în Muntenia dună-

¹⁾ C. Jireček, *Gesch. der Serben*, I, p. 87.

²⁾ O. Tafrali, *Thessalonique des origines au XIV-e siècle*, Paris, 1919, pp. 127 și urm. Întoarcerea lor ar fi avut loc pe la 678, Lot, *op. cit.*, I, p. 270.

reană, cu populația pe care el o adusese din peninsula balcanică. Acești pribegi, trecând prin tot felul de aventuri, trebuiau să se întoarcă pe teritoriul bizantin către 837-838, sub domnia lui Teofil ¹⁾. Să nu uităm în fine că aceste deplasări masive de populații constituiau pentru imperiul bizantin o tradiție politică, dar și un factor de securitate. Încă dela începutul secolului al IX-lea împăratul Nicefor I poruncise să fie adunați creștinii din toate provinciile imperiului, să se lichideze în termenul cel mai scurt posesiunile lor imobiliare și să fie stabiliți în « Slavina », la « granițele militare », pe care voia să le întemeieze pe frontiera bulgară. Isaurienii aplicaseră pe o scară întinsă această politică de colonizare, de care Roma dăduse odinioară mai multe pilde. În Balcani, migrațiunile ne-au înfățișat întotdeauna acest dublu aspect: al inițiativei private și al actului de autoritate, care s'au completat ori s'au opus, după împrejurări.

Jireček observase că pe măsură ce peninsula se umplea cu Slavi, care înaintau către Egee și Adriatică, Dacia se golea de triburile care o ocupau de prin secolul al VI-lea, aproape în întregime, și că elementele rămase la Nordul Dunării erau să fie absorbite de populația românească ²⁾. Această presupunere e cu atât mai verosimilă, cu cât populația romană rămasă în Dacia primise aproape fără întrerupere ajutoare, constituite fie de prinșii luați de Slavi și de Avari, fie prin emigrația populației romane din Balcani, retrasă spre nord, în urma stabilirii triburilor slave dincolo de Dunăre. Istoricul român Radu Rosetti a mers până a explica alcătuirea poporului român numai prin amestecul Slavilor, care ocupau regiunile dunărene, cu populația romanizată răpită, pe care o aduceau cu ei din peninsula balcanică ³⁾. Această ipoteză a părut, cu drept cuvânt, prea simplă. E vorba în realitate de trei pături etnice succesive:

1. Coloniștii romanizați, rămași în Dacia, după retragerea legiunilor, al căror număr e fără îndoială cu neputință de precizat.

¹⁾ N. Adontz, *L'âge et l'origine de Basile I-er, Byzantion*, VIII (1933), pp. 478-79. Cf. H. Schönemann, *Die Kenntnis der byz. Geschichtsschreiber von der ältesten Geschichte der Ungarn*, Berlin - Leipzig, 1922, pp. 4, 5. V. pentru această populație și mai departe, Cap. V, p. 77-78.

²⁾ Jireček, *op. cit.*, I, p. 101.

³⁾ R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, I, București, 1907, p. 21.

2. Robii, târîți dincolo de Dunăre de către cuceritori: Germani, Huni, Avari ori Slavi.

3. Populația romanizată din regiunea balcanică, mai cu seamă din cele două Dacii aureliane, care a trebuit să treacă din nou Dunărea, pentru a fugi de îndoita presiune a Slavilor, care se așezau pe de o parte în Bulgaria, împingând în Tesalia și în Epir pe viitorii Vlahi ai Pindului, și ocupau pe de alta regiunile Iugoslaviei actuale. Tradiția istorică a Slavilor a păstrat amintirea acestei invaziuni sau mai bine zis a acestei întoarceri. Cronica zisă a lui Nestor, scrisă la Kiev, către anul 1100, afirmă lămurit că înaintea invaziunii Ungurilor, în ultimii ani ai secolului al IX-lea, Vlahii cuceriseră pe Slavii din Panonia și din regiunile învecinate ¹⁾.

Aceasta nu trebuia să fie de altfel ultimul schimb de populații în aceste regiuni. O migrațiune în sens invers a trebuit să se producă în urma invaziunii ungurești însăși. Geograful anonim care făcea la începutul secolului al XIV-lea o descriere a Europei orientale, pentru a servi de călăuză regilor angevini ai Siciliei și proiectelor de cruciată ale lui Carol de Valois, menționează în peninsula balcanică « între Macedonia, Achaia și Tesalonic, marele popor al Vlahilor, care fuseseră altădată păstori ai Romanilor și pe care Ungurii îi alungaseră din pășunile lor » ²⁾. Nu ar fi într'adevăr de mirare ca sosirea Maghiarilor și năvălirile lor, în prima jumătate a secolului al X-lea, să fi determinat un reflux al Romanilor din Panonia și din Dacia, către sud, ceea ce ar explica numărul atât de considerabil al « Vlahilor » în peninsula balcanică în ultimele veacuri ale Evului Mediu. Aceste mari mișcări de populație sunt departe de a constitui un fenomen specific al istoriei românești. Studiindu-se evoluția limbii sârbo-croate, s'a ajuns la concluzia că s'a produs o îndoită deplasare, în sens contrar, a elementelor etnice care reprezintă nuanțele dialectale ale vorbirii iugoslave. Expansiunii balcanice a triburilor slave dela

¹⁾ *Chronique dite de Nestor*, ed. Léger, XIX, p. 19. D. Vernadsky, *Byzantion* XIV (1939), p. 182-83, vede încă în « Valahi » pe Franci, identificare puțin probabilă. Francii în Panonia au luptat cu Avarii.

²⁾ O. Górka, *Anonymi descriptio Europae Orientalis*, Cracovia, 1916, p. 13. V. și mai sus, p. 29.

început, i-a urmat, sub presiunea invaziunii turcești, un reflux mereu mai accentuat, începând cu secolul al XV-lea, dela sud spre nord și nord-vest, care a lăsat urme evidente în evoluția lingvistică. O oarecare nestabilitate teritorială a mișcărilor « metanastasice », ori schimbări de locuință, au caracterizat întotdeauna demografia medievală a acestei părți a Europei ¹⁾.

Ce ar trebui să reținem din aceste nesfârșite serii de migrațiuni, care trec Dunărea aproape în fiecare secol, după sfârșitul stăpânirii romane dincolo de fluviu, până la restabilirea suveranității imperiului bizantin, după războaiele victorioase ale împăraților din dinastia macedoneană ? Că nu a fost niciodată o despărțire totală, o « cezură definitivă » între cele două maluri ale fluviului. E neîndoios, și aceasta se înțelege și mai bine dacă se examinează argumentele de ordin filologic și lingvistic, că poporul român nu s'a format *numai* în Dacia prin singurul fapt al coloniștilor părăsiți de Aurelian și amestecați cu Slavii. E vădit că ei au trebuit să primească rămășițele elementelor romanizate ale peninsulei balcanice, care au putut să se dezvolte aici, mai înainte, într'un mediu mai prielnic conservării latinității.

Dar e cu totul neexact de a presupune că teritoriul ocupat acum de Români a fost cu totul părăsit de către strămoșii lor și că n'a mai fost nici un contact între provinciile năpădite de Barbari și cele apărate de imperiul roman. Istoriceste, acest fapt e stabilit în mod neîndoios: în secolul al IV-lea, al V-lea, al VI-lea, al VII-lea și al IX-lea, populațiuni întregi au trecut Dunărea dela sud la nord și dela nord la sud. Din acest contact permanent, din acest schimb continuu în care evacuarea lui Aurelian nu e decât un episod, a ieșit unitatea poporului român și a limbii sale, ca și așezarea sa geografică actuală. Ne rămâne să examinăm problema lingvistică, astfel cum au definit-o lucrările recente, și a lămurii tăcerea izvoarelor care a izbit pe istoricii moderni. Nădăjduesc că se va găsi în aceste considerațiuni, confirmarea faptelor istorice, a căror mărturie am invocat-o.

¹⁾ A. Belić, *Le caractère de l'évolution du serbo-croate*, *Le Monde Slave*, II (1925), pp. 34-35. Cf. I. Cvijić, *Des migrations dans les pays yougoslaves*, *Revue des Et. Slaves*, III (1923), p. 5 și urm. și *La péninsule balkanique*, p. 112 și urm.

CAPITOLUL IV

ORIGINILE POPORULUI ROMÂN

*Unitatea linguistică*¹⁾

Argumentele de ordin lingvistic vin să întărească teza imigrației, adoptată de d. Lot. După dânsul, trecerea unui oarecare număr de cuvinte albaneze în limba română ar indica în mod limpede vecinătatea refugiaților din Dacia Aureliană cu Dardania și Prevalitania, sălaș primitiv al Albanezilor. Dar acest argument prețuește și mai mult pentru latina însăși. « În Dacia sud-dunăreană, Daco-Românii se găseau într'o țară unde limba obișnuită era latina, atunci când în Moesia inferioară era greaca . . . Latinizarea Daciei s'ar explica și mai bine, dacă viitorii « Români » coboară din refugiații așezați la Sudul Dunării în 271 și cufundați într'un mediu iliro-roman »²⁾. Știm azi că linia de demarcație între regiunile limbii latine și ale limbii grecești era cu mult mai puțin precisă în provinciile balcanice, decât se admitea până acum. Dar iată că o altă considerație ne aduce la aceeași concluzie: « Linguiștii au remarcat că limba română vorbită în Transilvania, în Muntenia, în Moldova nu oferă particularități dialectale, cel puțin accentuate. E un indiciu că ocuparea acestor ținuturi de către oameni vorbind limba « română » nu se ridică la o îndepărtată antichitate (al II-lea-IV-lea secol, de exemplu).

¹⁾ Datoresc cele mai multe referințe ale acestui capitol bunăvoinții d-lui Al. Rosetti, profesor la Universitatea din București. V. de altfel lucrarea sa *Istoria Limbii Române*, I, Limba latină, București, 1938; II, Limbile balcanice, București, 1939.

²⁾ *Les invasions barbares*, I, p. 286.

Mai mult: între daco-româna vorbită azi la nordul Dunării și macedo-româna vorbită la sud, în Macedonia, în Tesalia, în Epir, în Grecia, de către « Aromâni », nu există mare deosebire. E vorba de două aspecte ale aceleiași limbi » ¹⁾). Un motiv mai mult pentru a crede într'o despărțire relativ recentă a celor două graiuri și pentru a presupune că unitatea lingvistică atât de remarcabilă a poporului român se datorește unei imigrări a « Daco-Ilirienilor », dela sudul la nordul Dunării.

Aceste considerații au desigur valoarea lor și ne obligă să precizăm o chestiune de metodă. De ar fi să credem pe unul dintre principalii lingviști români actuali, d. Sextil Pușcariu, « soluțiunea problemei Românilor aparține istoriei. Lingvistica poate să ofere istoricului un material prețios, dar nu trebuie să pretindă să rezolve problema, ea singură . . . istoricul trebuie mai întâi să întreprindă prin propriile sale mijloace reconstituirea perioadei vechi românești; lingvistul va avea să controleze, și dacă e posibil să o întreprindă cu materialul său » ²⁾). Dar studiul faptelor istorice, în sensul strict al acestui termen, ne dă prea puțin; textele, pentru motive pe care vom avea ocazia să le dezvoltăm mai jos, țin seama de cuceritori, mai mult decât de populația pe care aceștia o supun stăpânirii lor. Singura concluzie care se poate trage cu certitudine e această trecere continuă, dela un mal la celalt al Dunării, a convoaielor de prinși sau de « bejenari » dela sfârșitul secolului al III-lea la începutul celui de al IX-lea, schimburi dese, poate fără mari consecințe politice, dar a căror influență lingvistică este evidentă. Pentru aceasta trebuie să inversăm problema și să considerăm că e dat mai degrabă istoricului să controleze, cu mijloacele destul de slabe de care dispune, datele pe care cercetările lingvistice i le pot procura. Aceasta nu e, de altfel, una dintre cele mai neînsemnate greutăți ale sarcinii noastre.

Să reluăm deci argumentele lingvistice în ordinea în care au fost expuse; cercetările d-lui K. Sandfeld asupra limbilor bal-

¹⁾ *Ibid.*, p. 287.

²⁾ S. Pușcariu, *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj - București 1937, p. 110.

canice și a înrudirii lor ¹⁾, par să dea mai multă greutate teoriei care vrea să explice prezența cuvintelor albaneze în română, printr'un contact între cele două popoare și împrumuturi reciproce între cele două limbi. Dar tocmai această ultimă condiție lipsește în acest caz: « e bine stabilit acum — ne spune un linguist, care a făcut recente cercetări în acest domeniu — că împrumuturile de vocabular presupun un prestigiu social ori cultural, pentru poporul care împrumută celui alt cuvintele. În ce epocă s'ar putea crede că Albanzii au fost atât de superiori Românilor, pentru ca aceștia din urmă să fi împrumutat dela cei dintâi termeni de civilizație ca « vatră », « bătrân » etc. Și chiar admitând această superioritate a Albanzilor, aceștia ar fi trebuit să împrumute la rândul lor dela Români, cel puțin câteva cuvinte, privind genurile de activitate, în care Românii le erau totuși superiori. Nu se poate admite ca Românii să fi împrumutat totul dela Albanzi, iar Albanzii aproape nimic din română. Este evident că limbile balcanice au păstrat un număr de cuvinte aparținând substratului. Pretutindeni unde faptele sunt adevărate, constatăm că vocabularul limbilor a fost influențat de acel al substratului. Nimic nu ne împiedică să credem că această afirmație are aceeași valoare pentru limbile balcanice. Bine înțeles substratul ar putea fi diferit pentru fiecare din aceste limbi. Dar din moment ce găsim un fond inexplicabil, prin datele istorice, și acest fond e aproape comun limbilor vorbite în Balcani, se poate admite, fără teamă de a ne înșela, că suntem pe urmele elementelor aparținând substratului comun » ²⁾.

Care este acest substrat: cel trac, cel ilirian sau altul? Iată ceea ce e greu de precizat, în starea actuală a cunoștințelor noastre. Dar e sigur că elemente nu numai preslave, dar chiar preromane, au stăruit în vocabularul limbilor balcanice și chiar în denumirile de localități ale peninsulei. În epoca năvălirilor slave,

¹⁾ *Linguistique balkanique, problèmes et résultats*, Paris, 1930 (Coll. linguistique publ. par la Soc. ling. de Paris, XXXI).

²⁾ A. Graur, *Coup d'oeil sur la linguistique balkanique*, Bulletin linguistique de la Fac. des Lettres de Bucarest, IV (1936), pp. 34-39. Cf. Al. Rosetti, *Ist. Limbii Române*, II, pp. 26 și urm.

la sfârșitul secolului al VI-lea, ele se mai întâlneau încă în toponimie, de ar fi să credem mărturia cronicilor bizantine; iată un exemplu pe lângă altele: *Σαβονλέν δὲ Μανάλιον ὁ τόπος ὠνόμασθαι ἐπιχωρίῳ προσηγορίᾳ τινὶ* scria Teofylact Simokatta, descriind marșul unei armate imperiale dela Marcianopolis spre Hemus ¹⁾). Chiar pentru profani e limpede că numele acestei localități nu are nimic slav, nici latin; de altfel *Sabulus* este cunoscut ca un nume iliric caracteristic, iar *Manalion* ar putea fi apropiat de *Mandylos* sau *Mandyryon*, a cărui origine iliră e de asemenea bine stabilită ²⁾). El face parte astfel din acest substrat care explică, după unii, trăsăturile comune ale limbilor balcanice, într'un moment în care ele nu se mai puteau influența. Iată de asemenea pentru ce nu e nevoie, spre a lămuri înrudirea limbii albaneze cu româna, de a căuta un contact teritorial, care e atât de greu de stabilit istoricește. S'ar putea deci renunța la ipoteza lui Pârvan, care strămuta pe strămoșii Albanezilor în Carpați, fără a avea nevoie de a recurge, în această împrejurare, nici la aceea a lui Densușianu, care cobora pe Românii primitivi până pe țărmurile Adriatiei ³⁾).

În ce privește vorbirea romanică, din care ar trebui să derive unitatea lingvistică a limbii române, datele istorice nu confirmă deloc ipoteza, care îi restrânge alcătuirea la mediul iliro-roman și la regiunile occidentale ale peninsulei balcanice. E adevărat că în secolul al VI-lea, o inscripție dela Sirmium, care poate fi datată din jurul anului 580, săpată în limba greacă de către un soldat sau un lucrător, cunoscând imperfect această limbă, cere ajutorul lui Dumnezeu, pentru a păzi Romania de năvălirea Avarilor. Fără îndoială că e vorba aici de acea noțiune de *Romania*, opusă teritoriului ocupat de Barbari, noțiune ce apare în

¹⁾ Ed. Bonn, II, 11, p. 89.

²⁾ Cf. H. Krahe, *Die Illyrier in ihren sprachlichen Beziehungen zu Italikern u. Griechen 2. Die Illyrier in der Balkanhalbinsel, Die Welt als Geschichte*, III, 4, 1937, p. 288. Cf. I. I. Russu, *Macedonica, Ephemeris Dacoromana*, VIII, 1938, p. 215: *Σάβυλος Θεσσαλός*. Faptul e interesant și pentru așezarea geografică a Ilirilor.

³⁾ Cf. Sandfeld, *op. cit.*, p. 143; Densușianu, *Hist. de la langue roumaine*, I, p. 349. V. și T. Capidan, *La romanité balkanique, Balcania*, I, pp. 52-53.

toată lumea romană în secolul al IV-lea și care a dăinuit după toată evidența mai mult în imperiul de răsărit, singurul care menținea, după prăbușirea Apusului, ideea unui Stat și a unei granițe. Am arătat în altă parte pentru ce acest termen nu implică în mod necesar existența unei autonomii politice; rămâne întrebarea dacă el cuprinde noțiunea etnică a unei romanități. În general, interpretarea ce se dă în ultimul timp acestui cuvânt e în legătură cu stăpânirea *politică* a Romei, a imperiului. Astfel *Romagna* italiană nu ne arată un caracter romanic mai pronunțat decât alte regiuni ale peninsulei, ci dăinuirea mai îndelungată a posesiunilor imperiale dela Ravena; iar Turcii au înțeles prin *Rum*, ba Asia Mică, ba Rumelia, până și întreaga întindere a imperiului otoman ¹⁾.

Nu se poate totuși tăgădui, față de barbari, noțiunea de « cultură latină » a cuvântului în apus ²⁾. Poate că fără a exagera, cum par a crede unii cercetători, putem atribui o nuanță asemănătoare și înțelesului pe care numele l-a căpătat în acele regiuni ale imperiului de răsărit, unde se mai vorbea încă, în veacul al VI-lea, o limbă izvorâtă din cea latină și ferită până atunci de influența slavă. Regiunea în care era vorbită s'a dovedit a fi mai întinsă decât aceea ale cărei limite le determinase odinioară Jireček ³⁾. Intr'adevăr, în 587 cronicarii bizantini amintesc că trupele generalilor Martin și Commentiolus, care luptau în contra Avarilor în trecătorile munților Bulgariei orientale, s'au risipit în puterea nopții, în urma unei panici provocate de strigătul de *retorna* sau *torna fratre*, scos de un soldat care văzuse alunecând sarcina unui animal de povară. S'a discutat mult în privința acestor cuvinte, în care s'a văzut mult timp un termen de comandă latină, întrebuințat încă în armatele bizantine, dar expresiunea *frater* sau *fratre* este prea familiară, iar textele menționează în mod expres

¹⁾ P. Wittek, *Le Sultan de Rûm, Annuaire de l'Inst. de Philologie et d'Hist. orientales et slaves*, VI, Bruxelles 1938, p. 1 a extrasului.

²⁾ V. darea de seamă a cărții mele: *Privilèges et franchises municipales dans l'empire byzantin*, de W. Ensslin, *Byz. Zeitschr.*, XXXIX, 1939, pp. 206-7.

³⁾ V. în afară de studiile lui Patsch și Skok, amintite aiurea, și N. Drăganu, *L'ancienneté et l'expansion du peuple roumain, Balcania*, I, p. 28.

că aceste cuvinte aparțineau limbii țării: *ἐπιχωρίῳ τῇ γλώττῃ, τῇ πατρῷᾳ φωνῇ*, ceea ce ar trebui să nu lase nici o îndoială asupra acestui subiect ¹⁾. Încă în 545, Procopius amintește înșelătoria unui oarecare Ant transdunărean, deci a unui Alan sau Slav din Moldova de astăzi, care putea fi luat drept un general bizantin, pentru că vorbea în mod curent latina, astfel cum o putuse învăța în aceste ținuturi ²⁾. Ar fi desigur îndrăzneț de a deduce din aceste mărturii existența unei limbi românești în această epocă, dar trebuie să ajungem la concluzia că *limba romanică*, derivată din latina vulgară, era încă vorbită dela un capăt la celalt al peninsulei balcanice și chiar dincolo de Dunăre.

Nu mai e nevoie să subliniem azi rolul fundamental al latinei în formarea limbii române. S'a putut spune de Anglia, unde prima cucerire a Romei n'a lăsat alte urme în vocabularul britanic, decât termenii care desemnează împăratul, drumul și zidul, că nu numai se găsesc acolo monumente romane, dar că ea însăși este un monument roman ³⁾; cum poate fi însă calificată o limbă, care se servește de termeni latini pentru a-și exprima ideile esențiale, de o întrebuintare zilnică și împrumută dela cele străine termenii speciali, spre a desemna unele ocupațiuni și anumite profesii sau clase sociale?

Desigur, termenii care indică o civilizație superioară, o viață nu numai pastorală, ci agricolă, noțiuni religioase care o apropie de Biserica imperiului, din ultimele sale veacuri, n'au putut să se păstreze și să se dezvolte decât în preajma cetăților de pe malul drept al Dunării. Acolo se găseau în primii secoli ai Evului Mediu, după distrugerea orașelor Daciei, cetățile episcopale, capitalele administrative și militare ale provinciilor, care favorizau schimburile comerciale și viața civilizată, unde putea să se nască limba română primitivă, cu evoluția ei atât de repede. Este iarăși sigur

¹⁾ V. Philippide, *Originea Românilor*, I, p. 506 și urm. Cf. H. Zilliacus, *Zum Kampf der Weltsprachen im Oströmischen Reich*, Helsingfors, 1935, p. 129; v. și pp. 30-31 p. întinderea vorbirii latine în Balcani.

²⁾ *De bello Gothico*, III, c. 14; cf. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, p. 18.

³⁾ A. Maurois, *Histoire d'Angleterre*, p. 39.

că cele patru dialecte ale acestei limbi, daco-român, aromân, megleno-român și istro-român, sunt atât de apropiate prin legile lor fonologice, concordanțele lor sunt atât de izbitoare că «nu e posibil de a nu recunoaște o singură și aceeași limbă . . . suntem obligați să admitem că înaintea diviziunii în patru dialecte, Românii au avut o locuință comună, unde inovațiile lingvistice puteau să se răspândească în toate părțile prin comunicarea lor directă dela om la om »¹⁾. Dar e oare necesar să presupunem pentru această patrie comună, această regiune primitivă de mare comunicație lingvistică, un *leagăn* delimitat de considerațiuni evident arbitrare? Nu s'ar putea nega că există exemple a unor extensiuni asemănătoare; sunt limbi al căror punct de plecare e un domeniu cu totul restrâns, mai puțin decât o provincie, un județ, și a căror suprafață de dezvoltare întrece limitele unui continent; latina însăși a cunoscut asemenea soartă. Dar acest destin lingvistic e acela al popoarelor cuceritoare, a căror misiune e aceea pe care poporul roman și-a dat-o: *regere imperio populos*. S'ar putea vorbi la fel de urmașii săi, ai romanității balcanice și dunărene? Ar fi în contradicție cu tot ce ne învață izvoarele istorice.

« Istoria ne învață că în Orientul european al Imperiului roman, în primele veacuri ale erei noastre, imensul spațiu care se întinde între Adriatică și Marea Neagră pe cele două maluri ale Savei și ale Dunării, cu zone îndreptându-se încoace și încolo foarte departe, spre nord și sud, era locuit de o populație de limbă romanică. Astăzi — făcând excepție cu coasta dalmată — în tot Orientul Europei, singuri Românii mai vorbesc limba romanică atât de răspândită odinioară, și noi știm că acești Români nu se întindeau spre răsărit așa de mult ca astăzi. Româna apare deci, contrar vechii limbi romane din Orient, ca o limbă care a pierdut din extensiunea ei la sudul Dunării; e de altfel foarte natural dacă ne gândim că acești Latini din Orient nu erau un popor cuceritor, ci unul cucerit »²⁾. Nu vom menționa aici decât spre

¹⁾ S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 68.

²⁾ *Ibid.*, p. 75.

amintire elementele române regăsite în Panonia și în Carpații de nord și de nord-est; va fi deajuns în această privință de a trimite la lucrarea d-lui N. Drăganu ¹⁾, care a provocat, după cum era de așteptat, critici ungurești ²⁾. Dar trebuie să ne întoarcem mai ales la lucrările d-lui Sextil Pușcariu, pentru a ne da seama de starea exactă a chestiunii și a teoriilor în prezență. El a pus problema foarte limpede, în ultima parte a studiului său asupra reconstituirii limbii române primitive. «Nu mai rămân deci, spune el, decât trei posibilități, care au fost de altminteri susținute toate trei: se poate admite că această dezvoltare comună a vechii române a avut loc: a) numai în Dacia; b) ori numai în peninsula Balcanilor; c) ori în Dacia și în peninsula Balcanilor, căci erau comunicații între aceste ținuturi. Primul dintre aceste puncte de vedere pare astăzi cu totul părăsit; nici istoricii, nici linguiștii nu înclină să-l mai susțină. Al doilea punct de vedere, anume că naționalitatea și limba română s'ar fi născut la sudul Dunării și că Daco-Românii actuali ar fi imigrat în ținuturile lor prezente către sfârșitul Evului Mediu, află mai mulți partizani printre linguiști decât printre istorici » ³⁾.

Dacă e vorba de a coordona datele lingvistice cu cele istorice, e imposibil de a nu ajunge în mod logic la al treilea punct de vedere: acela al alcătuirii limbii române primitive în întreaga regiune care se întinde din vechea Dacie Traiană până dincolo de Dunăre, în provinciile trace și ilirice ale peninsulei balcanice. Fără îndoială au fost două perioade distincte în evoluția acestei limbi: prima, care se încheie cu invaziunea Slavilor în Balcani, în care centrul de greutate al romanității orientale în formație se găsește desigur la sudul Dunării, acolo unde imperiul a putut să-și păstreze cetățile, târgurile, episcopatele; celalt, al doilea, care ne arată o limbă nouă, pătrunsă acum de elemente slave, în dialectele sale dinspre miază-noapte și o primă despărțire a vorbirilor romanice din această

¹⁾ *Românii în veacurile al IX-XIV-lea pe baza toponimiei și a onomasticii*, pp. 41, 326 și urm.

²⁾ L. Tamás, *op. cit.*, și mai ales I. Kniesza, *Pseudorumänen in Pannonien u. in den Nordkarpathen*, *ibid.*, pp. 97 și urm.

³⁾ S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 111.

parte a Europei, împinse în același timp către sud, est și nord de presiunea triburilor slave, înaintând către Adriatică și Egee. După slavistul olandez Van Wijk, linia de despărțire a limbilor slave din Balcani păstrează urmele neîndoielnice ale vorbirii unei populații romanice, ceea ce întărește această ipoteză. Dacă se cercetează de altfel diferențele dialectale ale românei primitive, ne izbește constatarea că adevărata limită între particularitățile nordului și ale sudului, hotarul care pare să îndepărteze posibilitatea unei pătrunderi reciproce și să determine separarea domeniilor lingvistice este mai curând Mureșul decât Dunărea ¹⁾. Iată ce ar confirma net presupunerea pe care am putea-o deduce și din examinarea faptelor istorice: că Dunărea n'a fost niciodată o barieră și că contactul între populația de limbă romană, dela un mal la celalt, n'a încetat niciodată. În fine nu trebuie să nesocotim factorul invaziunii maghiare și influența sa asupra populației din Europa dunăreană, în prima jumătate a veacului al X-lea: unele deosebiri lingvistice pot să-și găsească aici originea. Astfel se crede astăzi că Aromânii au fost despărțiți de masa principală a poporului român mai curând decât celelalte ramificații ale sale; « există într'adevăr concordanțe megleno-daco-române și mai ales istro-daco-române, care nu mai sunt cunoscute de Aromâni. Vechea urmă slavă este de asemenea mai puțin accentuată în limba lor, decât în celelalte dialecte » ²⁾.

De ar fi să reducem totul la migrațiunile păstorești și la rezultatele transhumanței, nu e nici un motiv pentru care Românii astfel emigrați la Nordul Dunării, să nu fi dispărut, ca toți păstorii din Istria, din Galiția sau din Moravia care au sfârșit prin a se pierde în masa populației slave înconjurătoare. Suntem nevoiți să credem, în lipsă de orice alt argument, că elementele împinse de trecerea Slavilor, la nordul Dunării, în regiunile dace pe care aceștia tocmai le părăsiseră, au găsit aici rămășițele unei populații

¹⁾ *Ibid.*, pp. 115-116.

²⁾ *Ibid.*, p. 119. V. totuși pentru istro-română părerea diferită a lui Densusianu și mai recent Al. Rosetti, *Asupra repartizării dialectale a istroromânei, Grai și Suflet*, V, pp. 1 și urm.

romane, care stăruise după cucerirea barbară ¹⁾ și căreia imigrațiunile succesive ale prinșilor de război, sau ale meseriașilor aduși din peninsula balcanică îi păstrasera tradiția latinității vulgare. Altfel termenii esențiali și primordiali ai vieții de familie, ai vieții religioase, de economie agricolă — și nu numai pastorală — nu ar fi avut forma latină pe care au păstrat-o până în zilele noastre în limba română. Din acest punct de vedere, rezultatele anchetei sistematice, întreprinse cu prilejul alcătuirii Atlasului lingvistic al limbii române, sunt cât se poate de lămuritoare. Ele ne arată cu o neîndoielnică precizie, păstrarea termenilor de cea mai veche origine latină, nu în regiunea Dunării, unde le-ar fi adus în mod logic migrațiunea din peninsula Balcanică, dar tocmai în părțile de vest ale Banatului și ale Transilvaniei. Ne va fi de ajuns să amintim cuvinte ca *nea* (zăpadă), *păcurar* (cioban), *june* (flăcău), *curechiu* (varză), *moare* (zeamă), *pedestru* în înțelesul francezului *piètre*, în locul termenilor corespunzători, de altă origine, răspândiți în celelalte ținuturi românești, dela miază-zi sau dela răsărit. Dănuirea acestor cuvinte n'are nimic artificial, limba noastră fiind, din toate limbile romanice, cea mai populară și mai puțin influențată de latina clasică, pe care n'a mai întâlnit-o nici în biserică, nici în administrație, acestea dezvoltându-se sub înrăurirea greco-slavă a Bizanțului. Ea vădește în același timp conservatismul roman al acelor părți ale Daciei Traiane, unde colonizarea Romei a fost mai intensă și mai îndelungată: aci au fost așezările mai numeroase și mai înfloritoare, aci se mai păstrează și astăzi, în afară de Dobrogea, urmele romane cele mai impunătoare.

În același timp putem constata din nou ușurința de circulație a termenilor de dincolo de Dunăre și aceea a fuziunii ce s'a efectuat între vorbirea dela miază-zi și cea dela miază-noapte. În orice

¹⁾ W. von Wartburg, *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*, *Zeitschr. für romanische Philologie*, LVI (1936), p. 17: « Es kann wohl heute als erwiesen gelten, dass zahlreiche Romanen auch nach 257 in Dazien verblieben sind, dass sie unter und mit den wechselnden germanischen, slavischen, mongolischen Herrenvölkern gelebt und diese überdauert haben, und dass sie zum Grundstock der heutigen Rumänen geworden sind ».

altă limbă, particularități atât de accentuate ca acele ale vestului românesc ar fi dus la alcătuirea unui dialect profund deosebit de al celorlalte ținuturi: cazul limbii italiene și al diviziunilor ei dialectale e îndeajuns de cunoscut. La noi însă a stăpânit, cum s'a observat cu multă dreptate, unitatea organică a graiului rural¹⁾, lipsit de influența centrelor orășenești care statornicesc particularismele și despart dialectele. O stare de regresie culturală a păstrat astfel unitatea limbii. De aceea, dintre toate teoriile care s'au perindat de un secol asupra acestei chestiuni atât de controversate, trebuie să reținem, în urma examinării faptelor lingvistice și a lucrărilor specialiștilor în materie, concluziile lucrării lui Onciul, din punct de vedere istoric, și ale lui Philippide, din punct de vedere lingvistic, pe care le întrunește și le corectează sinteza d-lui Sextil Pușcariu. E ceea ce încercasem să arăt acum câțiva ani, într'o schiță sumară a originilor și a alcătuirii istorice a poporului român²⁾. Formarea poporului român, spunem atunci, este epilogul procesului de romanizare, din sud-estul Europei. Pătrunderea latină în Balcani și în valea Dunării din secolul al III-lea înainte de Hristos, până în secolul al III-lea al erei noastre, înseamnă mai curând progresul unei limbi și a unei civilizații, decât o modificare etnică esențială a regiunilor trace și ilirice. Imigrația italiană n'a fost destul de intensă, pentru a modifica radical păturile adânci și sângele rasei, dar geniul Romei a impus populației din aceste ținuturi legile sale și, mai ales, ași adăoga astăzi, esențialul vocabularului său. Hotarele politice ale lumii romane au suferit în această parte variațiuni considerabile; cucerirea lui Traian le-a dus dincolo de regatul

¹⁾ V. în această privință Sextil Pușcariu, *Les renseignements de l'Atlas linguistique roumain*, *Revue de Transylvanie*, III (1936), pp. 13-22; *Ost- und West, romanisch im Lichte der Sprache*, *Die Tatwelt*, 13, 1937, pp. 161-68; *Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine*, în *La Transylvanie*, București 1938, pp. 37-69.

²⁾ În limba germană: *Geschichtliche Herkunft und Entwicklung des Rumänischen Volkes*, *Völkermagazin*, IV (1929); în franceză, în ziarul *L'Indépendance Roumaine*, din 20 și 21 Iunie 1929; în engleză, în *Chicago Tribune, Roumanian Supplement*, Dec. 1931, p. 7-8, 17.

dac al lui Boerebista și Decebal și retragerea strategică a lui Aurelian le-a readus în 271, la linia Dunării. Dar urma neștearsă a Romei în Dacia n'a fost numai opera anexării și ea n'a putut fi înlăturată de evacuarea militară; prin obișnuința limbii latine, mai mult încă decât prin coloniile veteranilor și *cives Romani negotiandi causa în Dacia consistentes*, ea a putut să supraviețuiască stăpânirii politice a imperiului. În secolul al IV-lea, *Romania* orientală depășea la nord limitele imperiului de răsărit, dar centrul său era pe malul drept al Dunării și atingea prin valea Moravei, regiunile romanizate de-a-lungul căii transversale din Balcani: *via Egnatia*.

După pătrunderea Slavilor în cursul veacului al VI-lea și al VII-lea, în toată peninsula balcanică, situația a fost profund modificată. Fără îndoială, viitorii Aromâni au trebuit să fie împinși către Pind și Tesalia, strămoșii Megleno-românilor să se amestece puțin câte puțin cu Bulgarii și centrul romanității orientale, din care a ieșit poporul român modern, a trebuit să se găsească împins înapoi către nord, în regiunea Daciei Traiane pe care Slavii o părăsiseră și pe care a trebuit, după cum ne arată cronica lui Nestor, să o cucerească dela cele câteva triburi care o mai ocupau încă. Unitatea linguistică a poporului român nu e numai-decât un argument pentru a dovedi data recentă a stabilirii sale în ținuturile pe care le ocupă acum. Nici unitatea limbii ruse, aproape lipsită de dialecte în imensul spațiu pe care-l ocupă în zilele noastre, nici aceea a limbii române nu ar putea fi considerate altfel decât ca o particularitate caracteristică ¹⁾, cu totul explicabilă de altfel, din punct de vedere istoric, prin schimbul continuu de populații de la un mal la celalt al Dunării și pătrunderea reciprocă a dialectelor lor.

Știu că se face mult caz de toponimia slavă a vechii Dacii Traiane, unde nu s'a păstrat nici un nume de oraș din epoca romană și cea mai mare parte din cursurile de apă au nume cu totul slave. Poate ar trebui să se țină seamă, mai mult decât s'a făcut până acum, de traducerea numirilor de localități: sunt astfel în

¹⁾ Pușcariu, *op. cit.*, p. 112.

Dobrogea și la gurile Dunării câteva exemple cu deosebire izbitoare. Satul *Petra* din epoca romană a devenit *Camena*, ceea ce înseamnă același lucru în limba slavă, iar *Lykostomo*, vechiul nume grecesc al îmbucăturii brațului Chilia, ne-a dat numele modern de Vâlcov, în care se regăsește slavul *vlk*, care corespunde exact lui *λύκος*, lupul în limba greacă. Se crede acum că și *Ozolimna*, numele medieval al lacului Razelm, nu e decât traducerea slavă a grecului *Halmyris*, *Solî* în limba slavă reprezentând rădăcina greacă *ἄλς*, adică *Sare*¹⁾. De asemenea vechiul nume al Bistriței, Repedea, se regăsește într'un afluent al ei²⁾. E incontestabil că influența slavă a fost foarte puternică în toată această regiune — nu mai puternică totuși ca aceea a populației romanice în actuala Iugoslavie, a cărei toponimie i-a păstrat deopotrivă amintirea, mai ales în regiunile de pășunat, dar care nu a devenit mai puțin o regiune slavă, prin același proces de infiltrație și de emigrare nesimțită a populației primitive³⁾.

Ceea ce s'ar putea concede partizanilor teoriei imigrației e că regiunea dela est de Carpați, Moldova și Basarabia, a fost desigur ultima etapă a expansiunii române în Evul Mediu. Dar aceasta nu îndreptățește deloc teoriile unor slaviști, căci în urma Slavilor, după afirmațiunile lui Iordanes și Procopius, aceste ținuturi au fost ocupate succesiv de popoarele stepei, Iranieni, ca Alanii, sau Turci, ca Pecenegii și Cumanii. Asupra acestor nomazi, care au lăsat urme nu mai puțin evidente ale stăpânirii lor, în toponomia acestor provincii orientale⁴⁾, mai mult încă decât asupra rămășițelor triburilor slave, au cucerit elementele înaintate ale populațiunii române ținuturile, care au alcătuit în secolul al XIV-lea principatul Moldovei, deslipit de influența regatului apostolic al Ungariei. Dar încă din ultimii ani ai veacului al XIII-lea,

¹⁾ P. Dobrogea v. T. Sauciu-Săveanu, *O inscripție latină . . . din satul Petra, Camena de azi, Analele Dobrogei*, XV (1934), p. 3 a extrasului și urm. și V. Bogrea în *Revista Istorică*, XII (1926), p. 8 în n. V. și Gr. Nandriș, *The earliest contacts between Slavs and Roumanians, Slavonic Review*, XVIII (1939) p. 144.

²⁾ S. Pușcariu, în *La Transylvanie*, p. 41.

³⁾ P. Balcani v. S. Novaković, *Les problèmes serbes, ibid.*, pp. 256-57.

⁴⁾ Philippide, *op. cit.*, II, pp. 362 și urm.

cum o dovedesc actele notarilor genovezi dela Caffa, Românii se aflau stabiliți în mediul cosmopolit al târgurilor de negoț din Crimeea ¹⁾. E și aceasta o dovadă destul de evidentă a pătrunderii lor în văile dela est de Carpați, mai curând decât vor să o admită protagoniștii imigrației recente.

Există totuși în aceste ipoteze un fapt care rămâne nelămurit: tăcerea izvoarelor istorice asupra acestei populații romanice, a cărei existență și ale cărei mișcări le arată în același timp cercetările lingvistice. E argumentul *ex silentio*, care a fost atât de des folosit pentru a contesta Românilor orice continuitate și orice așezare statornică pe teritoriul lor. E locul să examinăm această chestiune deosebit și vom fi nevoiți să punem problema înțelesului exact al numelor, pe care relațiunile și diferitele texte ale Evului Mediu le atribue populațiilor țărilor balcanice și dunărene: este el *etnic* și trebuie să înțelegem că sub cutare rubrică, se ascunde cutare popor bine determinat, cu limba și trăsăturile sale caracteristice, sau numai *geografic* și se confundă în aceeași regiune, națiunile diverse care au parcurs-o și au locuit-o? Iată ceea ce vom încerca să precizăm.

¹⁾ Cf. G. I. Brătianu, *Actes des notaires de Péra et de Caffa*, p. 267 și *Vicines et Cetatea Albă*, pp. 134-35.

CAPITOLUL V

ORIGINILE POPORULUI ROMÂN:

Etnografie și geografie

Cele dintâi mențiuni despre Vlăhi sau Valăhi, numele care este atribuit poporului român în izvoarele cele mai vechi ale istoriei sale, îi arată împrăștiați pe întreaga întindere ocupată odinioară de către romanitatea orientală. S'ar putea începe cu misterioșii *Βλαχορηχῖνοι*, care ar fi Vlahii de lângă râul Rihios, din Halchidică, în veacul al VII-lea ¹⁾. Numele lor fiind încă în discuție, nu-i vom aminti decât în treacăt; dar în 976, scriitorul bizantin Kedrenos arată că fratele regelui bulgar Samuil ar fi fost omorât între Castoria și Prespa, în Macedonia, de către Vlahii cărăuși (*παρὰ των Βλάχων ὁδοιτῶν*) ²⁾. Câțiva ani mai târziu, însuși Vasile al II-lea Bulgaroctonul, conferă unui oarecare *Νικουλιτζᾶς* stăpânirea asupra Vlahilor din ținutul Heladei, adică al Tesaliei. În timpul luptelor împotriva Bulgarilor, în 1014, cea din urmă rezistență a armatelor lui Samuil a fost înfrântă, între Serres și Melnik, în trecătoarea *Κιμβαλόγγου*, al cărei nume are în mod neîndoios, un aspect românesc și amintește Câmpulungul din Muntenia și Moldova, primul fiind amintit de o inscripție latină din 1300. În secolul al XII-lea, aceste mențiuni devin tot mai numeroase, până a pomeni în 1166, în armatele lui Manuil Comnen, care trebuiau

¹⁾ Cf. T. Capidan, *Aromânii*, p. 26 și urm.; S. Pușcariu, *Ancienneté des établissements macédo-roumains*, *Balkanica*, I, p. 22.

²⁾ Asupra interpretării acestui text, v. Bogrea în *Bulletin de l'Institut p. l'étude de l'Europe Sud-orientale*, VII, p. 50.

să lupte împotriva Ungurilor, adunându-se în regiunile învecinate Mării Negre, un mare număr de Vlahi « care se spun a fi coloniști Italieni de odinioară ». Acest text din cronica lui Kinnamos a dat loc unor vii discuții, și cu drept cuvânt este greu să se deosebească : acest mare număr de Vlahi erau băștinași din regiunea gurilor Dunării ori erau pur și simplu recrutați din provinciile balcanice ale imperiului ¹⁾. Oricum, cu o jumătate de secol mai înainte, în 1114, Ana Comnena amintea pe Vlahii care călăuzeau la trecerea Dunării pe năvălitorii Cumani și pe unul dintre conducătorii lor, cu numele slav de *Πουδύλος* sau Budila, care alerga să-i dea de știre împăratului Alexis, în tabăra sa din Anchialos. Mențiunea din vestita *Chanson de Roland*, *Blos*, privește desigur pe Vlahii din Balcani : după d. Grégoire, pe acei din Epir sau poate chiar din Albania ²⁾. Dar se știe precis că în 1164, înainte ca unitățile valahe ale armatelor bizantine să se adune în câmpia Dunării, Andronic Comnen a fost prins de către păstori valahi la hotarele Galiției.

O inscripție runică dela sfârșitul secolului al XI-lea amintește omorîrea unui călător din Scandinavia, Rothfos, de către *Blakumen* care l-au întâlnit, în drumul spre Marea Neagră și Constantinopol, deci cu toată siguranța undeva la hotarul dintre Moldova și Galiția. Amintim în sfârșit că un izvor unguresc din secolul al XII-lea, vestita cronică a notarului anonim menționează că Ungurii, în timpul cuceririlor arpadiene, au găsit în Panonia « Vlahi și păstori romani » care sunt neîndoios ramuri ale aceluiași popor ³⁾, și că Cruciații lui Frideric Barbarosa trebuiau să întâlnească în regiunea Nișului, la granițele actuale ale Bulgariei și ale Serbiei, rezistența altor Vlahi, care tocmai se răsculaseră, sub conducerea căpeteniilor lor, Petru și Asan, împotriva stăpânirii imperiului grec.

E limpede că toate aceste indicațiuni se referă la diferitele ramuri ale poporului român, cu toate că la Ana Comnena, ca și în unele texte sârbești, este o tendință de a confunda sub acest nume

¹⁾ L. Tamás, *op. cit.*, II, p. 51.

²⁾ H. Grégoire et R. De Keyser, *La chanson de Roland et Byzance, Byzantion*, XIV, (1939), p. 290—91.

³⁾ Ed. Juhász, *Bibliotheca Script. Medii Recentisque Aevorum*, p. 8.

de « Vlahi » pe toți păstorii din Balcani ¹⁾ și că mai târziu acest nume etnic a avut și un înțeles social bine determinat, asupra căruia vom avea prilejul să revenim mai amănunțit. Dar acest nume de « Vlah » este departe de a fi singurul prin care izvoarele medievale, grecești ori latinești, ne arată în această vreme poporul român, în regiunile diverse locuite de el.

Este de observat mai întâi mania arhaizării la scriitorii bizantini, cărora le place să-și desfășoare cu orice prilej erudiția lor clasică.

Așa se explică de ce pentru Choniates, Vlahii din Hemus sunt încă *Moesieni*, după vechiul nume al provinciei, după cum pentru alți cronicari, toți cei ce locuiesc la nordul Dunării sau al Mării Negre sunt denumiți *Sciți*, indiferent dacă acest nume se aplică de-a-lungul vremurilor, Goților sau Hunilor din primele veacuri ale Evului Mediu, Pecenegilor sau Cumanilor, ori chiar Tătarilor din epoca mai nouă ²⁾.

Dar este în acest obicei, pe care am avut prilejul să-l semnalăm, mai mult decât o chestiune de modă, sau o grijă de erudiție: este înțelesul limpede, teritorial, al numelor etnice din Evul Mediu balcanic și dunărean.

Trebue adăogată o nuanță, a cărei importanță nu e de nescotit pentru interpretarea lor: aceste nume etnice nu au numai un înțeles geografic, care se referă la teritoriu mai mult decât la populație, ele privesc elementul cuceritor sau clasa stăpânitoare care exercită asupra acestui teritoriu o dominație ori o influență politică, pe baza unui drept oarecare. Acest fapt reprezintă o trăsătură caracteristică pentru toată istoria balcanică:

« Poporul de rând nu era ținut în seamă, și această situație inferioară hotăra în același timp și de soarta limbii sale. Stegarii erau nobili, care mergeau sub baniera regelui sau a împăratului lor. Nu trebue să uităm niciodată starea de pasivitate supusă, în care se afla în această vreme sentimentul național. Puterea și organi-

¹⁾ S. Novaković, *Les problèmes serbes*, *ibid.*, p. 457, starea *nomadă* opusă genului de viață al *cultivatorilor*.

²⁾ V. în această privință Vasmer, *Die Iranier in Südrussland*, p. 8.

zarea seniorială erau trăsătura caracteristică a Evului Mediu. Dacă cutare suveran ajungea destul de puternic, pentru a cotropi toată peninsula balcanică și a stăpâni întreaga nobilime, ar fi avut dreptul de a-i da semnele alese de el, atâta timp cât puterea sa ajungea să-i spirijine năzuințele »¹⁾).

Iată de ce documentele italiene dela sfârșitul Evului Mediu numesc pe Românii care ajung în această vreme în târgurile de negoț din Crimeea, « Unguri ». Este vorba într'adevăr de Românii din provinciile dunărene, asupra cărora regatul Ungariei își afirma drepturi sau pretențiuni de suzeranitate. Nu există cea mai mică îndoială asupra naționalității « Unguroaicei » Marioara din 1290; ea este tot atât de unguroaică ca și « Ungurii » amintiți în 1469 sau 1470, în registrele de socoteli din Cafa și care se numesc *Stanchus*, *Demetrius*, *Radus* sau *Stoicha*. Câteodată actul menționează ambele calități: *Velachus sive Ungarus*, Valah sau Ungur. Se spune de asemenea fără deosebire, tot în 1470: *Teodorus Velachus Pollanus* « Teodor Românul Polon ». *Matias Ungarus Polanus* « Matei Ungurul Polon »²⁾. Ambii termeni sunt deci întrebuințați unul în locul celuilalt, fără deosebire.

Înțelesul geografic este aci cu totul evident: este vorba de Valahi, « din părțile Ungariei » din această regiune pe care cancelaria patriarhatului de Constantinopol o denumeste « Ungro-Vlahia » din cauza vecinătății cu regatul Sf. Ștefan³⁾, deoarece supremația politică a acestuia din urmă se întindea pe ambele părți ale Carpaților și cele dintâi monete ale principilor Țării Românești și ai Moldovei — ale acestora din urmă până la sfârșitul veacului al XV-lea — poartă încă scutul fasciat cu armele maghiare.

Moldova va fi de asemenea pentru patriarhat *Rusovlahia*, Valahia vecină Rusiei, care a suferit la un moment dat influența principatului rusesc al Galiției. Este foarte posibil ca *Ongari*

¹⁾ Novaković, *ibid.*, p. 464.

²⁾ V. *Vicina et Cetatea Albă*, pp. 132 și urm.

³⁾ V. Bogrea, *Ungro-Vlahia*, Univ. din Cluj, *Anuarul Inst. de Ist. Națională*, II, pp. 366-68.

infideli din cronica lui Stefano Magno, care se găsesc în primele rânduri ale armatei bizantine în noaptea de 24 spre 25 Iulie 1261, în timpul reluării Constantinopolului de către Greci, să nu fie ajutoare cumane, de care regele Ungariei s'ar fi putut cu greu lipsi în timpul războiului împotriva lui Otokar de Bohemia și a Bulgarilor, ci Români dela Dunăre, care întâlneau fără îndoială la porțile capitalei o populație aromânească, pe care o menționează Pachimere.

Vlahii dunăreni aveau de altfel în acea epocă aceeași tactică și același echipament de luptă ca și Cumanii, care le erau adesea aliați sau conducători. Această cucerire a Constantinopolului de către auxiliarii care pătrund în oraș, printr'un canal subteran, și deschid poarta Selimbriei armatelor lui Alexis Strategopulos, ar fi deci cel dintâi fapt de arme cunoscut, la care ar fi luat parte trupe valahe « din părțile Ungariei »¹⁾.

Avem toate motivele să credem că această regulă, de a desemna poporul prin teritoriul său și pe supuși prin stăpânitorii sau suzeranii lor, a fost observată atât de izvoarele bizantine cât și de actele italiene.

S'a încercat să se stabilească în legătură cu acest fapt unele precizări, care sunt greu de admis în întregime. Astfel, Diculescu, care voia să atribue Gepizilor o importanță mai mare decât aceea pe care au putut-o avea în realitate în alcătuirea poporului daco-român, a descoperit într'un text al lui Teofanes o distincție ciudată, pe care el socotea că trebuie s'o aplice strămoșilor acestui popor²⁾.

În timpul expediției întreprinse de generalul bizantin Priscus în anul 601, împotriva Avarilor, dincoace de Dunăre, se vorbește de un număr oarecare de prizonieri luați de către trupele imperiale, dintre care 3000 Avari, 800 Slavi, 3200 Gepizi și 2000 « Barbari » (*καὶ Βαρβάρους διαχιλλίους*).

Acești « Barbari » fără alt calificativ, deosebiți de Gepizi, de Avari și de Slavi, erau Daco-români, pe care un cronicar bizantin

¹⁾ *Vicina et Cetatea Albă*, pp. 136-37.

²⁾ Diculescu, *Dle Gepiden*, I, p. 224.

nu putea să-i numească « Romani », deoarece acest nume era rezervat Romeilor, « *Ρωμαῖοι*, adică Bizantinilor înșiși. Deși această ipoteză a fost contestată ¹⁾, ea nu este mai puțin ingenioasă; ea poate fi apropiată de pasajul cu mult mai recent, din cronică lui Choniates, pentru care Vlahii numiți altă dată Moesieni, sunt « barbarii care locuiesc munții Hemus » ²⁾, *τοὺς κατὰ τὸν Ἀἴμον τὸ ὄρος Βαγδάγους*. Dar este și mai probabil ca scriitorii bizantini să fi pus populația de limbă romană din aceste regiuni în rândul « Hunilor » ori a « Sciților », așa cum numeau ei pe stăpânii vremelnici ai țărilor dunărene.

Se observă că începând din secolul al X-lea, numele de « Vlahi » a câștigat tot mai mult teren și a devenit de o întrebuințare curentă. Ceea ce este mai curios, este că textele italiene, care confundă pe Românii dela Dunăre cu Ungurii, deosebesc pe Aromânii din Balcani prin numele lor de Vlahi. Am găsit exemple în Analele genoveze, ca și în actele notarilor venețieni ³⁾. Acest obicei nu face decât să confirme regula pe care ne-am propus să o stabilim: în Balcani, Vlahii sunt din punct de vedere politic o naționalitate distinctă și un popor independent, chiar înainte de alcătuirea statelor dunărene; pentru cronicarii și geograful arabi, imperiul Asăneștilor și Bulgaria sunt încă la începutul veacului al XIV-lea « țară Valahilor » ⁴⁾.

Vlahii nu au fost confundați cu numele vre-unui alt popor care i-ar fi supus stăpânirii lui, deoarece ei înșiși au fost, cel puțin la începutul celui de al doilea imperiu bulgar, un element dominant și poate chiar clasa conducătoare a noului Stat.

De aici, până la a presupune că termenul de « Vlah » ori « Valah » este de asemenea de origine balcanică și că Bizantinii l-au primit dela Slavii din peninsula ⁵⁾, care ei înșiși l-au moștenit poate dela Germani, nu este decât un pas și încă nu prea greu de făcut. Numai că această constatare ne poate duce la o altă con-

¹⁾ L. Tamás, *op. cit.*, pp. 30 și urm.

²⁾ Ed. Bonn, p. 482.

³⁾ Cf. *Vicina et Cetatea Albă*, pp. 137-38.

⁴⁾ V. p. izvoare, *ibid.*, pp. 39, 131.

⁵⁾ Diculescu, *op. cit.*, p. 225.

cluzie, mai riscată, care, de ar fi acceptabilă, ar confirma existența a două elemente în populația daco-română: Românii autohtoni și emigranții din regiunile balcanice — notarul regelui Bela menționează pe *Blachi ac pastores Romanorum* și geograful anonim din veacul al XIV-lea pe *Blazi* care au părăsit *pascua Romanorum*. Nu este oare în această nuanță o deosebire, care ar preciza o origine teritorială, opunând cele două ramuri ale aceluiași popor, « păstorii Romanilor », băștinași ai regiunilor carpatice și dunărene, Blahilor, « Vlahii » de origine balcanică ?

Deși îndrăzneată, această ipoteză este totuși în domeniul posibilităților. Este adevărat că cercetători recentți au admis identitatea celor doi termeni: *Blachi ac pastores Romanorum*, precum ne întâmpină aiurea *Sclavi ac Boemi*, popoare de același gen, « gleichartige Völker », ac având aci înțelesul lui « adică ». Dar aceasta nu exclude posibilitatea a două ramuri foarte apropiate ale aceluiași popor, vorbind dialecte ale aceleiași limbi. Ea este de altfel admisă în parte și de d. Tamás, care vede însă în păstorii « Romanilor » amintiți de Anonim în Panonia, la venirea Maghiarilor, o populație romanică asemănătoare *Ladinilor* din Reția, care bine înțeles n'are nimic comun cu *Vlahii* și ar fi dispărut fără urme după cucerire. O dată ce am admite existența celor două ramuri ale romanității orientale: una a Dacoromanilor rămași la nordul Dunării, cealaltă a Vlahilor din Balcani, și am ține seamă de curentul neîntrerupt de migrațiuni, fie periodice — transhumanță păstorească — fie de transplantare în noi așezări, este aproape imposibil să nu ajungem la concluzia unei fuziuni, din care rezultă de altfel unitatea limbii române de astăzi ¹⁾.

Există un alt fapt care confirmă interpretarea, în același timp teritorială și politică, a numelor etnice ale poporului român în izvoarele medievale: este valoarea socială care se adaogă, foarte de timpuriu, numirii pe care și-o dă singur. Este caracteristic că numele cu adevărat național, *rumân*, a avut un sens pejorativ din

¹⁾ P. întreaga bibliografie v. N. Drăganu, *op. cit.*, pp. 14 și urm. și *L'ancienneté et l'expansion du peuple roumain d'après la toponymie, l'onomastique et la langue, Balcania*, I, p. 40. L. Tamás, *Arch. Eur. Centro-Orientalis*, II, p. 360 și urm. V. și mai sus, Cap. IV, p. 57.

punct de vedere social; *rumânii* din documentele românești dela sfârșitul veacului al XVI-lea și al XVII-lea sunt țărani legați de robia ogorului, *coloni et iobagiones* ale actelor latine din Transilvania ¹⁾. Înainte de această epocă, în documentele redactate în slavonește, la nord de Dunăre, în veacul al XV-lea, cuvântul « vlah » ține locul aceluia de « rumân ». Două texte sunt mai ales caracteristice: domnitorul Moldovei, Ștefan cel Mare, într'un fel de proclamație, adresându-se locuitorilor din ținuturile Brăilei, Buzăului și Râmnicului Sărat, pentru a le aduce la cunoștință că susține drepturile la tronul Munteniei ale unui pretendent, numește deosebit pe boieri, pe cneji și pe « săraci ». Muntenii îi răspund în numele boierilor, cnejilor și *vlahilor*. Este limpede că cele dintâi două categorii, ale căror denumiri sunt slave, reprezintă aristocrația și pe proprietarii liberi, în timp ce ultima, aceea a « săracilor » sau a « Vlahilor », reprezintă populația sătească neliberă, legată de ogor ²⁾.

S'a putut presupune, cu oarecare aparențe de adevăr, că în această epocă târzie, înțelesul pejorativ al unui nume etnic reprezintă amintirea unei stări sociale și politice anterioare și în special a unei stăpâniri a Slavilor, la nordul Dunării, peste populația de limbă română pe care și-o făcuseră tributară și care era supusă dării și câștiului datorat învingătorilor ³⁾.

Nu s'a făcut îndeajuns legătura între această ipoteză și discuția începută mai de mult, în literatura istorică apuseană, în jurul înțelesului social al termenilor *Francus* și *Romanus*, în textele juridice ale perioadelor merovingiene și carolingiene. Fustel de Coulanges deosebise trei înțelesuri ale fiecărei denumiri: *Francus* — om de neam franc, în înțeles etnic; locuitor al regiunii Francia; om liber, *homo ingenuus*. Iar *Romanus* — om al populației indigene, în regatele barbare; locuitor al *Romaniei*, din răsărit sau de miază-zi (Italia sau Galia meridională); eliberat din servitutea

¹⁾ C. C. Giurescu, *Ist. Românilor*, I, pp. 238 și urm.

²⁾ I. Bogdan, *Doc. privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara ungurească*, I, pp. 282 și urm.

³⁾ Giurescu, *op. cit.*, p. 243 și urm. V. și R. Rosetti, *Despre originea și transformarea clasei stăpânitoare în Moldova*, *An. A. R.*, seria a 2-a, XXV (1906) pp. 147 și urm.

personală (sclavie), dar legat de pământ: *liberti, colliberti, coloni* ¹⁾. Iar în concluzie, această constatare: « cel puțin un lucru e sigur, e că exista în statul merovingian o clasă de oameni denumită, fără considerațiuni de origine, *homines romani* și care erau orându-iți printre eliberații « tabulari » ²⁾.

Această părere a ilustrului istoric al « Cetății Antice » și a « Instituțiilor Politice ale vechii Franțe » a fost combătută cu înverșunare. În cartea sa asupra « Invaziilor germanice », d. Lot o consideră cu desăvârșire înlăturată. « Fustel de Coulanges, ne spune d-sa, a pus la contribuție comori de ingeniozitate pentru a încerca să demonstreze că, în aceste legi, cuvântul *Romanus* înseamnă, nu proprietarul roman liber, ci eliberatul, a cărui condiție socială, la Romani ca și la Germani, era mult inferioară celei a omului liber din naștere, *ingenuus*. Această teză subtilă și fragilă a fost înlăturată fără cruțare de Julien Havet în Franța, Theunissen în Belgia, Waitz în Germania. Nimeni nu o mai acceptă » ³⁾. De asemenea, cu toată autoritatea învățaților ce îl susțin încă, înțelesul de « liber » al cuvântului *francus* i se pare contestabil; cel mult poate fi vorba de oarecare confuzii în jurul unui radical germanic *frech*, care a putut fi apropiat pe urmă de înțelesul libertății.

Fără a relua aci discuția în amănuntele ei, trebuie să constatăm totuși că în ultimul timp ea a început din nou. Într'un articol recent, d. S. Stein, după ce amintește că « în una din limbile romanice, cea română, cuvântul român avea înțelesul de « țăran » (simplificare poate excesivă a *rumâniei*), ajunge la încheierea că ambii termeni, *Romanus-Francus* « trebuiesc înțeleși în sens social și de breaslă, nu în cel național, deoarece contrastul național nu e dovedit nicăieri, fiind puțin probabil pentru vremea mai veche și cu totul exclus pentru cea carolingiană » ⁴⁾. Iată-ne deci

¹⁾ Fustel de Coulanges, *Nouvelles recherches sur quelques problèmes d'histoire*, pp. 370 și urm.

²⁾ *Ibid.*, p. 365.

³⁾ *Les invasions germaniques*, p. 196.

⁴⁾ S. Stein, *Der « Romanus » in den fränkischen Rechtsquellen*, *Hist. Vierteljahrschrift*, XXXI, 1937, pp. 244, 249-50. Cf. *Mitt. des Inst. f. Österr. Geschichtsforschung*, 1929,

întorși, în carecare măsură, la teza lui Fustel de Coulanges. Ne grăbim însă să adăogăm că și acum această teorie întâmpină hotărâte împotriviri ¹⁾.

Desigur problema e mult mai complexă în textele legislative ale Regatului Francilor, decât în diplomatica românească din secolul al XVII-lea. La noi, înțelesul social este limpede. În privința originilor, chestiunea rămâne însă deschisă. S'ar putea presupune că pentru a exploata mai ușor regiunile cucerite, stăpânii barbari din primele veacuri ale năvălirilor au împrumutat dela imperiul de răsărit legătura colonatului și au « fixat » de pământul pe care îl lucrau, în folosul lor, pe « Romanii » băștinași sau aduși de peste Dunăre. Poate au pus capăt, prin astfel de măsuri, nestabilității periodice a păstoritului. De altfel însăși legislațiunea imperială, în secolul al IV-lea, oprea pe păstori de a călări ²⁾. Această dispozițiune a Codului Teodosian va fi fost desigur aplicabilă, nu numai în Italia, unde mai de mult păstorii Apuliei tulburau așezările orașenilor din ținuturile de miază-zi ale peninsulei, dar și în acele provincii din Balcani, în care produsul principal era brânza, « cașul Dardanic », de e să dăm crezare tratatului de geografie economică a Imperiului, scris pe la anul 350 și cunoscut sub numele de *Expositio totius mundi* ³⁾. Fără a avea același interes ca fiscul imperial, constrâns să așeze de veci pe oricine, în categoria sa și la locul său, Barbarii puteau și ei să afle un folos în restrângerea libertății de mișcare a supușilor lor « romani ». Ajunge de altfel să amintim sfatul pe care cronicarul sirian îl atribue Avarilor, după năvălirea lor în peninsula balcanică: « Ieșiți, semănați și secerați; nu vom lua decât jumătate din bir » ⁴⁾. Chiar ușurând sarcinile locuitorilor, așa cum făceau și regii barbari din apus, ei încă preferau să-i știe statornici pe anumite locuri, decât urmându-și turmele în văile necercetate ale munților. După

¹⁾ Cf. replica în *Rev. Belge de Philologie et d'Hist.*, XVIII (1938).

²⁾ H. Dessau, *Gesch. der römischen Kaiserzeit*, II, 1, p. 415. Cf. *Cod. Theod.*, 9, 30, 2, 5.

³⁾ V. A. Vasiliev, *Expositio Totius Mundi, Seminarium Kondakovianum*, VIII, 1936, pp. 15 și 25.

⁴⁾ V. mai sus, p. 35.

cum Longobarzii, prin stăpânirea lor în Italia, au contribuit la unificarea lingvistică a peninsulei, micșorând contrastul între vorbirea dela miază-noapte și cea dela miază-zi ¹⁾, s'ar putea spune că Avarii și urmașii lor de aceeași origine, în stăpânirea ținuturilor dunărene — mai mult decât Slavii, ce le-au fost și ei supuși — au dat un însemnat ajutor procesului de statornicire a populației romanice și romanizate, impunându-i să lucreze pământul în folosul lor. În orice caz, chiar dacă n'au putut aplica în întregime instituția, au contribuit să înrădăcineze pe malul stâng al Dunării, noțiuni împrumutate vieții provinciale de pe malul drept; însă trebuie remarcat că, în Balcani, «vlah» în înțeles social însemna și mai târziu păstorul liber, pe când la nordul Dunării, trebuie subliniat un alt înțeles al acestei denumiri și o concluzie care se desprinde din ea. Este evident că dacă *rumân* era încă în vremurile moderne, țăranul legat de ogor, e pentrucă *Romanus* reprezintă pentru năvălitorii Germani, Slavi sau Avari, din îndepărtatul Evul Mediu, pe colonistul fixat de moșie. Acest termen are așa dar aci un sens de stabilitate, iar nu de migrațiune; de subjugare agricolă, iar nu de libertate păstorească ²⁾. El constituie până la un oarecare punct, un argument în favoarea continuității romane și a influenței instituțiilor imperiului de răsărit la nordul Dunării, chiar și după sfârșitul stăpânirii sale politice și militare în aceste ținuturi. El poate fi interpretat și ca o confirmare a deosebirii ce am încercat să o stabilim, între ramura autohtonă a Românilor din Dacia și «Vlahii» imigrați din regiunile balcanice. Bine înțeles că în curând aceste noțiuni s'au confundat.

Această particularitate confirmă și regula pe care ne-am străduit să o precizăm. Într'o epocă în care izvoarele istorice se ocupă de stăpânitorii țării, de conducători și de clasele conducătoare, este foarte natural ca ele să fi nesocotit populația supusă. Ea trebuie să fi fost mai numeroasă și fără îndoială mai cultivată, cel puțin în unele regiuni, decât nomazii care năvăleau și o exploatau. Ea nu va avea valoare însă în ochii cronicarilor și în

¹⁾ W. von Wartburg, *Die Entstehung der romanischen Völker*, p. 150.

²⁾ E. Gamillscheg, *Romania Germanica*, II, pp. 241 și urm.

limbajul cancelariilor, decât în ziua în care ea însăși va putea să-și închege un stat, sau să constituie elementele sale conducătoare. Dar Românii au început să joace un rol istoric bine definit ca popor liber, în Balcani către sfârșitul secolului al X-lea și în țările dunărene în cel de al XIII-lea. Faptul că ei nu sunt amintiți în mod lămurit în textele contemporane nu implică neexistența lor ¹⁾: el înseamnă doar supunerea lor unor puteri străine, care le impun, fie numele lor etnic, fie pe acela al teritoriului pe care și-l supuseseră stăpânirii lor.

Imi pare că aceasta este singura interpretare a tăcerii izvoarelor, care să nu fie protivnică logicei faptelor și deosebitelor date ale lingvisticii: Țările dela gurile Dunării au avut această particularitate, că au fost întotdeauna un drum de trecere, mai mult decât un centru politic și militar: atunci când câmpia Tisei și a Dunării de mijloc, pusta Europei Centrale, era o rezervă naturală de pășune, care atrăgea pe nomazi și cavaleria lor, iar Balcanii opreau pe năvălitori și constituiau o cetate naturală, în lupta lor împotriva imperiului bizantin, drumul dela Carpați la Dunăre și la Nistru nu era decât o etapă în înaintarea năvălitorilor și nu reținea multă vreme cetele lor, pe care le alunga presiunea altor popoare din stepă. Iată de ce numele etnice, care ne arată pe stăpânitorii succesivi ai acestor ținuturi, au variat astfel, încât Bizantinii găseau mai ușor de a-i confunda sub o rubrică artificială, împrumutată dela autorii clasici.

Au fost astfel « Sciți » și « Sarmati » până în secolul al XI-lea și al XII-lea. Se poate interpreta în același fel numele etnic încă nelămurit, pe care ni-l redau izvoare musulmane, care au fost cercetate și traduse de curând. Este vorba de geografia universală intitulată « Hudud-al-Alam », « granițele lumii », alcătuită în 982 la Gozgan în Afganistanul septentrional, și de lucrarea per-

¹⁾ V. nota recentă a d-lui H. Grégoire, *Byzantion*, XIV (1939), p. 303: « C'est un pur hasard qui nous révèle l'existence des Valaques balkaniques avant l'année 1145. Si nous n'avions pas une ligne de Cédrenus et le *Strategikon*, nous n'en saurions rien; donc pour les Valaques du Nord, le silence des sources n'est pas opposable à l'évidence historique. »

siană a lui Gardîzî, «podoaba istoriilor», scrisă un secol mai târziu în nord-estul Persiei, la 1094 ¹⁾.

Ambele texte, descriind popoarele turcești, printre care înșiră pe Maghiari, menționează două popoare creștine care sunt vecine cu aceștia din urmă și care se numesc, după «hotarele lumii», V. n. nd. r. și Mirvât, sau, după Gardizi, N. dr. r. și M. rdât. Iată de altfel, ce spun ele: după anonimul afgan, țara Madjgharilor atinge la est munții, la vest și la nord ținuturile Rus, la sud tribul creștin al V. n. nd. r. care sunt oameni slabi și săraci ²⁾, care posedă puține bogății: Mirvât sunt vecini cu munții aparținând V. n. nd. r. și se întind de acolo până la țara Pecenegilor și la Marea Neagră.

Geograful persan dela sfârșitul secolului al XI-lea este mai explicit. «Țara lor, scrie el vorbind de Madjghari, este învecinată mării Rumului către care curg două mari fluvii și Madjgharii trăiesc între aceste două fluvii și când vine iarna, cei care se depărtaseră de fluviu revin în apropierea lui și petrec iarna. Ei sunt pescari și se hrănesc cu pește. (In ceea ce privește) fluviul care e la stânga lor (trebuie să spunem că) în direcțiunea Slavilor, este un trib din Rûm, (ai cărui membri) sunt toți creștini. Se numesc N. nd. r. Ei sunt mai numeroși, dar mai slabi ca Madjghari. Din cele două fluvii mai sus pomenite, unul se numește Atil și celălalt Dûbâ și când Madjgharii sunt pe malul fluviului, ei văd pe N. nd. rieni. Deasupra (sau dedesubtul) acestora din urmă, pe malul fluviului, e un munte mare și o apă țâșnește din el și curge pe coasta lui. După acest munte se găsește o națiune de creștini care se numesc M. rdât » ³⁾.

Aceste relațiuni au fost de curând analizate de savantul orientalist, d. V. Minorsky, care a și dat o ediție engleză a lui Hudud-

¹⁾ Asupra acestor izvoare puțin cunoscute sau rău interpretate până acum, v. Minorsky, *Hudud al Alam*, Gibb Memorial Series, London 1937 și *Une nouvelle source persane sur les Hongrois au X-e siècle*, *Nouv. Revue de Hongrie*, LVI (1937), pp. 305 și urm.; A. Decei, *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardîzî, Omagiu Al. și I. Lapedatu*, București, 1936, pp. 877 și urm.

²⁾ Sunt denumiți *bad-dil* (fricoși), ceea ce ar însemna mai degrabă creștini, v. Minorsky, *Nouv. Rev. de Hongrie*, LVI, p. 312.

³⁾ *Ibid.*, p. 308.

al-Alam, în seria Gibb Memorial și de către fostul său auditor român, d. A. Decei, care s'a ocupat exclusiv de textul lui Gardizi. Concluziile lor sunt destul de asemănătoare, anume că sunt de comun acord să îndepărteze orice identificare caucaziană a acestor regiuni necunoscute, identificare la care Marquart însuși a sfârșit prin a renunța ¹⁾. În acest caz, după cum credea Barthold, *Dûbâ*, unul din fluvii nu-i altul decât *Dună*, Dunărea; *Mirvât* sau *M.rdât*, despre care se credea că pot fi identificați cu Croații, ar fi mai degrabă locuitorii din *Morava* (*Morvák* în ungurește) ai marii Moravii a lui Sviatopluk, cucerită de Unguri după instalarea lor în Europa Centrală. Rămâne atunci acest popor misterios al N. nd. r. sau V. n. nd. r. care se intercalează între Slavi și Unguri, de-a-lungul Dunării ori al principalilor săi afluenți de pe malul stâng.

Aci interpretările sunt foarte variate. Istoricii și filologii unguri au văzut în acest nume misterios o aluzie la numele unguresc al Belgradului, *Nándorfejérvár*, și în poporul astfel numit, fie o deformare a numelui Grecilor, fie a aceluia al Bulgarilor ²⁾. D. Minorsky, după ce a înclinat mai întâi să-l interpreteze ca o « oarecare populație românească din Moldova sau chiar din Muntenia », s'a hotărât să apropie acest nume, care nu amintește nimic precis, de acela al triburilor turcești menționate de Masûdi, V. l. nd. r. care cotopeau în 934 teritoriul bizantin, să-l restituie ca *Vunundur* și să identifice astfel pe Onoghundur, sau Onoguri, trib bulgar trecut la creștinism, a cărui stăpânire se întindea în această vreme asupra populației sedentare din această regiune ³⁾. D. Decei a ajuns la rândul său la interpretarea românească, la care se oprișe întâi orientalistul rus; el o justifică totuși prin argumente, a căror putere trebuie recunoscută: un popor creștin, mai

¹⁾ *Ibid.*, p. 310.

²⁾ A. Decei, *op. cit.*, pp. 896-97.

³⁾ Minorsky, *ibid.*, p. 310. La Masudi (934), *Walandar* e de asemenea un oraș bizantin. V. Marquart, *Osteuropäische u. ostasiatische Streifzüge*, pp. 61, 449 și urm., unde se face o apropiere între acest nume și acel al *Onogurilor*, care dispar totuși după năvălirea Bulgarilor; v. H. Schönemann, *Die Kenntnis der byz. Geschichtsschreiber v. der ältesten Gesch. der Ungarn*. p. 9.

numeros, dar mai slab decât Maghiarii, deci nu un element « stăpânitor », ci dimpotrivă inferior ca putere militară, trăind aproape de Dunăre, sub marele munte care nu poate fi decât lanțul Carpaților; în fine pentru a ne convinge cu totul, fără a mai ține seamă de factorul religios, originea limpede indicată: un trib *az Rum*, din Rum sau din imperiul roman ¹⁾. Nu e aici o aluzie evidentă, dacă nu la teritoriul imperiului bizantin, dar la romanitate, la originea romană, latină a poporului român, origine care a izbit pe cronicarii bizantini chiar dela început, când au trebuit să se ocupe de el ? ²⁾

În acest caz, dacă se admite că toate aceste elemente concordă și că ele se potrivesc numai poporului român, numele de N. nd. r. care nu seamănă cu nimic din ceea ce privește acest popor, nici cu Vlahii, nici cu « Rumânii », trebuie să fie după obiceiul turc, numele vre-unei căpetenii necunoscute, ce s'a dat națiunii pe care o comanda; e cazul Osmanliilor sau acel al Selgiukizilor. Ar fi singura explicație care s'ar potrivi acestei ciudate alăturări de consoane ³⁾.

Ipoteza e fără îndoială din cele mai ingenioase, dar ea pare și mai verosimilă, dacă se aplică aceeași metodă, nu numai la numele unui stăpânitor, care în mod practic e imposibil de recunoscut în starea actuală a cunoștințelor noastre, dar la acela al unei clase conducătoare, al unui element dominant, suprapus poporului român.

Am încercat întâi, în această privință, o apropiere a numelui redat de izvoarele arabe de acela încă nelămurit, care apare în izvoare mai târzii, din veacul al XII-lea și al XIII-lea, al *Brodnicilor*. Aceștia, pomeniți în regiuni foarte depărtate, de cronicile rusești dincolo de Nistru, de diplomele regilor unguri în Transilvania și în Moldova, fuseseră identificați de Onciul, după Uspenski, cu oamenii veniți dela miază-noapte, *οἱ ἐκ Βορδόνης*, în ajutorul răscoalei Asăneștilor. Cunoscându-se transcrierea fante-

¹⁾ Decei, *op. cit.*, p. 898.

²⁾ V. L. Tamás, *op. cit.*, II, pp. 51 și urm.

³⁾ Decei, *ibid.*

zistă a numelor slave, trecute prin deformarea pronunțării grecești, de către scriitorii și geografi arabi, îmi pusesem întrebarea dacă acești N. nd. r. sau V. n. nd. r. nu ar fi aceeași ca Vordoni sau Brodoni ai cronicarilor bizantini, și dacă, sub acest nume, nu s'ar ascunde un neam de războinici slavi, sau slavizați, stăpâni ai « numerosului popor creștin » care ar fi Românii din stânga Dunării ¹⁾.

D. Popa Lisseanu, adunând într'un volum al colecției sale de izvoare textele privitoare la Brodnici, a mers mai departe și a văzut în acest popor, adesea confundat cu Vlahii, pe Brutenii menționați în alte documente: de unde Pruteni, Români din valea Prutului, confundați cu « Moldovenii » după descălecarea ²⁾. Nu e locul de-a discuta aci această ipoteză; apropierea pe care o încercasem nu a fost însă primită de alți cercetători, iar consoanele numelui, transmis de geografii arabi, au dat loc la alte interpretări, desigur ingenioase ³⁾.

D. Henri Grégoire, care ne-a arătat adesea o neîntrecută bogăție de lămuriri și etimologii, a dat chiar în același an, în două reviste, două interpretări deosebite ale aceluiași nume. Într'o dare de seamă a ediției d-lui Minorsky, întregită pe urmă de alte note, d-sa vede în V. n. nd. r. pe Βάγγαοι, *Vangari*, care n'ar fi altceva, într'o limbă slavă, decât Οὐγγροι, *Ungurii*. Nu intrăm în examinarea amănunțită a acestei identificări, care se pare că n'a întâmpinat aprobarea învățaților maghiari, deși unii slaviști i s'au arătat favorabili ⁴⁾. Dar într'un articol apărut în același timp, într'o revistă germană, asupra numelui și originii Ungurilor, tot d. Grégoire ne dă o versiune deosebită. Vorbind de aceiași vecini ai Maghiarilor, ne spune: « sunt evident cei 12.000 de creștini (fără femei și copii) pe care Krum i-a luat la Adrianopol în 813, i-a așezat dincolo de Dunăre și care au rămas acolo până la 836. Se știe doar că în acest an, bătând pe Bulgari și pe Ma-

¹⁾ *Une énigme et un miracle historique*, pp. 98-101.

²⁾ *Izvoarele Istoriei Romanilor*, vol. XII, *Brodnicii*, București, 1938.

³⁾ Cf. H. Grégoire, *Byzantion*, XIII (1937), p. 689; F. Dölger, *Byz. Zeitschr.*, XXXVIII (1938), p. 258. A. Decei, *Revue de Transylvanie*, IV (1938), p. 451.

⁴⁾ *Byzantion*, XIII, pp. 645-50, 736-38.

ghiari, acești Macedoneni, Adrianopolitani sau Adrianiți (Nandar, Nandarin) s'au imbarcat pe flota trimisă la gurile Dunării de împăratul Teofil. Erau atât de lămurit Adrianiți încât, în lupta împotriva Maghiarilor, au invocat patronajul Sf. Adrian! Izvorul lui Gardizi, sau mai de grabă această informație privitoare la Nandarin este astfel minunat datată ¹⁾).

Nu am intenția să discut elementele unei explicații filologice, deși chiar pentru profani forma *Nandar-Nandarin* pare mult mai apropiată de N. nd. r., decât Vangari — *Οὐγγροι*.

Mă voi mărgini la elementul istoric propriu-zis. În textele analizate, poporul astfel numit nu se confundă cu Maghiarii, cum ar trebui să fie cazul, dacă numele său ar indica triburi de aceeași origine cu ei. E vorba de creștini, mai numeroși și mai săraci decât cuceritorii, și care se trag din Rûm, din împărăția romană. Am mai avut prilejul să amintim această colonizare cu Macedoneni, la începutul veacului al IX-lea, al malului stâng al Dunării ²⁾): originea lor din Adrianopol e foarte plauzibilă. Dar e mai mult decât probabil că nu avem a face decât cu un alt aspect al aceluiași fenomen, un alt exemplu al aceleiași reguli. Numele de Nandar, Nandarin, reprezintă în acest caz grupul activ, conducător, al imigraților transdunăreni, care se dovedesc în stare să poarte armele, să lupte și să învingă; poporul numeros nu sunt însă ei, oricâte femei și oricâți copii am alătura celor 12.000 de războinici, ci populația romanică, de aceeași origine ca a lor, pe care o află stabilită la poalele munților și în valea Dunării. Părăsind deci, în favoarea acestei a doua ipoteze a d-lui Grégoire, încercarea într'adevăr prea riscată, de-a regăsi pe Brodnici într'un text arab din veacul al X-lea, vedem dimpotrivă în această identificare o nouă întărire a ideii de interpenetrațiune a elementelor dunărene și balcanice ale romanismului, chiar în vremea ce a urmat năvălirii maghiare, și în același timp o confirmare a presupunerii d-lui Decei. Ea este de altfel conformă obiceiului de a de-

¹⁾ *Le nom et l'origine des Hongrois, Zeitschr. der morgenländ. Gesellschaft*, t. 91, 1937, pp. 630-42.

²⁾ V. mai sus, p. 45.

semna popoarele prin numele cuceritorilor sau al conducătorilor, chiar când aceștia din urmă sunt mai puțin numeroși și sfârșesc prin a fi cu totul asimilați de către supușii lor.

Să nu uităm că Protobulgarii turci au fost asimilați de supușii lor slavi, iar Normanzii orientali, Varegii sau Rușii, de triburile slave din Rusia kieviană. Și acolo cuceritorii au sfârșit prin a adopta obiceiurile, credința și limba populațiilor cucerite; ce-i drept, și-au lăsat numele noii comunități naționale, născute din acest amestec, și a rezultat de aci un popor bulgar și o națiune rusească. Dacă un proces asemănător nu s'a dezvoltat în istoria poporului român, și dacă numele său, de o valoare socială inferioară, a stăruit totuși în amintirea urmașilor, e poate pentru că a schimbat prea adesea stăpânitorii săi, ca numele unuia din ei să i se alipească și să-i rămână deapururi. Totuși numele diferiților năvălitori au putut fi folosite pentru a-l desemna, în cursul veacurilor, păstrându-se însă, ca un substrat permanent, noțiunea unui popor numeros și necăjit, legat prin limbă și prin lege de amintirea acelei împărății a Râmului, pe care o vor regăsi, peste multe veacuri, letopisețele țărilor românești.

CAPITOLUL VI

ORIGINILE POPORULUI ROMÂN

Datele arheologice

Originile poporului român și așezările sale primitive constituie astfel una din principalele enigme, dacă nu cea mai greu de rezolvat, din istoria Europei în Evul Mediu. După cum s'a văzut, susținătorii teoriei continuității și aceia ai imigrării o mai discută încă, interpretând, după vederile lor, mărturiile izvoarelor istorice. Astfel asupra câtorva puncte și în jurul unor anumite texte, oarecum clasice — Eutropius ori Vopiscus, Nestor sau notarul anonim — aceleași argumente se opun de un secol, în numeroase lucrări care se străduiesc de a nu se asemana prea mult, ceea ce nu le reușește întotdeauna. Progresele cele mai însemnate au fost săvârșite, în ultimii ani, în domeniul filologiei și al lingvisticii; va fi deajuns de a trimite, în această privință, la dările de seamă cele mai complete care au fost publicate ¹⁾. Dar mai sunt o serie de lucrări, ale căror concluzii au fost utilizate aiurea, cu rezultate foarte valoroase: este vorba de cercetările arheologice, privind epoca sfârșitului imperiului și aceea a invaziilor barbare. Numai datorită arheologiei, s'a întemeiat marea operă de restaurare a *limesului* și a istoriei hotarelor lumii romane, care erau tot atât de mult însemnate, prin semne de hotar și întărituri, ca și « nevăzute » ²⁾.

¹⁾ Cf. Dr. M. Friedwagner, *Über die Sprache und Helmat der Rumänen in ihrer Frühzeit*, *Zeitschr. f. Rom. Phil.*, LIV (1934), pp. 641-715.

²⁾ Pentru limes, vezi seria de publicații ale *Inst. di Studi Romani*; cfr. și E. Kornemann, *Die unsichtbaren Grenzen des römischen Kaiserreiches*, Budapest, 1934.

Numai folosind rezultatele săpăturilor, făcute în mormintele epocii barbare, lucrările unui Dopsch ori ale unui Rostovtzev au putut lămuri istoria acestor «veacuri întunecate».

Aceasta nu înseamnă că nu s'ar fi dezvoltat în România, ca și în țările învecinate, o activitate bogată într'un domeniu ieri încă neexplorat; inițiative fericite s'au manifestat aproape pretutindeni, de câțiva ani ¹⁾. Se cuvine însă de a integra, mai deplin decât s'a făcut până acum, datele arheologice în studiul originilor poporului român, cu scopul de a desprinde elementele noi pe care ele le-ar putea aduce soluționării unei chestiuni, pe cât de vechi, pe atât de controversate.

În stadiul actual al cunoștințelor noastre, nu trebuie desigur să ne lăsăm stăpâniți de iluzii: cercetările care au avut loc dela un capăt la cellalt al pământului românesc n'au scos încă la iveală pentru această epocă nici o descoperire senzațională, care ar putea confirma sau infirma pe deplin mărturia celorlaltor izvoare istorice. Se desprind totuși, din cercetarea acestor lucrări, unele trăsături care nu pot fi nesocotite, de n'ar fi decât pentru a dezvălui o față nouă a problemei.

Punctul de plecare al acestor studii trebuie să fie neapărat același ca și cel al celorlalte lucrări, istorice ori filologice, care au tratat despre originile Românilor: Dacia romană, sau mai degrabă *Romania* orientală; și în această privință trebuie să precizăm, dela început, o chestiune de metodă. S'a accentuat tot mai mult — credem, pe bună dreptate — caracterul *imperial* al istoriei romane: trebuiesc considerate lucrurile, pe cât se poate, cu aceeași largime de vedere, și o mărime egală, aceleia pe care o întrevădem în spiritul împăraților, care s'au succedat dela Vespasian la Constantin, ne spune un specialist al arheologiei și istoriei artelor a epocii târzii a imperiului ²⁾. Incepând din secolul al III-lea, centrul vieții romane nu mai este la Roma: el este în provinciile care guvernează de acum înainte, la rândul lor, cu împărații lor

¹⁾ Cf. R. Vulpe, *L'activité archéologique en Roumanie: historique et bibliographie*, Bucurest, 1938. Extras din *l'Archéologie en Roumanie* (Acad. Roumaine: *Connaissance de la Terre et de la pensée roumaine*, IX).

²⁾ S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 34.

africani, sirieni, panonieni, iliri, care refac unitatea imperiului pe baze noi ¹⁾).

Dar ar fi cu totul greșit de a despărți istoria unei provincii de a celorlalte, de a nu ține seamă, în manifestările diverse ale vieții locale, pe care administratorii imperiului știau să le respecte, de această mare unitate imperială care se întindea dela marea Britaniei la marginile golfului Persic. E cazul Daciei romane, ca și al celorlalte provincii ale imperiului; ea nu constituie o excepție nici pe tărâmul politic și administrativ, propriu-zis, nici din punctul de vedere al vieții economice și sociale, cu atât mai puțin în ceea ce privește manifestările vieții religioase și artistice ²⁾; cel mult, așa precum se va vedea mai departe, unele trăsături ale acesteia sunt mai accentuate decât aiurea. S'ar putea pune întrebarea, de ce cred necesar de a stărui asupra unor considerațiuni atât de generale și care par evidente. O fac tocmai pentru că s'a încercat de a se susține teza opusă, și anume că destinele acestei provincii dunărene, care a fost cea din urmă anexată imperiului și a fost despărțită de el cu mult înaintea vecinelor sale, au fost cu totul diferite de cele ale altor regiuni ale lumii romane. Aceste argumente au fost invocate mai ales de către acei care au cercetat sfârșitul stăpânirii romane în aceste părți. Astfel eminentul istoric al provinciilor romane dela Dunăre, d. Alföldi, care s'a străduit să demonstreze dănuirea elementului roman în Panonia până la o epocă mult mai înaintată și conlocuirea sa pașnică cu stăpânitorii barbari din veacul al V-lea și al VI-lea ³⁾, respinge cu totul continuitatea lui în Dacia Traiană, după invaziile Goților și părăsirea oficială a Daciei, în a doua jumătate a veacului

¹⁾ A. Alföldi, *La grande crise du monde romain au III-e siècle, L'antiquité classique*, VII (1938), pp. 10-11.

²⁾ Cf. E. Panaitescu, *Provincia și Imperiul. Omagiu Al. și I. Lapedatu*, București, 1936, și *Le grand istade romane in Romania. Inst. di Studi Romani*, 1938, p. 4.

³⁾ *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, I, p. 19. Cf. de asemenea *Funde aus der Hunnenzeit, Archaeologica Hungarica*, IX, p. 58: « Die Verbindung der in Rede stehenden Keramik mit der spätrömischen in Leányfalu ergibt uns einen erwünschten Beleg für das Leben des Romanentums dieser Gegenden am Anfang des 5-ten Jrh. Wer die *vita sancti Severini* des Eugippius gelesen hat, wird diese Verhältnisse gut begreifen können. »

al III-lea ¹⁾. Aşa precum o afirmă unul dintre discipolii săi maghiari, « nu trebuie, — fără a vroi să ne legănăm în iluzii — să confundăm condiţiunile istorice ale secolului al treilea, contemporane cu evacuarea Daciei, cu împrejurările care, două veacuri mai târziu, au pricinuit căderea imperiului occidental. Cea dintâi întâlnire a Germanilor barbari ai veacului al III-lea cu valorile civilizaţiei romane, care li se descopere, se dezvoltă încă sub semnul pustiirii lipsite de orice restrângere; năvălitorii, ignorând încă cu totul foloasele unei vieţi economice, întemeiate pe un sistem monetar, au distrus şi incendiat oraşele şi focarele de civilizaţie, o dată cu centrele provinciale ale vieţii comerciale » ²⁾. Dacia, părăsită de Aurelian, dar pierdută, de fapt, din timpul domniei lui Gallienus, nu poate fi redusă la măsura comună a celorlalte provincii ale imperiului, căzute în mâinile Barbarilor de abia la sfârşitul secolului al IV-lea sau al V-lea. Ceea ce ne spun Salvianus şi alţii despre relaţiile dintre provincialii acestei epoci şi noii lor stăpânitori, Germanii, nu poate privi Dacia din timpul celor dintâi năvăliri ale secolului al III-lea: Goţii lui Athaulf care s'au aşezat în apus, după cum ne spune Orosius, ca restauratori ai Romei pe care nu o putuseră înlocui, nu au nimic comun cu predecesorii lor, al căror scop era jefuirea şi arderea cetăţilor din Dacia, Moesia ori Asia Mică. Sunt aşa dar două teze categoric opuse: aceea a unei situaţii excepţionale a Daciei, unde năvălirea din secolul al III-lea n'a mai lăsat nici o urmă a colonizării romane, şi aceea care consideră că ceea ce s'a petrecut în celelalte provincii ale imperiului în aceeaşi vreme, e o bază suficientă pentru a formula asupra evenimentelor din Dacia o judecată asemănătoare. De altfel este greu de a admite pentru Barbarii din secolul al III-lea, şi cu deosebire pentru aceia din regiunile pontice, o atare izolare de lumea greco-romană şi o împotrivire atât de totală, oricărei adaptări la viaţa civilizată. Unii autori înţerezesc, încă din secolul al II-lea înainte de era noastră, primul

¹⁾ *A got mozgalom és Dacia feladása*, extr. din *Egyetemes Philologia Kozlony*, 1929 şi 1930.

²⁾ L. Tamás, *Romains, Romans et Roumains*, *Archivum Europae Centro-Orientalis*, I, pp. 68-70.

contact între popoarele iraniene și germanice, care se vor arunca mai târziu asupra Europei, și lumea mediteraneană, peste puțin timp cucerită de Roma; armuri de origine sarmată au pătruns astfel în Italia, încă înainte de imperiu ¹⁾. Negustorii romani și eleni își duceau mărfurile și monezile lor foarte departe spre nord; ele nu erau necunoscute națiunilor care erau să se adune mai târziu dealungul limesului și să atace cetățile care-l apărau. Dar a discuta această chestiune ar însemna să ne lăsăm târâți în lungi digresiuni; ne ajunge să comparăm aci situația generală a provinciilor imperiului în secolul al III-lea, cu aceea a Daciei, și să examinăm apoi ceea ce datele arheologice pot adăoga cunoașterii și interpretării celorlalte izvoare. Va fi atunci mai ușor de încheiat.

* * *

Imperiul a trecut, dela sfârșitul Severilor până la domnia marilor împărați iliri, *restitutores Orbis*, printr'o criză grozavă de războaie externe și civile, în care a fost aproape gata să se prăbușească. Intreaga sa structură economică și socială a fost adânc zguduită, însăși concepția de stat și de guvernământ a suferit, după atâți ani de monarhie, apoi de anarhie militară, una din cele mai mari transformări ale istoriei. De ar trebui să stăruim asupra trăsăturilor esențiale, care fac din acest secol de criză o adevărată prefigurare a Evului Mediu, sunt două care se manifestă cu mai multă intensitate, dela un capăt la celalt al lumii romane: *orientalismul*, care triumfă tot mai mult, nu numai în sincretismul religios al vremii și în formele noi ale vieții artistice, dar și în noul regim politic și economic; *particularismul*, care în ținuturile orientale este o reacțiune victorioasă a vechilor civilizații, și în lumea nouă a Occidentului, o renaștere a tradițiunilor locale. Secolul Antoninilor fusese secolul păcii și al prosperității: lumea, înlăuntrul limesului, era acoperită de cetăți bogate și harnice; civilizația uniformă greco-romană le întipărise, din Galii până

¹⁾ F. Altheim, *Epochen der römischen Geschichte*, Frankfurt a. M., 1935, II, p. 201 și urm. F. Altheim și A. Szabo, *Eine Vorläuferin der grossen Völkerwanderung, Die Welt als Geschichte*, II (1936), p. 314 și urm.

în Dacia și dela coloanele lui Hercule la porțile Asiei, caracterul monoton al urbanismului său de serie și al mitologiei sale factice. Progresele romanizării, în provinciile europene și africane, atinseseră, ba chiar depășiseră, pe acele ale elenizării în Orient, care începuse să dea înapoi în fața vechilor zei ai Nilului și Orontelui. Satele totuși, mai mult decât orașele, scăpaseră în parte de înrăurirea sa; administrația și clasele culte vorbeau latina și greaca, dar țăranii întrebuițau încă vechiul grai al străbunilor lor: iberic, celtic sau tracic, arameic sau punic. Locuitorii cetăților își împodobeau locuințele cu chipurile zeilor și eroilor din Olimp și din Capitol, dar sătenii păstrau încă olăria rustică a timpurilor preromane. Criza secolului al III-lea a readus deodată la suprafață această viață ascunsă a satelor, întunecată atâta timp de strălucirea orașelor și a frumoaselor reședințe senatoriale. Particularismul fiecărei provincii răzbate sub pătura uniformă a standardizării imperiale: cu cât acest strat se subția, cu atât se afirma mai deplin revanșa neprevăzută a elementelor tradiționale și locale. Se poate urmări această evoluție, în manifestările ei similare, în toate provinciile imperiului. Isidor de Sevilla va putea în curând să menționeze, ca o naționalitate distinctă, pe *Hispani* alături de *Romani* și de *Goți*¹⁾.

În Africa, predicile și epistolele sfântului Augustin, nu mai puțin decât mărturiile lui Procopius, lasă să se întrevadă folosirea limbii punice. « În ciuda unei oarecare împotriviri a arabizanților, se pare că trebuie să admitem, împreună cu Gsell, că limba punică și urmele Cartaginei s'au păstrat sub cenușe, în tot timpul imperiului roman, a episodului vandal și a stăpânirii bizantine. Cartagina a ajuns astfel timpurile Islamului, germene nesecat de orientalism, gata a reînflori »²⁾. De foarte departe, *paenula* cartagineză prevestește burnusul arab, îndepărtând toga; amuleta cartagineză, mâna lui Fatma a musulmanilor din Maghreb. Cășatoria siriană a lui Septimiu Sever, Africanul, apare ca un simbol

¹⁾ E. Patzelt, *Die fränkische Kultur und der Islam*, p. 38.

²⁾ E. F. Gautier, *Le passé de l'Afrique du Nord*, p. 146.

al acestei îndoite revanșe a Cartaginei și a Orientului ¹⁾, al expansiunii orientale și a reacțiunii spiritului local, învinse amândouă de Roma, în vremea cuceririi, reînviată amândouă în timpul decăderii imperiului.

În Siria trecuseră vremurile când legionarul săpa cu mândrie pe stânca muntelui Sinai: *cessent Syri ante Latinos Romanos* ²⁾, Sirienii să se dea în lături înaintea Latinilor din Roma. Vechiul fond aramean răzbate sub poleiul greco-roman, vechile nume reapar și se mențin uneori până la noile cuceriri ale Islamului. Vechiul Chalab reappare și înlocuește elenicul Beroe, vestind Alepul modern; Hamathul biblic face să se uite Epifania greacă și reînvie în siriace Hama ³⁾. Cultele siriene se răspândesc, străbătând imperiul, negustorii orientali își întemeiază pretutindeni coloniile lor; Orientul recâștigă încetul cu încetul cuceririle lui Alexandru și Pompei ⁴⁾. Imperiul vremelnice al Palmyrei, atinge aproape, în secolul al III-lea, limitele aceleia al Bizanțului.

Tot astfel Occidentul vede răsărind în războaiele acestei epoci tulburi, un imperiu al Galiilor care păzește cursul Rinului și ține piept năvălirilor. Este adevărat că nu era un imperiu galic ⁵⁾. Influența Romei pătrunseseră adânc spiritul provincialilor; el nu se va gândi să se mai despartă de ea. Totuși, chiar în Galia, unde se pregăteau să reînfiorească marile școli latine dela Autun, Bordeaux și Toulouse, « aceasta nu împiedică limba galică să trăiască, insinuantă și îndărătnică . . . Invățând limba stăpânitorului, țăranul nu uită niciodată pe aceea a strămoșilor săi, și în această Galie unde viața ogoarelor redevenea stăpână, țăranul, cu toată starea sa de servitute, își pregătea legea de mâine . . . Numeroase cuvinte sau forme indigene au supraviețuit înfrângerii aparente, și biserica însăși a trebuit să adopte termeni celtici » ⁶⁾. Sunt în toate aceste

¹⁾ *Ibid.*, p. 131 și urm.

²⁾ F. Cumont, în *Cambridge Ancient Hist.*, XI, p. 625; cf. C.I.L., III, 86.

³⁾ H. Dessau, *Gesch. der römischen Kaiserzeit*, II, p. 623.

⁴⁾ Vezi în această privință G. I. Brătianu, *Une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen Âge: la fin du monde antique et le triomphe de l'Orient*, *Rev. belge de Philologie et d'Hist.*, XVIII (1939), pp. 252-66.

⁵⁾ M. Besnier, *Hist. Romaine* 10, I (col. Glotz, pp. 207-208.

⁶⁾ C. Jullian, *Hist. de la Gaule*, VIII pp. 267-268.

împrejurări imponderabile care scapă criticei textelor. « Legea pământului, a spus un maestru al acestor studii, presiunea trecutului, se făcea mereu simțită asupra ființei omenești, în ciuda legilor statului roman și a obsesiunii istoriei imperiale » ¹⁾). Este desigur greu de a defini rațiunea acestei dăinuiri a forțelor locale și de a analiza elementele care le pot deștepta. Iată însă ceva mai precis, care ne face să întrezărim, în Galia, o reacțiune în totul asemănătoare, deși mult mai atenuată, a spiritului local, care se manifestă atât de puternic în alte provincii. S'a accentuat, cu drept cuvânt, monotonia și uniformitatea artei antice, povara zdrobitoare a unei prea îndelungate tradiții, care, după ce a produs capo-d'operele cunoscute, n'a reușit să se desprindă din temele obișnuite, și reproducea la infinit « clișee » de o calitate și inspirație inferioară ²⁾). Încă din acest timp, se vestise reacțiunea, în triumful decorațiunii polichrome venită din Orient, și reîntoarcerea la formele locale, atâtea vreme înlăturate de stăpânirea formulei clasice. « Se revenea, pe alocurea, la stilul liniar, la acele combinații de cercuri ori spirale care produsese răt de ciudate motive în bijuteriile vechilor Gali . . . Reamintim în această privință, adaogă Camille Jullian, noua dezvoltare a simbolismului figurat, fără îndoială sub influențele orientale și creștine. Este posibil ca renașterea *svastice*, foarte sensibilă mai ales în Galia de răsărit, să se datoreze altor influențe, fie germanice, fie mai degrabă pregalice . . . » ³⁾). În acești ani tulburi, care zdruncină puternica armatură a imperiului și a societății romane, un vechi fond, nu numai preroman, dar chiar preistoric, apare adesea la suprafață și pătrunde brusc în limbajul și în arta timpurilor noi ⁴⁾).

Dacă acest fenomen este sensibil chiar în Galia, care fusese fără îndoială, dintre toate provinciile noi, împreună cu Spania, cea mai deplin și mai adânc romanizată, cu atât mai mult el se

¹⁾ Cf. F. Lot, *La fin du monde antique et le début du Moyen Âge*, pp. 168-169.

²⁾ *Op. cit.*, p. 366.

³⁾ *Hist. de la Gaule*, VIII, 2, p. 291; cf. t. II, p. 138 și t. VI, p. 88.

⁴⁾ Cf. A. Grenier, *La Gaule Romaine, An economic survey of ancient Rome*, ed. Tenney Frank, Baltimore, 1937, III, p. 635: « Printr'un fel de întoarcere a stărilor anterioare cuceririi romane, aristocrația a devenit mai ales rurală ».

poate desluși într-o regiune îndepărtată de marile căi de comunicație și de curând supusă imperiului, cum era Britania. Este deajuns, pentru a nu lungi prea mult această expunere, de a aminti descrierea pătrunzătoare pe care a făcut-o Haverfield, la sfârșitul capitolului pe care îl consacră Britaniei romane în timpul invaziei anglo-saxone, în *Cambridge Medieval History*: «Limba romană dispăruse; vechea civilizație materială romano-britonă, cu planurile locuințelor sale și mobilele lor, hipocaustele și mozaicurile, până și înfățișarea broșelor și a olăriei ei, au dispărut o dată cu ea. Doar *aggere*-le solide ale drumurilor au rămas în întregime, dar și acelea cu numeroase găuri și locuri goale. Nu mai rămăneau decât frânturi răzlețite ale unei lumi ruinate.

Iar Britonii romanizați, pierzând țara de jos, și-au pierdut orașele și tot aparatul lor de viață urbană. Ei se retrag în mijlocul dealurilor, în țara Galilor și la nord — care se va numi mai târziu Strathclyde — și acolo, într-o regiune unde formele cele mai înalte ale civilizației romane nu prinseseră niciodată rădăcini, au suferit o schimbare ușoară de înțeles.

Elementul celt, niciodată stins în această regiune și întărit poate prin imigrări venite din Irlanda, se afirmă din nou. Treptat, rămășițele civilizației romane au dispărut la rândul lor: graiul celtic a reapărut, și ca urmare, arta celtă a epocii vechi a fost îndeajuns de puternică pentru a-și transmite moștenirea Evului Mediu ¹⁾.

De fapt, cu mult înainte de cucerirea germanică, apare renașterea elementului local, pe care romanizarea atât de superficială n'a putut s'o înăbușe complet: trebuie datată chiar din veacul al II-lea renașterea artei celtice preromane, care se refugiază, în fața ultimului efort al legiunilor, în părțile cele mai îndepărtate ale insulei, pentru a se afirma, cu și mai multă putere, în monumentele creștine din Scoția ²⁾. Este, cu un caracter mai pronunțat, dato-

¹⁾ *Cambridge Medieval Hist.*, I, p. 381. Cf. R. G. Collingwood, *Roman Britain*, pp. 145 și urm. și R. G. Collingwood și I. N. L. Myres, *Roman Britain and the English settlements*, Oxford, 1936, pp. 250 și urm.

²⁾ Cf. C. A. Raleigh Radford, *Roma e l'arte dei Celti e degli Anglo-Sassoni v. dal V al VIII secolo d. C.*, Roma, *Inst. di Studi Romani*, 1938, p. 4-6. W. A. Jenny, *Keltische Metallarbeiten aus heidnischer und christlicher Zeit*, Berlin, 1935,

rită circumstanțelor cu totul speciale ale stăpânirii romane la limitele extremului Occident, aceeași evoluție care se poate observa în celelalte provincii ale imperiului.

Contactul cu Barbarii era să o accentueze și mai mult. Ceea ce se obișnuștea astăzi a se numi arta epocii năvălirilor sau arta irano-gotică ¹⁾, nu este altceva decât o fuziune a preistoriei europene cu orientalismul ²⁾, care s'au întâlnit dincolo de *limes*, după cum se vor regăsi, sub efectul mării crize, înăuntrul granițelor sale. În lumea germanică, care n'a fost supusă stăpânirii romane, și n'a suferit decât de foarte departe superioritatea influenței și a civilizației sale, Evul Mediu se cufundă de-a-dreptul în preistorie.

Precum în Irlanda ori în Anglia, ornamentația epocii La Tène celtice reapare în miniaturile din secolul al VII-lea ori al VIII-lea, în Danemarca la sfârșitul veacului al X-lea o piatră cioplită — acea din Jellinge — înconjură chipul rudimentar al lui Hristos, cu motive decorative din vârsta fierului. În Norvegia, straniile chipuri ale unui stil animal foarte vechi se încălesc în sculpturile corăbiei dela Oseberg și până sub portalul de lemn al bisericilor din secolul al XI-lea ³⁾. S'ar mai putea aminti încă numeroase exemple.

Știu bine că datele arheologice trebuiesc întrebuințate cu prudență. Incontestabil, ele ascund adesea curse, care sunt greu de ocolit. « Din mormintele dezgropate, observă, nu fără ironie, d. Ferdinand Lot, se ridică uneori fumuri vătămătoare care turbură spiritul cercetătorilor. Totuși aceste descoperiri cuprind mărturii prețioase, dacă se cere arheologiei tot ceea ce poate da și nimic mai mult » ⁴⁾. Și la noi, Odobescu pomenise cândva de « fumurile arheologice din lulele preistorice ». Metoda cea mai bună este de a alătura aceste mărturii aceloră, pe care le aduc celelalte iz-

¹⁾ C. Dawson, *Les origines de l'Europe*, trad. fr. p. 108.

²⁾ P. Paulsen, *Der Stand der Forschung über die Kultur der Wikingerzeit, XXII-ter Bericht der Röm. Germ. Kommission*, 1932, p. 193.

³⁾ F. A. von Schelte, *Die Kunst unserer Vorzeit*, Leipzig, 1936, p. 176 și urm. Cf. asemenea H. Shetelig, *Préhistoire de la Norvège*, Oslo, 1926, pp. 237—255.

⁴⁾ *Bretons et Anglais au Ve et au VIe siècle. The Sir John Rhys Memorial Lecture*, Brit. Academy, XVI, 1930, pp. 14—15.

voare istorice, și de a ne sili să desprindem din ele trăsăturile lor generale. Dacă această metodă se aplică, cu mai multă amploare decât o poate îngădui o schiță prea scurtă, va fi necesar să observăm, ca o caracteristică generală a vremii în care Dacia a fost părăsită de către legiuni, particularismul care dăinuiește, în fiecare provincie, sub marile principii de unitate ale ordinii romane. De nu era biserica care va relua pe seama ei ideea ecumenică, naționalismul poate că s'ar fi născut cu mult înainte de răsăritul timpurilor moderne; dar energia de fier a împăraților care, dela Aurelian la Constantin, au restabilit puterea imperiului și l-au transformat, a putut să mai întârzie cu câteva secole împlinirea destinului său. E limpede că arta și graiul vremurilor protoistorice au reapărut la suprafață, ridicate de talazul din adâncuri al războaielor barbare și al anarhiei militare, care distruge, împreună cu orașele, cel mai puternic meterez al civilizației greco-romane; procesul acestei transformări este desigur mai deplin realizat, în regiunile în care opera de romanizare era mai puțin veche, și deci mai puțin înaintată. Și dacă secolul al III-lea este în mare parte o răzbunare a satelor împotriva orașelor, răzbunare care a degenerat adesea în răscoală, datorim, desigur, pentru o bună parte, arheologiei, o cunoaștere mai deplină și mai exactă a acestui aspect nou al sfârșitului lumii antice.

* * *

Rămâne să examinăm acum datele ce le aflăm în Dacia. O chestiune trebuie pusă dela început: se poate constata existența unui particularism dac, în același timp cu deșteptarea forțelor locale din Africa, Galia sau Britania? Un prim răspuns, foarte categoric, ne este dat de un text bine cunoscut, dar omis în chip destul de ciudat de cea mai mare parte a istoricilor români ¹⁾: este vorba de un capitol din Lactantius, *De mortibus persecutorum*, 23, în care se descriu, cu numeroase amănunte și în chip foarte viu, operațiunile censului și excesele fiscului, în timpul

¹⁾ Observația d-lui Grégoire, *Notes épigraphiques, Byzantion*, VIII pp. 54-55.

marii persecuții a lui Dioclețian și a colegilor săi imperiali. Este vorba de Galerius, fiul unei dace transdunărene, superstițioasă, « adoratoare a zeităților muntelui » ¹⁾, care și-a ațâțat fiul să lupte împotriva creștinilor: « Pretutindeni nu-i decât doliu și jale. Ceea ce strămoșii noștri au făcut adesea împotriva învinșilor, a îndrăznit să o săvârșască împotriva Romanilor și a celor de supușenie romană, pentru că părinții săi au fost supuși censului, pe care Traian învingător l-a impus ca pedeapsă Dacilor, îndărătnici în răscoală » ²⁾. Tratatul înseamnă de asemenea, în sarcina lui Galerius, violențele care au caracterizat expediția sa nenorocită în Italia și dorința lui de a șterge amintirea Romei și de a schimba numele imperiului roman în imperiu dac. « Este greu de crezut, spune în această privință, d. Grégoire, ca această acuzație a lui Lactantius să fie numai o calomnie. Jeșirile acestui « armentarius » i-au oferit cel puțin prilejul » ³⁾.

Găsim aci în orice caz indicația destul de evidentă a unui « naționalism » dacic, deosebit de agresiv, care se manifestă în însăși epoca în care am constatat renașterea spiritului local în celelalte provincii. Este adevărat că i s'a contestat lui Lactantius paternitatea scrierii *De mortibus persecutorum* ⁴⁾ și că originea dacă a lui Galerius n'a părut unora vrednică de încredere. Dar sunt diferite elemente care vin să confirme această presupunere: chiar nepotul său, Maximin, al cărui « nume barbar « Daia » spune atât de mult ». Există inscripția contemporană din Frigia, dedi-

¹⁾ L. 9. *mater eius Transdanuviana infestantibus Carpis in Daciam novam transiecto amne confugerat.*

²⁾ De mort. pers., 23: *Quae veteres adversus victos iure belli fecerant, et ille adversus Romanos Romanisque subiectos facere ausus est, quia parentes eius censui subiugati fuerant, quem Traianus Dacis assidue rebellantibus poenae gratia victor imposuit.* Cf. și F. Lot: *L'impôt foncier et la capitation personnelle sous le Bas-Empire et à l'époque franque.* Paris, 1928, p. 22.

³⁾ H. Grégoire, *Byzantion*, VIII, *ibid.*

⁴⁾ V. Pauly-Wissowa, *R. E. s. v.* Cf. de asemenea, J. Zeiller, *Histoire de l'Eglise* coll. A. Fliche și V. Martin, 2, p. 457 și urm. și A. Piganiol, *L'empereur Constantin*, Paris, 1932, p. 54; J. Maurice, *La véracité historique de Lactance*, *C. r. de l'Acad. des Inscriptions*, 1908, p. 146 și urm. a întrunit mărturiile care confirmă pe aceea a lui Lactantius, ca și cunoștința sa a arhivelor imperiale.

cată lui Manes Daos, zeu păgân, frigian și dac. Păgânismul din Asia Mică, la strâmtoare, ar căuta sprijin în acel din Dacia, amintire îndepărtată a unei origini comune trace. Mai e de altminteri *armentarius*, păstorul: nu e oare cu adevărat o stare caracteristică a acestor populații pe jumătate romanizate, mânate de voia războaielor și a migrațiunilor, din vechea Dacie Carpatică în noua Dacie Balcanică? De ar fi să-l credem pe Lactantius, Maximin nepotul nu era cu nimic mai prejos de unchiu: și el de asemenea « luat de la turmă și din păduri », arăta mai degrabă a « păstor, nu de turme, ci de ostași »¹⁾.

Mai este însă ceva. Problema originilor creștine, în Dacia, nu se discută de ieri. S'a discutat multă vreme data la care misionarii creștini și-au făcut cea dintâi apariție a lor, la Nordul Dunării. Textele sunt vagi: o aluzie a lui Tertulian pare a fi contrazisă, orice s'ar spune, de Origen²⁾. S'a recurs atunci la mărturia epigrafiei. Trebuie însă recunoscut, că tot ceea ce este anterior secolului al IV-lea este cel puțin contestabil. Studiul recent al d-lui Daicoviciu a pus lucrurile la punct: nu e nimic creștin în piatra dela Turda, nici în inelul dela Sarmizegetusa. Cele șapte stele ale basoreliefului din acest oraș sunt semne planetare, fără îndoială mitriace. Inscripția din Napoca, a cărei monogramă trecea drept creștină, se reduce la formula: *Opto, sit tibi terra levis*, a tradiției păgâne. Crucile săpate pe lămpile de teracotă sau pe vasele descoperite în Oltenia pot fi sau ornamentații fără vre-o semnificație religioasă, sau o marcă oarecare a proprietarului.

« Faptul este că până acum, nu există nici o indicație sigură, cu caracter istoric, arheologic ori epigrafic a existenței creștinismului în provincia lui Traian, până la Aurelian »³⁾. Se poate presupune, cu Pârvan, prezența câtorva creștini rătăciți, în orașele dace; dar nimic nu dovedește, până la sfârșitul secolului al III-lea

¹⁾ Ibid. 19. *Data vero, sublatus nuper a pecoribus et silvis . . . non pecorum sed militum pastor.*

²⁾ V. p. aceasta Const. C. Giurescu, *Ist. Românilor*, I, pp. 193 și urm., a cărui interpretare a textului lui Origen nu este convingătoare.

³⁾ *Există monumente creștine în Dacia Traiană din sec. II-III? Anuarul Inst. de studii clasice*, Cluj, II, p. 192 și urm., p. 203.

și la părăsirea provinciei, existența unor comunități creștine, aflate în mare număr în atâtea alte părți ale imperiului, și mai ales în Orient.

Nu e nimic mai izbitor decât de a releva urme epigrafice indiscutabile ale creștinismului, începând din veacul al IV-lea, atât în orașele de pe malul stâng al Dunării (Drubeta), cât și în Transilvania, unde *cippele* păgâne din secolul al III-lea au fost încorporate în această vreme, la sarcofage creștine ¹⁾. Termenii religioși, foarte numeroși, de origine latină care se întâlnesc încă și astăzi în limba română poartă de asemenea pecetea secolului al IV-lea, a imperiului de răsărit dunărean și balcanic. Au trecut fără îndoială Dunărea, împreună cu Constantin, învingătorul Goților și Sarmatilor, și, de ar fi să credem pe urmașii acestuia, stăpân din nou în Dacia, sau în timpul Goților ²⁾ mai accesibili propagandei creștine, și în bună parte convertiți la arianism, pe care îl predica Vulfila. A trebuit ca religia creștină să pătrundă în Dacia sub egida imperiului, devenit el însuși creștin, din vremea în care împăratul prezida conciliile, sau a unei noi stăpâniri barbare, aceea a Goților. Este aici un fapt de o foarte mare importanță, care confirmă și explică în același timp, credem, tăcerea izvoarelor istorice și epigrafice ale secolului al II-lea și al III-lea și sentimentele atribuite lui Galerius de către autorul — oricare ar fi el — al tratatului *De mortibus persecutorum*. A fost în Dacia, ca și în Galia, Africa ori Britania, o renaștere a particularismului provincial, a vechiului spirit dac, local, care a luat forma ciudată a unei învieri a păgânismului. Știu că ni se opune poate o altă teorie, al cărei protagonist este tot d. Alföldi: aceea a dispariției totale a elementului dac autohton, după cucerirea romană. Invinșii ar fi fost nimiciți cu desăvârșire, sau rămășițele populației lor n'ar fi fost asimilate de către noua cultură latină a provinciei ³⁾. Nu este imposibil ca dăinuirea elementului dac, după cucerirea și romanizarea foarte repede a primei jumătăți a sec. al II-lea, să fie un

¹⁾ *Ibid.*, p. 204.

²⁾ V. Motogna, *Un secol din Istoria Daciei*, Cluj 1937, pp. 14-16.

³⁾ Cf. *Cambridge Ancient Hist.*, XI, pp. 553-554.

fapt exclusiv rural. Dar secolul al III-lea nu este oare acela al sate-
lor și al ogoarelor, adesea foarte depărtate de spiritul roman al ce-
tății? Și să nu uităm nici prezența Dacilor liberi la hotarele pro-
vinciei. Desigur, nu s'au găsit mărturii scrise ale unui grai dac
din această vreme, cum s'au găsit aiurea ale celui celtic sau punic.
Trebue menționată totuși reapariția nediscutabilă a câtorva nume
de locuri preromane, care înlătură acelea pe care administrația
romană a voit să le impună. După cum în Tracia elenicul Philo-
popolis dispăre pentru a face loc *Pulpudevei*, de unde se trage
în linie dreaptă bulgarul *Plovdiv* ¹⁾, iar nume ilirice reapar în topo-
nimia balcanică a unui autor bizantin din secolul al VII-lea, Argeșul
românesc reproduce numele antic, *Ordessos* și nu pe *Mariscus*
al stăpânirii romane, către sfârșitul ei ²⁾. E cu atât mai inte-
resant de a aminti ipoteza, care pare verosimilă, a originii
germanice a acestui nume (*marsk*, mlaștine). Numele antic ar fi
supraviețuit așa dar, nu numai cuceririi romane, dar chiar și in-
vaziei Goților ³⁾. Nu este oare ciudat că numele acestui râu, ca
de altfel acel al Prutului moldovenesc (*Pyretos*), își adâncește
rădăcina în vechiul vocabular getic ori scitic, care trebue să fi cunos-
cut măcar în parte, în epoca năvălirilor, o renaștere asemănătoare
aceleia a altor vorbiri indigene?

* * *

Dar trebue să considerăm, așa cum am făcut-o aiurea, datele
arheologiei. Nu este vorba de a reface aici catalogul obiectelor
și inscripțiunilor, care pot dovedi că o populație de origine romană
a continuat să locuiască, în unele regiuni ale Daciei, multă vreme
după părăsirea orânduită de Aurelian, împăratul a cărui mamă

¹⁾ A. H. M. Jones, *The cities of the eastern roman provinces*, Oxford, 1937,
p. 556. Cf. P. Skok, *Beiträge zur thrakisch-illyrischen Ortsnamenforschung*,
Zeitschr. f. Ortsnamenforsch. VIII (1931), p. 43.

²⁾ Fiindcă avem *Transmarisca* pe locul actualei Turtucaia. Cf. N. I. Antonovici,
Codrii și numele de Prut și Argeș, *Bulet. Soc. R. Rom. de Geografie*, LVI (1938).

³⁾ P. Skok, *Zum Balkanlatein*, III, *Zeitschr. für romanische Philologie*, L
1930), p. 532.

era și ea o emigrată transdunăreană. « I se verifică prezența — ne spune un memoriu recent — în Oltenia (Drubeta, Romula și în alte părți) și într'o mică măsură în Dacia Superioară, în Transilvania (parțial, cu caractere creștine) în tot timpul secolului al IV-lea și foarte probabil, în al V-lea »¹⁾. Nu mai insist asupra enigmei statuii de împărăteasă, păstrată lângă Apulum (Alba-Iulia), — d. Ferri o socotește din a doua jumătate a secolului al III-lea (în orice caz nu după 270!), — dar a cărei înfățișare seamănă în chip straniu cu Victoriile de pe arcul lui Constantin dela Roma, care sunt mai târzii cu aproape un veac²⁾. Nu aceasta este însă problema.

Ceea ce trebuie să aflăm, este dacă arheologia Daciei din timpul năvălirilor lasă să se întrezărească aceeași întoarcere la formele preromane, care caracterizează arta altor regiuni ale imperiului; dacă particularismul dacic, despre care am găsit urme evidente în izvoarele istorice propriu zise, a influențat spiritul local al satelor în manifestările primitive ale artei lor; dacă, într'un cuvânt, Dacia se lasă integrată din acest punct de vedere, în evoluția generală a lumii romane, ori dacă ea constituie cu adevărat o excepție care iese din regula comună. Impresia unei întoarceri la forme arhaice o ai, parcurgând galeriile de sculptură din epoca romană din regiunea dunăreană. În orice clipă se impun comparații, fie cu arta greacă primitivă ori arta etruscă, sau cu iliricul La Tène, fie chiar cu Evul Mediu oriental, pe care îl vestește rigiditatea asiatică a basoreliefurilor dela Adam-Clisi³⁾. Dar acestea nu sunt decât impresii.

Săpăturile, care nu sunt încă decât la începutul lor, au dat la iveală până acum un număr oarecare de obiecte, care îngăduie

¹⁾ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, București, 1938, p. 81. Pentru Drubeta, vezi Al. Bărcăcilă, *Une ville daco-romaine: Drubeta, L'Archéologie en Roumanie*, București, 1938, pp. 7 și urm.

²⁾ *Arte romana sul Danubio*, pp. 303-304.

³⁾ S. Ferri, *op. cit.*, pp. 122, 143, 360, 377 și urm. Cf. St. Paulovics, *Die römische Ansiedlung von Dunapentele (Intercisa)*, *Arch. Hungarica*, II, 9. 97; Ed. Beninger, *Ein westgotisches Brandgrab von Maros-Lekincza (Siebenbürgen)*, *Mannus*, XXX (1938), p. 127 menționează în mod deosebit o « Renaissance des La Tène » pentru această epocă.

o îndoită clasificare. Sunt acelea care se atribue obișnuit năvăli-
torilor germanici ai Daciei, din secolul al IV-lea până în al VI-lea.

O hartă a fibulelor a fost alcătuită acum câțiva ani ¹⁾: ea cu-
prinde numele câtorva localități ardelen: Alba-Iulia, Oradea,
Arad, Pecica, Timișoara, Periam; Sânt-Ana de Mureș, care a dat
la iveală un întreg cimitir germanic local. I se mai pot adăoga,
în Transilvania ²⁾: Șimleul-Silvaniei, al cărui tezaur conține obiecte
de o valoare remarcabilă; Apahida, în județul Cluj, unde s'a des-
coperit o dată cu vasele de argint și bijuterii de aur, o fibulă ³⁾ și
inelul cu inscripția *Omharus*; Turda, unde-și fac apariția carac-
terele runice; Valea-lui-Mihai, în sfârșit, și Apa, în județul Săt-
mar, fără a uita Lechința-de-Mureș.

În Moldova, aproape de Roman, fibule de un tip caracteristic,
derivate dela acel din Kertch, pot fi trecute în aceeași categorie ⁴⁾.
Să nu uităm nici obiectele găsite la Concești, la începutul acestui
secol și păstrate astăzi la Muzeul Ermitajului din Leningrad.
Este acolo un amestec caracteristic de elemente care păstrează
urme clasice, o mare amforă de argint cu reliefuri mitologice,
și de ornamente de o inspirație barbară necontestabilă, cum
este peștele cu cap de pasăre, care amintește mult unele agrafe
ale muzeului din Zürich ⁵⁾. Amintim de asemenea, în Muntenia,
descoperirea a două tezaure de epocă diferită găsite la Coșovenii-
de-Jos, dintre care cel de al doilea dovedește existența rămăși-

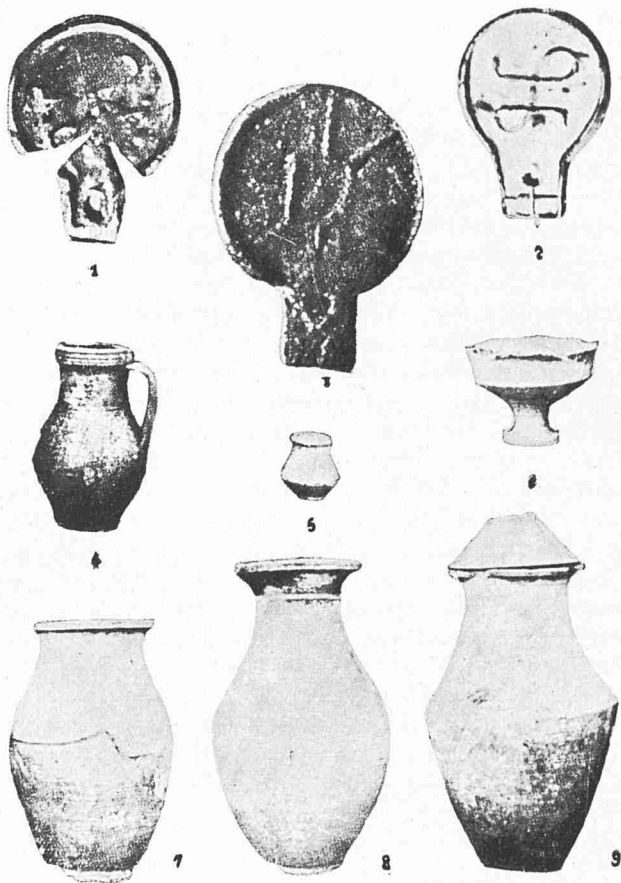
¹⁾ Ed. Beninger, *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa*, Leipzig, 1931, p. 11. Cf. asemenea articolul amintit mai sus, *Mannus*, XXX, p. 128 și hăr-
țile care însoțesc articolul lui Török Gyula, *Das germanische Gräberfeld von Kiszombor und unsere Denkmäler der Völkerwanderungszeit*, Dolgozatok-Tra-
vaux, XII, pp. 1936, pp. 145, 151, 177. Datoresc o mare parte din indicațiunile
ce urmează, amabilității d-lui I. Nestor, dela Muzeul de Antichități din Bu-
curești, care a avut de asemenea și grija planșelor III și IV.

²⁾ Am reproduș lista lui Const. C. Giurescu, *Mormântul germanic dela Chiojdu*,
Rev. Ist. Rom., V-VI (1935-36), p. 336 și urm. căreia trebuie să i se adauge.
E. Beninger, *Ein westgotisches Brandgrab*, *Mannus*, XXX, p. 122 și urm.

³⁾ Despre caracterul «spätromisch» al acestui obiect, cf. A. Riegl, *Spätö-
mische Kunstindustrie*, pp. 274, 286.

⁴⁾ Cf. V. Dumitrescu, *Une tombe de l'époque des migrations*, *Rev. Ist. Română*,
IV (1934), p. 76 și urm.

⁵⁾ Cf. L. Matzulewitsch, *Byzantinische Antike*, Berlin-Leipzig, 1929, pp. 123-127.

1-2: Oglinzi «pontice» aflate în mormintele dela Vârțișcoi, jud. Putna.
Muzeul de Antichități din Iași.

3. Oglindă din Jilava, jud. Ilfov, Col. Istrati-Capsa Turnu-Severin.

4-9: Vase găsite la Vârțișcoi. Muzeul de Antichități din Iași.
Sec. III-IV d. Hr.

țelor unui popor germanic — fără îndoială Goții — din epoca târzie a luptelor lui Mauriciu împotriva Avarilor și Slavilor la Dunăre ¹⁾. Adăogăm în sfârșit mărețul tezaur dela Pietroasa și mormântul mai modest dela Chiojdu, din județul Buzău, datate către sfârșitul secolului al IV-lea ²⁾ și fără îndoială contemporane retragerii Vizigoților în fața Hunilor. Este deajuns pentru a dovedi întinderea ocupării Daciei și a regiunilor învecinate de către Goți, Vandali și Gepizi, până la năvălirea Avarilor și a imigrării masive a triburilor slave. Dar aci este vorba de obiecte aparținând năvălitorilor, de un stil străin, de origine compozită, venit cu Goții, Alanii și popoarele barbare care le-au urmat, de pe țărmurile Mării Negre și dela hotarele Iranului. Nu e nimic local, specific Daciei: fibule de același tip se regăsesc pretutindeni, în Europa, unde năvălitorii le-au dus cu ei.

După cum a spus-o arheologul austriac Riegl, « am păstrat din epoca ce se întinde dela domnia lui Constantin la aceea a lui Carol cel Mare o foarte bogată moștenire dela Franci, Alamani, Burgunzi, Longobarzi, Vizigoți sau alți Germani de la nord și dimpotrivă nu ne-a rămas aproape nimic dela Romani ori dela Romanii din Orient. S'a tras concluzia puțin cam pripită, că Romanii occidentali, cu atât mai puțin, n'au avut, după căderea imperiului, nici un fel de artă industrială și că cuceritorii barbari și-au însușit creația artistică în același timp cu stăpânirea politică » ³⁾. De altfel, cu toate că e o tendință de a atribui toate obiectele acestui stil cuceritorilor, Alani, Germani, Huni sau Avari, s'ar putea foarte bine să fie și altfel.

Moda a fost întotdeauna o chestiune de influență: la Constantinopol, în timpul lui Justinian, tinerimea elegantă a facțiunii albastre îmbrăca costumele Hunilor. La fel în Galia, în epoca

¹⁾ I. Nestor și C. Nicolaescu-Plopșor, *Der völkerwanderungszeitliche Schatz Negrescu, Germania*, XXII (1938), p. 41. Cf. C. Nicolaescu-Plopșor, *Ein Schatzfund der Gruppe Untersiebenbrunn von Coșoveni*, *ibid.*, XVII (1933), p. 272 și urm.

²⁾ Const. C. Giurescu, *art. cit.*, p. 346. Trebuie desigur amintite lucrările lui C. Diclescu, *Die Gepiden*, Leipzig, 1922, și *Die Goten und Wandalen in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923 (Mannus-Bibl., 24) ale căror concluzii, câteodată excesive, au dat loc la numeroase discuții.

³⁾ *Spätrömische Kunstindustrie*, ed. II, p. 833.

merovingiană: « Chiar în timp de pace, Galo-Romanul luase obiceiul de a purta sabia și de a se îmbrăca cu haine strânse pe trup, după obiceiul Barbarilor. La moarte, voia să fie îngropat cu armele sale ca și luptătorul franc. De aici înfățișarea cu totul barbară a mormintelor din acest timp. Pretinsele « cimitire france » sunt în realitate, în cea mai mare parte, cimitire galo-romane » ¹⁾. Aceste concluzii pot fi aplicate de asemenea, în unele cazuri, Daciei.

Iată cu toate acestea ceva deosebit: « Continuitatea romano-sarmată în Banat, foarte bine demonstrată de Patsch, adânc cunoscător al stării de lucruri din Sud-Estul Europei, nu lipsește nici în Transilvania. Cimitirele din Sânt-Ana și din Lechința cu obiectele lor de ceramică gotică, *romano-provincială*, dar de asemenea *autohtonă* (dakische Stempelkeramik), nu sunt decât o slabă dovadă, dar totuși hotărâtoare . . . Cazul s'a produs, remarcă în această privință d. Daicoviciu, al unei populații indigene care ncepe să revină la formele și stilurile vechi, influențată puternic și de arta stăpânilor țării . . . Aceași ceramică *autohtonă* dela Lechința se găsește mai târziu (secolul al V-lea și al VI-lea) în cimitirul gepid dela Bandul de Câmpie (v. Kovács, Dolgozatok-Tra-vaux, IV, pp. 279 și urm. și pl. 74); în cimitirul din secolul al IV-lea, al V-lea și al VI-lea, de curând descoperit la Teiuș (Alba) se găsesc vase romane provinciale, târzii » ²⁾.

Cimitirul din Sânt-Ana de Mureș a fost de curând obiectul unei conștiincioase lucrări, a cărei tipărire ar fi de dorit ³⁾; mă mărginesc să rezum aici concluziile autorului. Sunt două argumente principale în favoarea unei populații *autohtone*, care

¹⁾ F. Lot, *Les Invasions germaniques*, p. 210.

²⁾ *La Transylvanie dans l'Antiquité*, pp. 81-82. Cf. A. Alföldi, *Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung*, *Archaeologia Hungarica*, IX, 1932, p. 46: « Die zweite Gruppe der grauen Henkelkrüge der Hunnenzeit kann entwicklungsgeschichtlich besser erfasst werden. Ihre Wurzel liegen — wenigstens zum Teil — in ihrem engeren Verbreitungsgebiete selbst und greift auf die Tradition der hiesigen La Tène Zeit zurück » și « Die Technik der Glättung wurzelt überall in der nämlichen Epoche ».

³⁾ M. G. Petrescu-Dâmbovița, *Cimitirul dela Sântana de Mureș din epoca migrațiunilor*, teză prezentată în 1937 la Facultatea de Litere din București. Datorită amabilității autorului, i-am putut consulta manuscrisul.

și-a îngropat morții pe țărmurile râului ardelean. Lipsesc armele ofensive; nu există decât o singură spadă, care nici nu s'a găsit în morminte, și cuțite care fac mai degrabă impresia că au fost destinate unei îndeletniciri casnice. Nu este un indiciu al unei comunități de războinici și cu atât mai puțin de războinici nomazi, ci al unei populații stabile și pașnice. Epoca cea mai potrivită unei asemenea stări poate fi prima jumătate a secolului al IV-lea, după pacea încheiată de Constantin cu Goții, la 332.

Dar e mai ales ceramica, care este în mod vădit o supraviețuire a stilului La Tène, deci a unor obiceiuri locale, a unor tradiții strămoșești, autohtone, a căror apropiere de cele dela Apahida, care se leagă de asemenea de stilul La Tène, este evidentă. Fibulele găsite în mormintele dela Sânt-Ana ar reprezenta dimpotrivă influența Goților, care puteau foarte bine trăi în acea vreme în bună vecinătate cu indigenii. Amintim cu privire la această chestiune, că mai e încă la unii autori, și nu dintre cei neînsemnați, o contradicere pe care nu putem să n'o relevăm. Așa de pildă d. Beninger, în lucrarea sa bine cunoscută asupra expediției Vizigoților și Alanilor în Europa Centrală, după ce a afirmat la început, îndoielile sale cu privire la dăinuirea elementelor romane ori romanizate în Transilvania, în vremea frământată a năvălirilor care au străbătut această provincie ¹⁾, sfârșește prin a atribui Vizigoților urmele arheologice care arată o populație ce se bucură, la un moment dat, de o liniște relativă. Nu e nici un motiv care să ne împiedice de a atribui aceste așezări unei populații autohtone. Supraviețuirile din perioada La Tène nu le întâlnim numai în Transilvania. Ceramica găsită acum doisprezece ani, în săpăturile întreprinse în Moldova-de-Jos și mai ales la Vârțișcoi, aparține, ca inspirație și tehnică aceleiași epoci, dar fibulele și o monedă permit datarea acestei descoperiri: ea poate fi așezată între sfârșitul veacului al III-lea și al IV-lea al erei noastre ²⁾.

¹⁾ E. Beninger, *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa*, 1931, pp. 11-12 și 126.

²⁾ G. Anițescu, *Noi achizițiuni ale Muzeului de Antichități din Iași, Arta și Arheologia*, II (1929), pp. 8-9 ale extrasului. Datorăm amabilității d-lui G. Anițescu puțința de a reproduce aceste fotografii.

Se remarcă, alături de vasele, după care am putut da o reproducere mai netă, o oglindă de metal, a cărei pereche, pe care o publicăm aici pentru întâia oară ¹⁾, a fost găsită la Jilava, în preajma Bucureștilor.

Acest fel de ceramică se regăsește de altfel dela un capăt la cellalt al pământului românesc. D. D. Rosetti, care a întreprins săpături foarte interesante în jurul Bucureștilor, a găsit exemplare asemănătoare la Jilava. Pe de altă parte, a mai aflat la Dămăroaia, aproape de București, o ceramică de influență romană provincială, al cărei caracter târziu îl arată o monetă a lui Justinian ²⁾.

Se pare că obiectele din *castrul* roman dela Frumoasa, în aceeași regiune, datate de către regretatul V. Christescu, din timpul domniei lui Aurelian ³⁾ ar fi în realitate tot din secolul al VI-lea ⁴⁾, care a văzut din nou ambele țarmuri ale Dunării, supuse influenței Romei noi ⁵⁾.

«In ceea ce privește determinarea istorică și etnică a obiectelor găsite în aceste săpături, spune cu drept cuvânt d. D. Rosetti, suntem de părere că trebuie să ne ferim de a ajunge prea repede la concluzii prea precise. Se va putea judeca mai bine atunci când va fi găsită o cantitate mai mare de obiecte provenite din săpăturile făcute în România. Ne-am mărginit deci la scurte observații asupra ceramicii de tipul A și B.

Ambele categorii sunt răspândite pe tot pământul Daciei. Cea mai mare parte a așezărilor este lipsită de fortificații, chiar naturale; adesea ele ocupă terasa întinsă a unui fluviu. Pietrele de moară aflate în gropile B dela Dămăroaia confirmă presupunerea că avem a face cu o populație indigenă, stabilă, dela începutul Evului Mediu. Cele câteva fibule găsite în aceste săpături se poate

¹⁾ Mulțumită amabilității d-lui D. Rosetti; v. pl. III.

²⁾ D. Rosetti, *Siedlungen der Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit bei Bukarest*, Germania, XVIII, 1934, pp. 207 și urm.

³⁾ *Il castro romano di Frumoasa*, *Bullet. della Commiss. archeologica comunale di Roma*, LX, 1932 v. III apend. p. 43.

⁴⁾ Comunicată de d. I. Nestor.

⁵⁾ V. în această privință Cetatea lui Justinian în *Drubeta*, Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, p. 27.

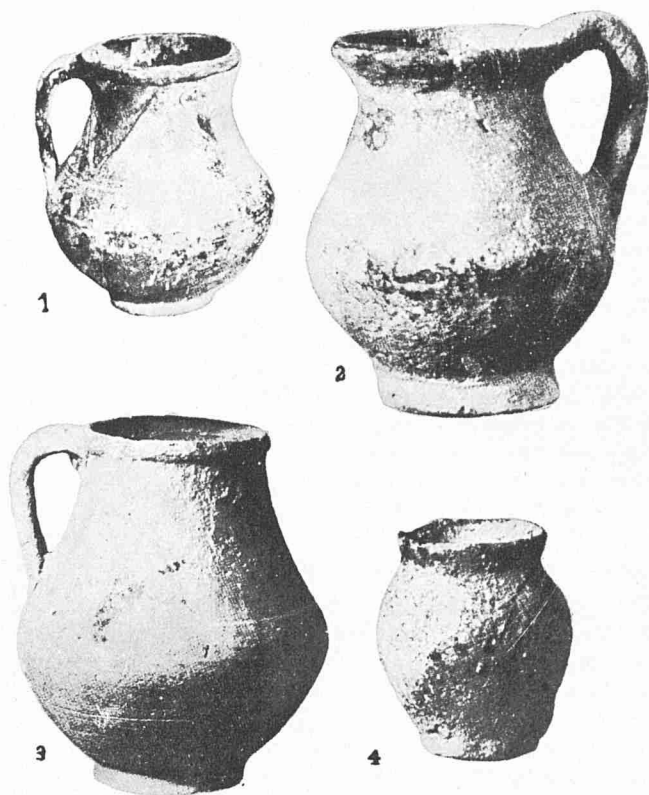

Fig. 1, 3-4: Vase din cimitirul dela Jilava, lângă București.

Fig. 2: Vas getic din epoca La Tène, găsit la Dămăroaia lângă București.

După D. Rosetti, *Germania* XVIII (1934) p. 208 fig. 2 și *Publ. Muz. Municipal București*, 2 (1935) fig. 24

să fi ajuns în posesiunea aceleiaşi populaţii autohtone, pe calea negoţului ori a schimbului » ¹⁾).

Se cuvine de asemenea de a sublinia raporturile foarte strânse ce există între aceste forme, care continuă timpurile preistorice şi cultura zisă de Lipiţa, în sud-estul Poloniei. « Această cultură, ne spune un studiu recent ²⁾, apare în sud-estul Poloniei către apusul epocii La Tène sau mai bine la începutul epocii romane şi supravieţueşte incontestabil în timpul perioadei următoare. Adunarea materialelor din săpături a permis să se constate că cultura din Lipiţa prezintă numeroase analogii cu civilizaţiile daco-getice din România. Acest lucru ne face să credem că ea se datoreşte unei expansiuni getice pe teritoriul Poloniei de sud-est. Cultura din Lipiţa formează aşa dar grupul cel mai înaintat spre nord-vest al civilizaţiilor daco-getice, al căror centru se află în România ». Aceasta era de altfel părerea lui Hadaczek, care atribuia descoperiri mai vechi unei populaţii autohtone, care nu era nici gotică, nici slavă, trăind la izvoarele Nistrului între secolul al II-lea şi al IV-lea după Hristos ³⁾. Nu ne putem opri de a nu ne gândi la « Dacii liberi » pribegi în faţa cuceririi romane, trăind la marginile *limesului* şi rămaşi credincioşi formelor şi tradiţiilor preromane, ale căror urme persistă, pe teritoriul imperiului ca şi în adăposturile primitive ale acestor disidenţi.

Problema aceasta a unei populaţii autohtone, înainte de năvălirea şi stabilirea Slavilor, se pune deopotrivă, deşi într-o mai mică proporţie, şi pentru Slovacia. Niederle presupune că în câmpul de morminte al culturii Keszthely, nu sunt decât nomazi orientali din epoca avară, şi Slavi, poate de asemenea « rămăşiţe ale altor populaţii indigene, care se stabiliseră înăuntrul Carpaţilor, înainte de venirea Avarilor » ⁴⁾.

¹⁾ D. Rosetti, *op. cit.*, p. 213.

²⁾ M. Smiszko, *Stations de la culture de Lipica*, în *Matériaux de l'époque romaine au Sud-Est de la Pologne*, Lwow, 1934, p. 32 (*Prace Lwowskiego Towarzystwa Prehistorycznego*).

³⁾ *Kultura derzecza Dniestru w. epoce cesarstwa rzymskiego, Materialy*, Krakow, XIII, pp. 23-33.

⁴⁾ Eisner, *Slovensko v Praveku*, Bratislava, 1933, p. 337.

Ceea ce pare incontestabil, este pe de o parte influența ceramice romane provinciale, mai ales din regiunile dunărene, asupra celei a Barbarilor germanici (Krausengefässe), din care se găsesc modele până în Silezia ¹⁾.

Nu este locul să reluăm discuția începută asupra acestei probleme între arheologii germani, pentru a stabili dacă această influență privește numai Transilvania, sau în general provinciile dunărene ale imperiului ²⁾; ambele teze pot găsi argumente. Dar, ne putem întreba dacă moda « dakische Stempelkeramik », a ceramice locale purtând pecetea regiunilor dace, n'a dăinuit mult timp după epoca primelor năvăliri. Faptul este că îi regăsim influența la Czéke-Cejkov, în formele unor vase aparținând epocii vandale ³⁾.

De altă parte, este destul de evident că tehnica autohtonă La Tène a supraviețuit părăsirii provinciei ⁴⁾. Dovezile sunt

¹⁾ Cf. B. v. Richtofen, *Germanische Krausengefässe des 4. Jh. aus der Provinz Oberschlesien, Festgabe Kossinna*, 1928, p. 73 și urm.

²⁾ V. darea de seamă a lui Beninger, *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa*, de H. Zeiss, *Wiener Prähistorische Zeitschrift*, XX (1933), p. 31. « Die Henkelkrüge von Kaschau (Kosice) und Laa a. d. Thaya sind nicht von den B. angezogenen siebenbürgischen Stücken abzuleiten, sondern gehen auf einen allgemeinen spätrömischen Typ zurück... ».

³⁾ E. Beninger, *Der Wandalfund von Czéke-Cejkov, Annalen des naturhistorischen Museums in Wien*, XLV, 1931, pp. 210 și urm.

⁴⁾ D. F. Altheim publică în numărul din Februarie 1939 al revistei *Germanien, Monatshefte für Germanenkunde...* un articol despre întâia apariție a Goților în regiunea dunăreană (*Das erste Auftreten der Goten im Donaauraum*, pp. 49-56), în care examinează un fragment de ceramică găsit la Poiana de R. și E. Vulpe (cf. *Dacia*, 3-4, pp. 341 și urm.), precum și descoperiri mai noi, găsind în ornamentații, în formă de litere, caractere runice. Această explicație pare de altfel mai verosimilă decât pentru alte obiecte, găsite acum câțiva ani în județul Baia și a căror autenticitate e îndoielnică.

Fără a adopta în întregime concluziile autorului, în ce privește data inscripției și prezența Goților în Moldova, dela începutul secolului al III-lea, — ceea ce este încă o chestiune discutabilă, — nu e mai puțin caracteristic de a găsi o inscripție germanică pe un obiect de factură cu totul locală, de tradiție getică, ale cărei urme se arată atât de puternice, la Poiana și aiurea. După cum spune pe bună dreptate, d. Altheim, « es darf auch daran erinnert werden, dass sie (die Goten) gerade in Siebenbürgen und seiner Nachbarschaft sich den bestehenden Lokalkulturen zunächst stark angepasst haben ». Nu e lipsit de interes de a sublinia această nouă dovadă a dăinuirii particularismului geto-dacic în epoca celor dintâi năvăliri. Cf. și Altheim, *Die Soldatenkaiser*, 1939, pp. 81, 248.

numeroase, și nu se mărginesc de altfel la Dacia ¹⁾. Ni se pare imposibil de a i se refuza continuitatea arheologică, care a fost recunoscută fără greutate altor regiuni ale imperiului ²⁾.

Intoarcerea la formele vechi este singura explicație a unui alt fapt, pe care l-au scos la iveală cercetările recente asupra ceramicii românești. Vase de-o formă preistorică se întâlnesc și astăzi în regiunea Topliței și în Carpații de est. Sunt căldările cu mâner (Toplița) ori tripode (Curtea de Argeș), vasele înalte din Bucovina, blidele mari din Dărmănești sau Pucheni. Desigur că formele primitive de la Cucuteni ori Vidra au fost influențate, în decursul secolelor, de către olăria română, din care se găsesc încă numeroase exemple aproape pretutindeni în România, și mai târziu de către ceramica bizantină, care introduce smalțul ³⁾. Dar dacă putem invoca persistența acestor forme preistorice ale ceramicii țărănești, ca un argument pentru susținerea continuității romane în Dacia ⁴⁾, e imposibil de explicat supraviețuirea lor, dacă nu se admite dănuirea lor oarecum latentă, în timpul ocupației romane ⁵⁾ și renașterea particularismului local, care se manifestă în Dacia, ca și în tot imperiul, în epoca năvălirilor.

Toate acestea au îndemnat de curând, pe d. Andrieșescu, o autoritate recunoscută în materie de preistorie a Daciei, să scrie aceste rânduri a căror concluzie este de prisos să o subliniem:

«E viața celor umili, băștinași sau năvălitori, de voie sau de nevoie, din care posedăm o mărturie plastică atât de bogată în

¹⁾ Cf. Beninger, *Der westgotisch-alanische Zug*, pp. 92-94: exemple din Saaz și Deutsch-Bistritz în Boemia.

²⁾ Cf. de ex. R. Gr. Collingwood, *Roman Britain, An Economic Survey o ancient Rome*, ed. T. Frank, III, pp. 82 și urm.

³⁾ Cf. materialul foarte bogat ilustrat de B. Slătineanu, *Ceramica românească*, București 1938, pp. 62 și urm.

⁴⁾ *Ibid.*, p. 29.

⁵⁾ J. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, extr. din XXII. Bericht der Römisch-Germ. Kommission, 1933, p. 175: « Mit der dako-getschen Latènezeit kommen wir bis spät ins I. Jahrh. n. Chr. »

monumentul comemorativ dela Adam-Clissi, monumentul cel mai considerabil al romanismului al întregii Europe centrale, orientale și sud-orientale . . . Sunt lucruri de care inscripțiile vorbesc atât de rar, iar textele și mai puțin. Domeniul preocupărilor preistoriei la noi, ca și aiurea, nu se oprește nici la epoca greco-romană, nici la cucerirea romană a Daciei . . . Ca și celelalte regiuni ale Europei de dincolo de *limesul* roman, ne găsim în situația ciudată de a trăi într'o epocă istorică lipsită de izvoare istorice, sau atât de reduse, că nu se mai poate deduce nimic din ele, până la întemeierea Principatelor. Spre a cunoaște mai bine această lume, ce ne mai rămâne decât cercetările și săpăturile arheologice ? » ¹⁾ Și tot de aceea, în privirea generală pe care o face în *l'Art pré-historique en Roumanie*, d. Vladimir Dumitrescu a putut ajunge la concluzia că preistoria Daciei a fost întreruptă timp de două veacuri, de către Romani, și că Evul Mediu, mai ales la începuturile sale, era « o nouă epocă preistorică » ²⁾. Recunoaștem că nu avem încă, în această privință, o documentare prea bogată; săpăturile cer a fi urmate cu mai multă intensitate și metodă, și un repertoriu al antichităților din vremea Romanilor și aceea a celor dintâi năvăliri, ar aduce același folos ca și cel întocmit, cu atâta grijă, de d. I. Nestor pentru preistorie ³⁾. Dacă se apropie totuși cele câteva indicii, pe care săpăturile ni le-au dat până aci, de afirmarea categorică a unui particularism dacic, în textele istorice dela sfârșitul imperiului, nu se poate conchide decât la o evoluție cu totul asemănătoare, în Dacia, aceleia a celorlalte provincii ale imperiului roman. S'a insistat mult, ce-i drept, asupra caracterului sălbatec al năvălirilor din secolul al III-lea, care ar fi ajuns să distrugă toate urmele unei civilizații autohtone. Fragmente din Dion Cassius ni-i arată pe Goții din această vreme, sub zidurile Atenei, râzând de Romanii închiși în orașele lor,

¹⁾ *Artele în timpurile preistorice la noi, Arta și tehnica grafică*, Iunie-Sept. 1938, pp. 49. V. și *Dela Preistorie la Evul mediu*, p. 87, 88.

²⁾ Bucurest, 1937, pp. 32.

³⁾ *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, Autorul a pregătit de altfel urmarea.

și slăbiți de o viață sedentară¹⁾; dovadă sigură, se va spune fără îndoială, a unei barbarii neîmpăcate.

Dar un secol mai târziu, Ammian Marcellin, ale cărui informații sau bună credință nu pot fi puse la îndoială, mai spune despre Alamani, împotriva cărora Iulian pornise să lupte în Galia, că se fereau de orașe ca de niște curse²⁾.

Nu există deci o atât de mare deosebire între Goții secolului al III-lea, de mult pătrunși de influențe orientale și elenice — alfabetul runic este el însuși o dovadă — și năvălitorii care vor ocupa unul sau două secole mai târziu, provinciile apusene ale imperiului. Și apoi, admitând că orașele au fost distruse ori părăsite, ceea ce pare mai firesc în vremea Avarilor și a Slavilor, nu trebuie să se uite că populația autohtonă a Daciei era pe deantregul rurală și că însăși colonizarea romană nu s'a oprit la orașe.

S'ar putea obiecta poate că limba română n'a păstrat nici o urmă a unei renașteri a celei a vechilor locuitori ai Daciei; desigur pentru că latina îi era incomparabil superioară și pentru că desele migrațiuni, care aduceau de dincolo de Dunăre numeroase elemente ale romanității balcanice, i-au păstrat superioritatea pe care i-o dăduse de la început cucerirea Daciei: latina vulgară a triumfat așa dar în Dacia asupra spiritului local, și unitatea lingvistică a poporului român îi stă și astăzi dovadă. Dar câteva urme ale fondului preroman, care a cunoscut, în epoca năvălirilor, o scurtă revenire la actualitate, au stăruit totuși în viața rurală, în folklor și în tradițiile milenare ale artei populare³⁾. Dacă datele arheologice sunt încă insuficiente pentru a o dovedi, ele ne îngăduie totuși să punem problema. Se cuvine să nu nescotim tot ceea ce poate aduce, ca element nou, studiului obiectiv ale originilor poporului român.

¹⁾ *Excerpta*, p. 170, Boissevain, III, p. 745.

²⁾ Ammian Marcellin, XVI, 2-4.

³⁾ Cf. A. Grenier, *La Gaule Roumaine, op. cit.*, pp. 590-91: « Ces traditions, en reparaissant au jour vers la fin du II-e siècle, semblent indiquer l'appauvrissement des centres urbains, un moindre raffinement du goût, un progrès général de la rusticité, l'affaiblissement de cette civilisation gréco-romaine qui a triomphé dans la prospérité des deux premiers siècles ».

CAPITOLUL VII

OBSERVAȚII ASUPRA ISTORIEI ROMÂNILOR DUPĂ SECOLUL AL XIII-LEA

Primul capitol al secțiunii cărții d-lui Lot, consacrat minunii istorice a poporului român, se ocupă de problema originilor până la apariția statelor române organizate, cu ierarhia lor civilă și bisericească. Un scurt paragraf al capitolului « populațiile indigene în peninsula balcanică », vorbește despre Vlahii Balcanilor și ai Pindului și de rolul lor în alcătuirea celui de al doilea imperiu bulgar; despre aceasta a mai fost vorba în partea privitoare la Slavo-Bulgari ¹⁾. Un al doilea capitol privește întemeierea și dezvoltarea statelor românești până în zilele noastre, schiță foarte scurtă, atât cât s'a putut face în nouă pagini ²⁾. Nu avem pretenția de a o completa, dar nu e de prisos de a adăoga la această privire generală asupra istoriei românești, câteva observații și unele rectificări de amănunte. Pentru ca acest comentariu să fie mai limpede, va trebui să deosebim organizația bisericească a țărilor române de formarea principatelor.

Trebue să revenim mai întâi asupra unui argument din primul capitol, care privește istoria bisericii și în special relațiunile Românilor cu biserica bulgară. « Românii, spune d. Lot, sprijinindu-se pe mărturia d-lui Seton Watson, au avut (până în secolul al XV-lea) aceeași metropolă ca Slavii bulgarizați, Ohrida. Cât suntem de departe de Moldova, de Transilvania și chiar de Mun-

¹⁾ *Les invasions barbares*, I, pp. 229-30, 270-71,

²⁾ *Ibid.*, p. 290-98,

tenia. Cât suntem de aproape, dacă Românii s'au refugiat în țările sud-dunărene . . . cucerite de către Slavi, în secolul al VII-lea ¹⁾).

Dar asupra acestui punct, ca și asupra altora, voluminoasa lucrare a d-lui Seton Watson, (a apărut de curând o ediție franceză), căruia nu i s'ar putea contesta bunele intenții, trece cu vederea multe lucruri ²⁾. Trece cu vederea între altele studiul profesorului Lascaris asupra relațiunilor bisericii moldovenești cu patriarhatul din Peć și arhiepiscopatul de Achris (Ohrida) în secolul al XV-lea ³⁾. Eminentul balcanist demonstrează în mod cu totul hotărîtor că singurii Vlahi aflați sub dependența acestui arhiepiscopat erau acei din Balcani, și că n'a fost niciodată vorba nici de dependență canonică, nici de relații culturale strânse între biserica moldovenească și arhiepiscopatul din Achris. A fost, e adevărat, o legendă care se alcătuiuse încă din veacul al XVII-lea, legendă datorită confuziunii create de un loc rău înțeles, al traducerii slave a Syntagmei lui Blastares. Un mitropolit moldovean, vrăjmaș al unirii cu catolicii, a fost sfințit între 1449 și 1455 de Nicodem, patriarhul sârb din Peć. Acest episod ne arată legăturile bisericii moldovenești cu biserica sârbă din veacul al XV-lea, care au influențat arhitectura și artele religioase, dar nu privește deloc relațiuni anterioare așezării unui stat și unei ierarhii bisericești în Moldova. « In ce privește Muntenia, adaogă d. Lascaris, e inutil chiar de a discuta, dacă ea a depins vreodată de arhiepiscopatul din Achris » pentru că nimic nu îndreptățește o asemenea ipoteză ⁴⁾.

În realitate, începând cu secolul al XIII-lea, Papa se plînge de « pseudo-episcopii » de rit grec, care hirotonisesc preoți în eparhia episcopatului Cumanilor, la hotarele Munteniei și ale Moldovei actuale. E lămurit, de altă parte, că vechea slavă întrebuintată în liturgia tuturor bisericilor românești, în Transilvania ca și

¹⁾ *Ibid.*, pp. 284-85.

²⁾ *A history of the Roumanians*, pp. 15, 29.

³⁾ *Acad. Roumaine, Bullet. de la sect. hist.*, XIII (1927), pp. 129 și urm. Aceeași omisiune o face și d. Tamás. *Arch. Eur. Centro-Orientalis*, II, p. 297.

⁴⁾ Lascaris, *op. cit. ibid.*, p. 142.

în principate, ne dovedește până la evidență influența unei ierarhii și a unei organizații bisericești slave, anterioare cuceririi ungu-rești, care ar fi favorizat alte înrâuriri ¹⁾; e foarte probabil că acești « pseudo-episcopi » veneau din orașele bizantine, pe urmă bulgare dela Dunăre. E și mai semnificativ faptul că termenii esențiali ai vocabularului religios au rămas latini, dar că tot ceea ce privește organizarea și liturghia aparține domeniului slav. Totuși, după ce statele românești apar în veacul al XIV-lea la nordul Dunării, ele caută contactul direct cu patriarhatul grec din Constantinopol. De acolo, Muntenia în 1359, primește primul său mitropolit ortodox, plecat de pe scaunul căzut al Vicinei dela Dunăre. Tot de acolo trebuia să vină, sub Alexandru cel Bun, după câteva încercări neizbutite, învoirea de a ridica la rangul de mitropolit al Moldovei, la Suceava, pe episcopul de Cetatea-Albă (Akkerman) dela limanul Nistrului ²⁾. Aceste legături lămu-resc rostul atât de însemnat al domnilor munteni și moldoveni, după cucerirea Constantinopolului de către Turci, ca protectori luminați ai ortodoxiei orientale, ctitori a căror dărnicie ajungea foarte departe, dela mănăstirile de pe Atos, la fundațiile pioase de pe muntele Sinai. E probabil ca statul bulgar, în care Vlahii au fost stăpâni, în prima jumătate a veacului al XIII-lea, să fi putut da Românilor dela Dunăre diferite modele de organizare civilă și bisericească, titlurile câtorva demnitari dela curte, formule de cancelarie și, fără îndoială, rânduirea și ritul serviciului religios. Dar legăturile strânse cu Achris-Ohrida aparțin mai degrabă legendei decât istoriei.

Să ne întoarcem însă la problema organizării statelor dună-rene. D. Lot a omis, pe bună dreptate, să amintească voevodatele dela gurile Dunării dela sfârșitul secolului al XI-lea, regăsite de câțiva istorici — și nu din cei neînsemnați — în textul Anei Comnene. Pare bine stabilit astăzi că era vorba de șefi pecenegi, care și-au constituit voevodate independente în ținuturile bizan-

¹⁾ P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine (XV-e XVII-e siècle) et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praga, 1931, p. 2.

²⁾ Iorga, *Istoria bisericii românești*, ed. a 2-a, pp. 32-33, 63-4.

ține de graniță, ale Dobrogei ¹⁾. S'ar putea da mai multă însemnătate voevodatelor semi-legendare ale lui Menomorut, lui Glad și mai ales a lui Gelu, pe care notarul anonim al Regelui Bela le pomenește în vremea cuceririi arpadiene, în Transilvania și la hotarele Banatului. Această mărturie este sprijinită de aceea a cronicei rusești a lui Nestor; așa cum e, are valoarea unei tradiții istorice, fără să se poată identifica cu precizie faptele și persoanele. E foarte probabil că au fost, începând din secolul al IX-lea, voevodate slavo-române, ai căror șefi se intitulau după importanța lor, voevozi sau kneji și care se găseau în raporturi mai mult sau mai puțin strânse cu imperiul bulgar. Acest nume de kneji a rămas; înainte chiar ca el să fi reapărut în nomenclatura oficială a principatelor romane, Tătarii, care năvăliseră în 1241 în Transilvania, numeau pe judecătorii lor *canesii* ²⁾, fără îndoială pentru a ridica împotriva Ungurilor populația băștinașe, pe care aceștia o supuseseră autorității lor.

Trebue deci să considerăm că după imperiul Asăneștilor, ieșit din revolta Vlahilor balcanici, împotriva asupririi bizantine, imperiu care devine tot mai bulgar ca spirit și tradițiune, în cursul veacului al XIII-lea, primele stăpâniri românești la nordul Dunării sunt, pe malul drept al Oltului, voevodatul lui Litovoi și « knezatele » lui Ioan și al lui Farcaș, iar pe malul stâng al acestui râu, în Muntenia propriu-zisă, voevodatul lui Seneslau; ele sunt anume arătate, în concesiunea făcută ordinului Sfântului Ioan de Ierusalim de către regele Ungariei Bela al IV-lea, în 1247. Nu se mai face mențiune după această dată de Seneslau; dimpotrivă, numele lui Litovoi se regăsește în 1279, când a pierit într-o luptă în contra Ungurilor, ale căror drepturi suzerane refuzase să le recunoască. Fratele său Barbat a trebuit să se răscumpere cu un preț mare.

După aceste evenimente, nu mai găsim decât aluzii destul de vagi, până în 1324 când apare Basarab, fiul lui Tihomir, întemeietorul dinastiei care a creat principatul muntean. Numele de

¹⁾ Cf. p. bibliografie *Vicina et Cetatea Albă*, pp. 24-26.

²⁾ *Rogerii Carmen Miserabile*, ed. Popa Lisseanu, izv. *Ist. Românilor*, V, p. 49.

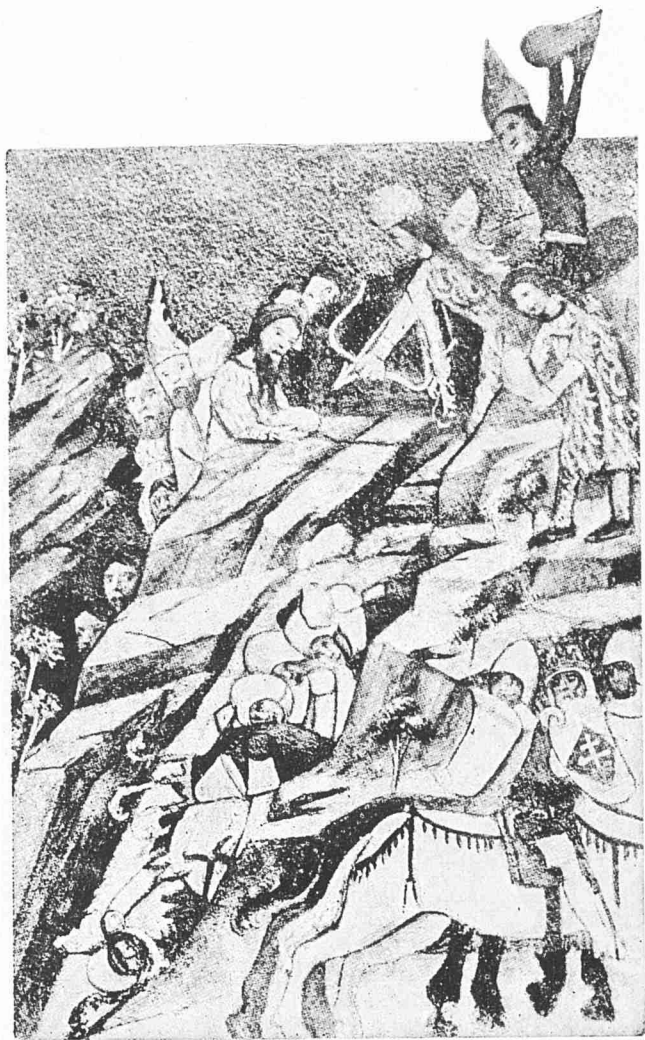
Basarab este fără îndoială de origine cumană; nu e imposibil ca vecinătatea Cumanilor în secolul al XII-lea și al XIII-lea să fi lăsat Munteniei numele primei sale familii domnitoare. În ce privește acelea ale lui Litovoi și Tihomir, ele sunt evident slave și nu e de mirare că le regăsim în aceeași formă, la începutul secolului al XIII-lea, la sudul Dunării, în regiunea macedoneană a Skopliei ¹⁾. E o dovadă mai mult a contactului permanent între populația slavă și românească a acestor ținuturi.

Statul lui Basarab, al cărui centru se găsea fără îndoială, la începutul secolului al XIV-lea, în ținuturile Munteniei de pe malul stâng al Oltului, trebuie să fi urmat voevodatului lui Seneslau, cu toate că ar fi imposibil să precizăm data și condițiile politice ori dinastice ale acestei succesiuni. Nu putem trece însă cu vederea o coincidență, pentru că din ea se poate desprinde și o concluzie. Către sfârșitul veacului al XIII-lea, sub ultimii Arpadieni, tendința constituțională a Regilor Ungariei era de-a constitui în Transilvania comunități naționale (*universitates*), cum s'a și realizat pentru Sași și Secui. Și Românii din Ardeal păreau a se îndruma spre această stare, deopotrivă cu celelalte neamuri privilegiate. În 1291 mai vedem apărând într-o diplomă *universi nobiles, Saxones, Syculi et Olachi*. Pe urmă însă această evoluție a fost întreruptă, iar « Valahii » au rămas excluși dela asemenea privilegii ²⁾.

Nu cumva încheierea principatului « transalpin » al Țării Românești, care era să-și întindă apanagiile și dincolo de Carpați, va fi oprit constituirea unei comunități naționale a Românilor supuși coroanei Sf. Ștefan? Răspunsul la această întrebare ar lămuri și tradiția « descălecării » legendarului Negru Vodă și a anului 1290. Dar de voim să ne mărginim la fapte precise, documentele ni-l arată pe Basarab, ca cel dintâi domnitor al unui stat românesc puternic și independent, pe malul stâng al Dunării.

¹⁾ A. Soloviev, *Les Serbes et le droit byzantin à Skoplje*, *Glasnik Srpskog Naucnog Drustva*, XV—XVI (1935—36), p. 29 și urm.

²⁾ H. Schönebaum, *Der politische u. kirchliche Aufbau Siebenbürgens bis z. Ende des Arpadenreiches*, *Leipziger Vierteljahrschr. f. Südosteuropa*, II (1938) pp. 38—39.

Valahii nimicesc oștirea regelui Carol Robert al Ungariei,
după o miniatură din *Chronicon Pictum*
www.dacoromanica.ro

Domnia întemeietorului se sfârșește în 1352¹⁾; dela el se poate socoti organizarea principatului și influența sa politică în sistemul alianței tătarești și bulgare, însemnat prin prezența unui contingent « valah » la bătălia dela Velbuzd, împotriva Sârbilor; tot el afirmă puterea militară a noului stat, zdrobind în munți în 1330, armata lui Carol Robert de Anjou, Regele Ungariei. Această bătălie, zisă dela Posada, este pentru istoria românească echivalentul luptelor liberatoare, aproape contemporane, dela Morgarten sau dela Sempach, pentru confederația elvețiană. În timpul acestei domnii, de aproape o jumătate de secol, s'a efectuat reunirea micilor voievodate, răspândite dela Carpați la Dunăre, până la gurile fluviului unde se menținea încă, către 1350, stăpânirea tătarească.

Principatul Moldovei se desparte puțin mai târziu de suzeranitatea ungurească. Totuși s'ar putea crede, pela 1325, în existența unui voievodat mai mult sau mai puțin vasal al Poloniei și e sigur că în secolul al XIII-lea Moldova a trebuit să sufere influența stăpânirii mongole din Rusia meridională și din Crimeea: un demnitar tătar se numește în 1286 *Ymor filius Molday*²⁾. În primii ani ai secolului al XIV-lea, geografil arabi și italieni își înfățișau această țară ca un refugiu al Alanilor, triburi iraniene dislocate de invazia tătară. Numele orașului Iași, orașul Așilor, sau al Alanilor, este o ultimă mărturie a așezării lor³⁾. A fost de asemenea o influență a principatului rus al Galiției, absorbit în urmă de către Polonia, ceea-ce a îngăduit Moldovei să se dezvolte. Dacă noul principat întemeiat de Bogdan, a putut să se întindă atât de repede până la Nistru și la « Marea cea mare », e pentru că se găsea pe marea cale comercială, care lega orașele Galiției de Marea Neagră: iată deci că aici drumul a putut să creeze statul.

Întreagă această perioadă, deși e mai puțin obscură decât aceea a originilor, este încă plină de confuziuni și lacune.

¹⁾ G. I. Brătianu, *Les fouilles de Curtea de Argesch, Revue Archéologique*, XIII (1921), p. 1 și urm.

²⁾ *Vicina et Cetatea Albă*, p. 119. Aceasta nu înseamnă o nouă etimologie a numelui Moldovei, cum pare a crede d. Decei, *Revue de Transylvanie*, IV, p. 452, ci numai că acest nume era răspândit înainte de data cunoscută a întemeierii principatului.

³⁾ V. *Vicina et Cetatea Albă*, p. 43.

Se știe, de pildă, aproape până la fiecare manuscris, care era în Franța catalogul « librăriei » lui Carol al V-lea, în timp ce nu s'a putut stabili cu o întreagă certitudine, cronologia contemporană a domnilor Munteniei și ai Moldovei. Ceea ce pare aproape sigur e că în Țara Românească tradiția « coborîrii », a unei « descălecări » a Românilor din Transilvania, care ar fi întemeiat statul sub domnia unui « Negru Voivod » legendar, dispare tot mai mult, în fața unei realități istorice, care ne arată din ce în ce mai limpede, un principat autohton, cu o dinastie cu nume cuman, « adunând » micile voievodate din Mica și Marea Valahie, aproape după cum țarii Moscovei vor « aduna » mai târziu pământurile rusești; Basarabii vor sfârși prin a-și întinde, puțin câte puțin, stăpânirea lor, până au înlocuit la gurile Dunării și în Dobrogea pe aceea a hanilor mongoli din Kipciak și a vasalilor și auxiliarelor lor, stăpânitorii turci și țarii de origine cumană, care domneau în Bulgaria la sfârșitul secolului al XIII-lea și la începutul celui de al XIV-lea. Din contra, Moldova a fost într'adevăr întemeiată, ca stat unitar, printr'o emigrație a micii nobilimi române din Maramureș, răzvrătită împotriva lui Ludovic I al Ungariei; acești cuceritori au întâlnit în noul lor domeniu rămășițele stăpânirii tătare, triburile slavo-române ale țării Brodniceilor, urmașii Cumanilor și ai Alanilor. Aceasta a dat poate aristocrației moldovenești din primele veacuri un caracter mai puțin omogen, mai pătruns de elemente străine, a căror prezență rezulta de altfel și din curentul schimbului, din nevoile negoțului; acestea făceau din capitala Suceava și din portul de la Nistru, Cetatea-Albă, etapele unei căi de tranzit și de penetrație economică.

Această epocă e caracterizată printr'o politică de echilibru, menită să mențină între pretențiile de suzeranitate ale regilor Ungariei și ai Poloniei și exigențele rivale ale imperiului mongol, apoi ale imperiului otoman, independența de fapt, dacă nu de drept a principatelor.

Aliați ai Tătarilor sub Basarab, vasali ai Angevinilor Ungariei sub fiul său și sub Vlaicu, aliați ai Turcilor sub Radu, auxiliari ai cruciaților și ai lui Sigismund la Nicopole, sub Mircea, domnitorii Țării Românești au fost nevoiți să imprime acțiunii lor

o tendință de oportunism sau mai curând de echilibru; era singura politică pe care o puteau face în mod rațional, suveranii unui stat mic, în grija de a-și păstra hotarele și o relativă independență, printre rivalitățile unor puteri atât de temute. Între Unguri, Poloni și Turci în secolul al XV-lea, situația țării moldovenești a fost în curând asemănătoare aceleia a surorii sale mai mari, Țara Românească a Basarabilor. Politica domnitorilor săi e definită foarte limpede în scrisoarea Regelui Matei Corvin al Ungariei către senatorii poloni, din 1468, cu privire la Ștefan cel Mare, a cărui împotrivire tocmai o încercase în paguba sa, în timpul expediției sale nenorocite în Moldova: « Noi știm prin propria sa mărturisire că el e supusul nostru, dar dacă vă măgulește cu aceleași cuvinte, o face după obiceiul său, căci tot așa se poartă cu Tătarii și cu Turcii, pentru ca, printre atâți stăpâni deosebiți, viclenia sa să poată rămânea cât mai mult timp nepe-depsită »¹⁾. Când primejdia turcească a sporit, domnitorii români și-au pus nădejdea în gândul cruciatei și în iluzia înșelătoare a unei ligi europene, împotriva necredincioșilor. Dar solidaritatea creștină nu mai era decât un cuvânt zădarnic, și presiunea valului otoman de neînfrânt. După a doua jumătate a secolului al XV-lea, Muntenia a fost copleșită, cu toate străduințele lui Ștefan cel Mare de a o smulge de sub supremația turcească. Moldova însăși a fost în curând despărțită de mare, după luarea Chilie și a Cetății-Albe, în 1484. Dar nu fără oarecare îndreptățire, d. Lot oprește la anul 1526 această primă perioadă a istoriei statelor române²⁾; după dezastrul dela Mohaci, care a supus Ungaria pașalelor turcești și a făcut din Transilvania un al treilea principat vasal al Porții, era independenței s'a încheiat; epoca atotputerniciei turcești începe. Ea n'a fost totuși niciodată atât de absolută ca în celelalte țări ale Europei orientale, care au suferit stăpânirea otomană. Principatele și-au păstrat întotdeauna autonomia și domnitorii lor creștini, așa că dezvoltarea culturii

¹⁾ Veress, *Fontes Rerum Transsylvanicarum*, IV, p. 5.

²⁾ *Les invasions barbares*, I, p. 292. Rectificăm în treacăt o scăpare din vedere din vol. II, p. 125: regele Ludovic, care a căzut la Mohaci, nu era un Angevin, ci un Iaghelon.

lor, care tinde să devină națională după secolul al XVI-lea, le aduce moștenirea Bizanțului. Din timp în timp, o tresărire a vechiului spirit de cruciată ridică câteva căpetenii îndrăznețe împotriva Turcilor: Ioan Vodă cel Cumplit în Moldova și mai ales Mihai Viteazul, a cărui domnie lasă în istoria românească «strălucirea unui meteor». Există totuși tendința de a se recunoaște astăzi în marile fapte ale acestui domnitor, care a putut să domnească câteva luni asupra Munteniei, Transilvaniei și Moldovei și să se gândească să răscoale Balcanii împotriva Turcilor, acțiunea nu a unui singur om, ci a unei întregi clase de boieri războinici, de nobili luptători care trebuiau să rămână credincioși acestei politici, multă vreme după tragicul sfârșit al eroului lor. De altfel, la sfârșitul secolului al XVII-lea, câțiva domnitori trebuiau să folosească înaintarea Imperialilor și să încerce a reveni, între creștini și musulmani, la vechea politică de echilibru. Dar era încă prea devreme și apăsarea politică și militară a imperiului otoman era încă foarte puternică; această politică a fost fatală lui Constantin Brâncoveanu, după cum s'a dovedit a fi și alianța rusească pentru domnitorul Moldovei Dimitrie Cantemir.

Poarta institui atunci regimul principilor fanarioți, recrutați din familiile grecești din Constantinopol, care ajungeau la această însărcinare ca la o funcțiune de arendaș, de încasator general al impozitelor și al tributului, datorit visteriei sultanului și aceleia nu mai puțin pretențioase a vizirilor și a pașalelor.

Totuși nu e de ajuns să spunem că ei se interesau de dezvoltarea evenimentelor din Europa occidentală ¹⁾. Dacă domnia lui Petru cel Mare a însemnat în Rusia adevăratele începuturi ale epocii moderne, s'ar putea spune aproape același lucru și despre regimul fanariot în principate. Mulți dintre acești domnitori, prea defăimați mai târziu, așa cum rezultă din actele oficiale descoperite și publicate în anii din urmă, au fost, în întreaga accepțiune a cuvântului, în acest secol al XVIII-lea deschis tuturor curiozităților spiritului, reprezentanți autentici ai despotismului

¹⁾ *Op. cit.*, p. 294.

luminat ¹⁾. Ar fi fost fără îndoială și mai mult, dacă nestabilitatea politică și tirania economică, care le-a fost impusă de către regimul otoman, nu ar fi zădărnicit străduințele lor, obligându-i să-și împileze principatele sub biruri, în același timp pentru a satisface cerințele unei exploatare în regulă a provinciilor, în folosul Constantinopolului și pentru a-și garanta propriile lor interese.

Intr'un paragraf consacrat slăbirii și dispariției puterii otomane, d. Lot a voit să scoată în evidență vicisitudinile războaielor ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea și repercusiunile lor asupra stării principatelor, care le-au fost în același timp obiectivul și victima. Dacă Oltenia, anexată de către Austriaci în 1718, a fost înapoiată principatului Munteniei în 1739, Bucovina a rămas Austriei în 1777, iar Basarabia, marea provincie orientală dintre Prut și Nistru, a fost luată de către Rusia în 1812. Ar fi trebuit totuși să se insiste asupra celor două evenimente, care pregătesc dezvoltarea naționalității românești și realizarea unității sale: unirea unei părți a bisericii transilvănene cu Roma, după cucerirea acestei provincii de către Imperiali, deschidea calea literelor latine și tradițiilor Romei. De altă parte, umanismul care pătrunsese, prin Polonia, în scrierile cronicarilor moldoveni ai secolului al XVII-lea contribuise la deșteptarea interesului claselor conducătoare, pentru această minunată genealogie a națiunii lor. Unitatea lingvistică atât de remarcabilă a diferitelor provincii, mai accentuată pe măsură ce se scriau și se tipăreau mai mult, în limba română, cărți bisericești sau scrieri istorice, dezvăluia tot deodată amintirile trecutului și posibilitățile viitorului. Dacă se amintește deșteptarea sentimentului național în Muntenia și în Moldova, nu se poate uita rolul Ardelenilor, care aflaseră la Roma conștiința latinității lor și a unității poporului român, de dincoace și de dincolo de Carpați.

De altă parte, trebuie ținut seamă, pentru «nașterea României», de revoluția economică determinată de tratatul dela Adrianopol, ale cărei consecințe au îndrumat noua politică socială a

¹⁾ N. Torga, *Le despotisme éclairé dans les pays roumains au XVIII-e siècle*, *Bullet. of the Internat. Committee of Hist. Sciences*, 34 (1937), pp. 101 și urm.

secolului al XIX-lea. Exportul, liberat de greutatea cu care le îngreuiase odinioară regimul monopolului otoman, pune în valoare recoltele și proprietățile. O dată cu creșterea repede a veniturilor, noile nevoi și obiceiuri, introduse de armatele de ocupație, transformaseră moravurile patriarhale. Marea proprietate boierească, mai atentă la producțiunea moșiilor sale, tindea să definească mai precis sarcinile vechiului regim de iobăgie și ridica astfel împotriva ei revendicările clasei țărănești: regimul capitalist, comerțul străin — grec, în porturile muntene, readuse la libertate, evreesc în orașele moldovenești, care erau pentru negustorii din Galiția, o piață nouă și rodnică de desfacere — și problema agrară se ivesc astfel în același timp în principate, smulse pe neașteptate din izolația economică și aruncate în cursul repede și zbuciumat al civilizației moderne. Această îndoită revoluție, națională și socială, se manifestă cu oarecare timiditate în reformele « Regulamentului Organic », dar află o expresiune mai completă în agitațiile politice din 1848, care ar fi trebuit menționate, fie numai pentru a înfățișa starea de spirit deosebită a provinciilor care le-au fost teatrul. În Moldova, o conspirație aristocratică a fost repede înăbușită de către poliția Voivodului Mihai Sturza; în Muntenia, capii mișcării revoluționare, Brătienii, Rosetti, Bălcescu se inspirau din principiile Declarațiunii drepturilor omului și își manifestau simpatia pentru Ungurii răzvrățiți împotriva Habsburgilor. Dimpotrivă, în Transilvania, mișcarea care revendica drepturile națiunii românești, nesocotită de către statele oficiale ale provinciei, era în același timp un apel către împăratul din Viena, în tradiția răscoalelor populare ale secolului al XVIII-lea. Toate aceste împrejurări și principiul naționalităților, care inspira politica lui Napoleon al III-lea, trebuiau să ducă la Unirea Principatelor, ale cărei consecințe îndepărtate se puteau întrezări, a doua zi după războiul Crimeei. Nimic nu ar putea contribui mai mult la înțelegerea istoriei unității române, decât această frază de atâtea ori citată ¹⁾, a ambasadorului Austriei la Constantinopol, în 1857, când chestiunea unirii Moldovei cu Muntenia

¹⁾ Thouvenel, *Trois années de la question d'Orient*, Paris, 1897.

se afla la ordinea zilei. « După o astfel de încurajare dată pretențiilor românești, cum s'ar putea crede, scria acest diplomat prevăzător, că ele se vor opri aici? Dar ar fi împotriva naturii omenești. *Românii* (termenul era nou pentru cancelarii) vor găsi atunci suzeranitatea Porții o rușine și o nedreptate; ei își vor găsi țara prea mică; vor năzui la un stat independent, cuprinzând Bucovina, partea românească a Transilvaniei, Banatul, având nevoie de Balcani ca hotar. »

Era o viziune profetică a evenimentelor ce urmau să se desfășoare, în timpul celor șase decenii care despart 1859 de 1919, unirea Moldovei și a Munteniei de încheierea unității românești. Aceste evenimente sunt rezumate pe scurt, trimițându-se pentru amănunte la lucrarea d-lui Seton Watson. Totuși, o mențiune a domniei lui Cuza Vodă ar fi trebuit să nu înregistreze numai greșelile acestui domnitor, tratate cam sumar de istoricul scoțian, fără a releva reformele politice și sociale ale domniei și acțiunea sa îndrăznească, pentru a câștiga independența de fapt a noului stat și, întemeiat pe principiul naționalităților, a pune înaintea Europei, chestiunea românească în toată întinderea sa și cu toate consecințele ei ¹⁾. Domnia lui Carol I e schițată în trăsături mari, cu mai multă exactitate; dar trebuie rectificată judecata asupra politicii balcanice a României, dela 1878 la 1913. E adevărat că ea n'a luat deloc parte direct la frământările peninsulei, dar ea n'a înțeles să se dezintereseze de Aromânii din Macedonia, la care se deștepta deopotrivă, în secolul al XIX-lea, spiritul național și sentimentul unei solidarități lingvistice cu Daco-Românii. Existența lor ca minoritate națională era aproape asigurată sub stăpânirea otomană; această situație a fost profund modificată în paguba lor, de războaiele balcanice, care înlocuiește autoritățile turcești, destul de nepăsătoare în materie de limbă și religie, cu naționalismul vehement al Sârbilor, al Grecilor și al Bulgarilor. Căci nu numai pentru a folosi situația disperată a Bulgariei în

¹⁾ V. studiul meu *Politica externă a lui Cuza Vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională*, *Rev. Istorică Română*, II (1932), p. 63.

Iulie 1913 ¹⁾, ci pentru a restabili echilibrul politic al Balcanilor, zdruncinat de noul război pe care îl provocase Țarul Ferdinand, au trecut trupele române Dunărea. Teritoriul care a fost anexat României, prin tratatul dela București, nu reprezenta numai acoperirea strategică a Dobrogei și a portului Constanța; el constituia întrucâtva, echivalentul populației aromâne, lăsată statelor balcanice și trebuia să servească de altfel, după război, ca regiune de colonizare pentru elementele emigrate din Grecia și Bulgaria, în urma marilor mișcări de populație, rezultat al aplicării tratatului dela Lausanne. Dacă Regele Carol a murit în Septemvrie 1914, « plin de teamă pentru viitorul poporului său », el întrevăzuse totuși soluția unității românești și autorizase pe primul său ministru să semneze cu Rusia, prima convențiune care definea drepturile naționale ale Românilor, într'o eventuală împărțire a Austro-Ungariei. Aceste împrejurări luminează de asemenea alcătuirea unității române și înțelesul politic și geografic al granițelor sale actuale. Ceea ce poate părea, la prima vedere, ezitare sau pierdere de timp, în acțiunea diplomatică a României din 1914-1916, nu era în realitate decât grija de a asigura recunoașterea acestor drepturi și garantarea lor de către *toate* puterile aliate ²⁾.

¹⁾ Lot, *op. cit.*, p. 233.

²⁾ Nu examinăm aici conținutul vol. II, dar România, ale cărei năzuințe naționale au fost bine înțelese de autor, nu află în cele zece pagini consacrate situației actuale (pp. 172-182) importanța ce s'a dat altor state, ieșite din descompunerea imperiilor. E nedrept de-a mărgini întreaga campanie din 1917 numai la numele generalului Berthelot și la bătălia dela Mărășești, atunci când se expun mai amănunțit campaniile polone ale Mareșalului Pilsudski (pp. 191 ș urm.). Nu e uici un cuvânt asupra luptelor Românilor împotriva bolșevicilor unguri în 1919, care au determinat, împotriva Consiliului celor Patru, răsturnarea regimului comunist în Europa Centrală, prin ocuparea Budapestei. Sunt lacune ce trebuiesc semnalate pentru o nouă ediție a lucrării.

INCHEIERE

Ne deosebim deci, asupra câtorva puncte importante, de rezultatele studiului atât de interesant al autorului *năvălirilor barbare*: enigma și miracolul istoric al poporului român, fără a voi cătuși de puțin să-i micșorăm valoarea sau să-i contestăm dialectica strânsă și logica riguroasă a deducțiilor sale. Noi socotim totuși că evacuarea Daciei trebuie să fie considerată, nu în virtutea unui singur text, ci în întregime a faptelor și a realităților istorice. Ea apare atunci ca un episod într'o serie de fapte asemănătoare, nu ca o «cezură definitivă» în istoria stăpânirii romane în Europa orientală, ci așa cum s'a spus, pe bună dreptate de curând, ca o «flotare», o fluctuație strategică și politică, în apărarea dunăreană a imperiului¹⁾. Ea a însemnat fără îndoială o retragere a granițelor romane, dar n'a întrerupt contactul permanent între cele două maluri ale Dunării și n'a împiedicat schimburile de populație și imigrațiunile succesive, care au păstrat romanității orientale o suprafață de expansiune, ale cărei limite depășeau în același timp șirurile Carpaților și ale Balcanilor.

Năvălirea slavă a avut desigur urmări mai însemnate: ea a făcut să pătrundă în vorbirea populațiilor romane sau romanizate ale Daciei și ale Moesiei un întreg vocabular profesional și administrativ. Ea a modificat profund, după nevoile ei, toponimia regiunilor ocupate. A dislocat mai ales — și aceasta este esențialul — masa romană, împingând o parte din elementele ei la sud-vest și altele la nord-estul peninsulei balcanice: infiltrația tri-

¹⁾ Iorga, *Istoria Românilor*, I, 2, p. 350.

burilor slave a împins astfel centrul romanității orientale, din care au ieșit diferitele ramuri ale poporului român, la nordul Dunării și al Carpaților. Izvoarele istorice nu menționează această deplasare decât atunci când se produc — a fost cazul în secolul al VII-lea ca și în al IX-lea — migrațiuni masive, care nu puteau să scape atențiunii contemporanilor; dar totdeauna, cancelariile și cronicarii se ocupau de stăpânii regiunii, Slavi ori Turci, fără să se intereseze de masa populației supuse stăpânirii lor. Insuși numele etnic *rumân*, moștenire necontestată dela *Romania* imperiului de Orient, sfârși prin a avea o valoare socială pejorativă și a desemna plebea țăranilor clăcași, supuși birurilor și celorlalte angarale, după bunul plac al năvălitorilor. Acest obicei de a desemna pe Români, prin numele stăpânitorilor vremelnici care cârmuiau țara, a stăruit până la sfârșitul Evului Mediu; el ne permite poate să identificăm poporul misterios, pe care izvoarele musulmane din secolul al X-lea și al XI-lea îl ascund sub inițialele nelămurite V. n. nd. r. și ale cărui caracteristici și topografie sunt acele ale poporului român. Numele de Vlahi, care începând cu secolul al X-lea se dă acestei națiuni, s'a născut fără îndoială în Balcani: a început prin a fi dat păstorilor, primii care reprezentau în masa subjugată a populației romane un element de inițiativă și de libertate. Poate trebuie să deosebim în unele texte, pe *pastores Romanorum*, păstorii Romanilor, băștinași ai regiunilor dunărene, de Blachii sau Vlachii, imigrați din peninsula balcanică, dar în curând aceste elemente diverse ale aceluiași popor s'au contopit într'o unitate lingvistică cu atât mai remarcabilă, cu cât a asimilat repede cele câteva triburi slave rămase la Nordul Dunării și că a rezistat urmărilor năvălirii maghiare și a supremației sale politice în Transilvania. După ce se desemnează conturul unei naționalități, ideea de Stat se desprinde, puțin câte puțin, din pulberea micilor voevodate, împărțite între influența Bulgarilor, a Bizanțului și a Ungurilor și dă naștere imperiului Vlahilor și al Bulgarilor, în ultimii ani ai secolului al XII-lea. Dar la sudul Dunării, tradiția celui dintâi imperiu bulgar și a culturii sale slave se impune încă din timpul Asăneștilor. Statul românesc, după câteva încercări neizbutite în cursul secolului al XIII-lea, reapare în al XIV-lea, la sud și la est de

Carpați: sunt cele două principate, acela al lui Basarab în Țara Românească, care se întinde în curând, sub suzeranitatea nominală a Ungariei Angevine, din Carpați până la posesiunile tătărești ale gurilor Dunării și la orașele Dobrogei; acela al domnilor Moldovei, care își întind domeniul în orbita influenței polone, până la Nistru și la Marea Neagră. Dela această epocă, istoria poporului român, sub stăpânirea ungurească sau imperială, în Transilvania, sau în principatele supuse autorității otomane după sfârșitul secolului al XV-lea, și protectoratului rusesc în al XVIII-lea, încetează de a mai fi o enigmă; ea rămâne un miracol sau mai degrabă o succesiune de miracole, dintre care cel mai recent, realizarea unității naționale, din secolul al XIX-lea și al XX-lea, la această răspântie a năvălirilor și a imperialismelor vrăjmașe care e regiunea Dunării de Jos, nu e fără îndoială cel mai neînsemnat.

S'ar putea găsi unele dintre ipotezele acestei cercetări, riscate sau contestabile.

Intrucât e vorba de o enigmă, ele nu au altă pretenție decât de a propune o interpretare, care să țină seama, nu numai de izvoarele istorice și lingvistice, de atâtea ori cercetate, ci de condițiile vieții reale care scapă adeseori măturii lor. Aș fi fericit dacă, cu prilejul acestui comentariu al unei lucrări nepărtinitoare, pe care am fi dorit să o vedem mai direct informată despre istoria românească și bibliografia sa recentă, aș fi putut să aduc în aceste dezbateri, ceva din spiritul de obiectivitate indispensabil oricărei cercetări științifice, care i-a lipsit de atâtea ori în anii din urmă. Dacă există o cheie a enigmelor și o lămurire a miracolelor, ele nu se pot afla, cel puțin în domeniul studiilor istorice, în dezlănțuirea patimilor și a vrăjmășiilor naționale.

REZUMAT CRONOLOGIC

271-74 Părăsirea Daciei.

315 Restaurarea lui *Tropaeum Trajani* în Dobrogea.

328 Expedițiile lui Constantin dincolo de Dunăre.
Construirea unui pod peste Dunăre, la Oescus.

334 Sarmații *Argaragantes* trec Dunărea.

358 Expediția împăratului Constanțiu împotriva Sarmaților *Limigantes*.

372 Mucenicia Sf. Sava, pe Buzău, în Muntenia, sub stăpânirea Goților.

448 Ambasada lui Priscus la curtea lui Atila.

545 Limba latină cunoscută de Slavii transdunăreni (Procopius).

550 Așezările Slavilor, după Iordanes: din Carniolia și Panonia până la Nistru și la Vistula; Anții, dela Nistru la Nipru.

578 Avarii eliberează în Muntenia pe prizonierii luați de Slavi, în expedițiile lor din Balcani.

580 « Romania » într'o inscripție grecească la Sirmium.

587 Cuvinte latine vulgare în Hemusul bizantin (Teofilact Simokatta, Teofanes).

Către 618 Populația romanică din peninsula balcanică, așezată de Avari dincolo de Dunăre.

Către 678 Intoarcerea acestei populații în Macedonia (Actele Sf. Dimitrie).

Către 811-14 Macedoneni așezați de Krum în Muntenia.

Către 837-38 Intoarcerea acestei populații în imperiul bizantin.

895-906 Năvălirea Maghiarilor în Europa Centrală.

976 Intâia mențiune a Vlahilor « cărăvănari » între Prespa și Ohrida.

- 982 *V. n. nd. r.*, popor originar din imperiul roman, menționat de izvoare musulmane între Maghiari și Moravi, la Nordul Dunării.
- 1014 *Κιμβαλόγγον* (Câmpulung) între Serres și Melnik.
- Sfârșitul sec. XI *Blakumen* în inscripția runică dela Sjonhem.
- Către 1100 Tradiția istorică a croniceii lui Nestor: Valahii au cucerit pe Slavii din Carpați înainte de sosirea Maghiarilor.
- Incep. sec. XII Vlahii în *Chanson de Roland*.
- 1114 Vlahii călauze ale Cumanilor, la trecerea Dunării (Ana Comnena).
- 1164-66 Vlahii, coborâtori ai colonilor italici, în armatele bizantine ale lui Manuil Comnenul, lângă gurile Dunării (Kinnamos). Păstori vlahi la marginile Galiției.
- 1173-93 Tradiția istorică despre voievodatele Blachilor în Transilvania, în vremea năvălirii maghiare din sec. X în *Gesta Hungarorum* ale Notarului anonim al Regelui Bela III (?).
- 1186 Răscoala Vlahilor din Balcani. Asăneștii, întemeietori ai imperiului Vlahilor și Bulgarilor.
- 1210 *Blachi* în Ardeal.
- 1222 *Terra Blacorum* în Transilvania.
- 1241 Năvălirea Tătarilor în Europa Centrală.
- 1247 Cnezatele lui Litovoi și Seneslav pe țărmurile Oltului.
- 1279 Răscoala lui Litovoi împotriva Ungurilor.
- 1286 *Ymor filius Molday*, demnitar tătar.
- Către 1308 Voivodul Țării Românești, în cronica rimată a lui Ottokar de Stiria.
- Vlahii din Macedonia în descrierea Franciscanului sau Dominicanului anonim.
- 1324 Prima mențiune a lui Basarab, voivodul Țării Românești (+ 1352).
- 1325 Prima mențiune a unei țări moldovenești.
- Către 1360 Descălecarea voivodatului Moldovei.

INDICE¹⁾

- Abrittus, în Moesia, luptă între Romani și Goți, 33.
 Academia din Iași, 30.
 Achaia, 29, 46.
 Achris (Ohrida), arhiepiscopatul, 107, 108.
 Adam Clisi, 95, 104, pl. II.
 Adrian, împărat roman, 32, 36, 38.
 Adrianopol, 77, 78; tratatul dela (1829), 115.
 Afganistan, 73.
 Africa, 85, 90, 93.
 Alamani, 97, 105.
 Alani, 43, 60, 97, 99, 111, 112.
 Alba Iulia, 96; capitolul din, 20.
 Albania, Albanezi, 27, 50, 51, 63; influența în limba română, 48.
 Alep, 86.
 Alessio, localit. la Adriatică, 40.
 Alexandru cel Bun, org. bis. în Moldova, 108.
 Alexandru cel Mare, 86.
 Alexis Comnen, 63.
 Alexis Strategopulos, 66.
 Alföldi A., resp. continuitatea elem. roman în Dacia Traiană, 82—83, 93.
 Alpi, munții, Nordul lor, 35.
 Alsacia, 36; romanizată, 39.
 Ammian Marcellin, 41, 105.
 Ana Comnena, 108, 124; despre Vlahi, 63.
 analele genoveze, 67.
 Anchialos, 63.
 Andrei III, regele Ungariei, hrisovul (1293) cu privire la așezarea Vlahilor, 20.
 Andrieșescu I., 103.
 Andronic Comnen, 63.
 Anglia, 53, 89.
 Antonini, împărații, 84.
 An-Tsai, 43.
 Anții, slavi, așezarea lor, 42, 43, 123.
 Apa, localit. în jud. Sătmăr, 96.
 Apahida, 96, 99.
 Apulia, 71.
 Apulum (Alba-Iulia), 95.
 Arad, 96.
 Archivum Europae Centro-Orientalis, 23.
 Ardeal, 20, 110; v. Transilvania.
 Ardeleni, 115.
 Argeș, râu, 94.
 Aromâni, 49, 56, 59, 67, 117; limba lor, 15, 54; orig. și semnif. numelui lor după Keramopulos, 28, 29; mărturii medievale despre ei, 29—30.
 Arpadienii, dinastia, 110.
 arta irano-gotică, 89.
 Asan, conducător român în răsc. contra imp. bizantin, 63.
 Asăneștii, 76, 120, 124; imperiul lor, 25, 67, 109.

¹⁾ Alcătuit prin bunăvoința D-lui prof. C. Grecescu, secretarul Așezământului «Ion C. Brătianu».

- Asia, 22, 85; — *Centrală*, 22; — *Mică*, 28, 83, 92.
- Atanaric, rege got, 36, 41.
- Atena, 30, 104.
- Athaulf, conducător got, 83.
- Atil, fluviu după un geograf persan, 74.
- Atila, 41, 42, 123.
- Atlas lingvistic al l. române, 7, 57.
- Atos, m-rile dela, 108.
- August Octavian, împăratul, 37, 38.
- Aurelian, împ. roman, 21, 33, 34, 37, 38, 40, 44, 47, 59, 83, 90, 92, 94, 100; mărturiile biografului său as. colon. Daciei, 13; formează două Dacii în Moesia, 14; evacuarea Daciei, 32.
- Ausonia, 42.
- Austria, Austriaci, 116; răp. Bucovinei, 115.
- Austro-Ungaria, 118; dubla monarhie a Habsburgilor, 9.
- Autun, 86.
- Avarii, 35, 43—46, 51, 52, 66, 71, 72, 97, 101, 105, 123; imperiul, 42.
- Avidius, 35.
- Avignon, oraș, 35.
- Bacon Roger, as. orig. Valahilor, 22.
- Balcani, munții, regiunea, Pen. Balcanică, 41, 43—45, 50, 56, 58, 59, 63, 67, 68, 71—73, 114, 117—120, 123.
- Banatul, 15, 36, 40, 109, 117; istoricii unguri admit rămânerea unei populații romane acolo până în sec. V, 37; continuitatea romano-sarmată în, 98; — *de Vest*, 57.
- Bandul de Câmpie, 98.
- Barbari, 83, 89, 98; la Teofanes și Choniates = Daco-români, 66, 67; — *germanici*, 102.
- Barbaricum, 42.
- Barbat, fratele lui Litovoși, 109.
- Barthold, 75.
- Basarab I, domnul Ț.-Rom., 110—111, 121, 124; fiul lui Tihomir, 109; statul lui, 110; aliat cu Tătarii; orig. numelui, 110.
- Basarabia, Bessarabia, 23, 24, 26, 60; leagănul Slavonității după Bromberg, 23—24; luată de Ruși, 115.
- Basarabii, dinastia, întinde stăp. la gurile Dunării și în Dobrogea, 112.
- Bălcescu N., 116.
- Beia, reg. Ungariei, notarul lui anonim, 19.
- Bela IV, reg. Ungariei, 109.
- Bela Palanka, 40.
- Belgia, 70.
- Belgrad, 27, 75.
- Beninger, 99.
- Beroe, 86.
- Bistrița, apa, 60.
- Bizantinii, 67, 73; scriitorii tac asupra pop. român în Nordul Dunării, 13.
- Bizant, imperiul, 57, 86, 114, 120.
- Blac v. Valahii, Vlahii.
- Blahii = Vlahii, 120; în Transilvania, 124.
- Blakumen = Vlahi, 63, 124.
- Blastares, syntagma lui, 107.
- Blazi = Vlahi în Pen. Balcanică, 29.
- Blos = Vlahi, 63.
- Boemi, 88.
- Boerebista, 59.
- Bogdan Vodă I, 111.
- Bordeaux, 86.
- Bosnia, de Sud, 26.
- Brăila, județul, 69.
- Brătienii, 116.
- Britania, 14, 82, 88, 90, 93; urmele stăp. romane în, 35—36.
- Britonii, 88.
- Brodnicii, 76, 78, 112; răspândirea lor, 76, 77.
- Bromberg Iacob, emigrat basarabean în America, note istorice și toponimice asupra Dobrogei, Moldo-Valahiei și Basarabiei, 23—24.
- Brutenii, 77.

- Bruun Filip, 22.
 Bucovina, 103, 115, 117.
 Bucureștii, 100; tratatul din 1913, 118.
 Budapesta, 24.
 Budila (Πουδύλλος), 63.
 Bulgaria, 26, 46, 52, 63, 67, 112, 118;
 — *dunăreand*, 14, 25; — *occidentală*, 25.
 Bulgarii, 24, 43, 44, 59, 62, 66, 75, 77, 117, 120; Protobulgarii, 79.
 Burgunzii, 97.
 Buzău, *județul*, 69; — *râul*, 41, 123.
 Cafa, 61.
 Camena, sat, 60.
 Cambridge Medieval History, 88.
canesil, 109.
 Capitoliu, 85.
 Capadocia, 41.
 Caracalla, 39.
 Carmen Miserabile, 42.
 Carniolia, 123.
 Carol I, al României, 117, 118.
 Carol V, al Franței, 112.
 Carol cel Mare, 97.
 Carol de Valois, 46.
 Carol Robert de Anjou, regele Ungariei, 111.
 Carpați, munții, regiunea, 15, 18, 19, 22, 51, 73, 76, 101, 111, 119, 120, 124; ambele părți ale, 65; — *de Est*, regiunea, 43, 60, 61, 103, 121; — *de Nord* și *N-E*, 55, 115; — *de Sud*, 110, 115, 121.
 Cartagina, 85, 86.
 Castoria, 62.
 Caucaland, 36.
 Câmpulungul, din Muntenia, 62.
 Ceraimesică, câmpia, 44.
 Cetatea-Albă (Akkerman), 23, 108, 112; luată de Turci, 113.
 Cezareea, 41.
 Chalab, 86.
 Chalupka, 43.
 Chanson de Roland, 63; *Vlahii în*, 124.
 Chilia, brațul Dunării, 60; *cetatea*, luată de Turci, 113.
 Chiojdu, com. în jud. Buzău, 97.
 Choniates, 64, 67.
 Christescu V., 100.
 Cilicia, 41.
 Clovis, reg. Francilor, 35.
 Cluj, județul, 96.
 Codul Teodosian, 71.
 Commentiolus, general bizantin, 52.
 Comnen, v. Manuil Alexis, Ana, Andronic.
 Commain, 25, v. Cumani.
 Concești, 96.
 Constantia, cetate rom. în fața gurii Moravei, 41.
 Constantiana-Daphne, 40.
 Constantin Brâncoveanu, 114.
 Constantin cel Mare, împ. roman, 41, 81, 90, 93, 97, 99; surprinde pe Goți în Muntenia, 37; restaurează cetățile la Dunăre, 40; arcul lui de triumf dela Roma, 95; exped. în N. Dunării, 123.
 Constantin, împărat roman, 123; luptă în Banat contra Sarmaților, 41.
 Constantinopol, 40, 44, 63, 66, 97, 108, 114, 115, 116; patriarhatul din, 65, 108; = Roma Nouă, 100.
 Constanța, 118.
 C șovenii-de-Jos, 96.
 Crimeia, 40, 61, 65, 111, 116.
 Croația, Croații, 15, 27, 75.
 Cruciata IV, cronicarii ei vorbesc de Valahi și Cumani, 25; cruciații lui Fr. Barbarosa, 63.
 Cuber, Cubrat, șeful Bulgarilor, 44.
 Cucuteni, 103.
 Cumanii, 21, 22, 60, 63, 66, 110, 112; năvălirea, 15.
 Curtea-de-Argeș, 103.
 Cuza-Vodă = Alexandru Ioan I, 117.
 Cyzicos, 41.
 Czéke-Cejkov, 102.

- Dacia, Dacia Traiană, Nordul Dunării, 13, 14, 19, 22, 28, 36, 37, 38, 40, 41, 48, 53, 55, 57, 59, 72, 81—85, 90, 92, 95, 96, 97, 100, 103—105; problema părăsirii ei de Romani, 11, 21, 32, 33, 119; romanizarea și continuitatea, 21, 38—39; inscripții romane, monete în, 33; populația ei în momentul evacuării, 33—34; Nordul ei, 37; și pătrunderea Slavilor în Balcani, 45; toponimia slavă a ei, 59; Inceputurile creștinismului, 92—93; particularismul dac renaște, 90—105; rezumat cronologic al știrilor privitoare la ea (sec. 3—14), 123—124; — *Aureliană*, 14, 41, 46, 48; — *Balcanică*, 92; — *Carpatică*, 92; — *Superioară*, 95; v. Dunăre, dincoace de, Nordul, stânga.
- Dacii, 20, 28, 91; — *liberi*, 39, 94, 101.
- Daco-ilirienii, 49; calea migrațiunii lor în N. Dunării, 15.
- Daco-romanii, 68; nu lasă inscripții nici cei din Dacia evacuată, nici cei din Moesia, 37.
- Daco-românii, 21, 29, 48, 55, 117; limba lor, 15, 54, nu se deoseb. mult de aromână, 49, concordanțe cu istro-româna și megleno-româna, 56.
- Daia, numele barbar al împ. Maximin, 91.
- Daicoviciu, 92, 98.
- Danemarca, 89.
- Dardania, 48.
- Dămăroaia, 100.
- Dărmănești, 103.
- Decebal, 20, 59.
- Decei Aurel, 75, 78.
- Decius, împărat roman, mort în luptă cu Goții, 33.
- Demetrius, 65.
- Densu ianu O., 51.
- Diculescu C., 66.
- Dimitrie Cantemir, 114.
- Dioclețian, împ. roman, 91; reorg. paza la Dunăre, 40.
- Dion Cassius, 104.
- Dobrogea, 23, 25, 41, 57, 60, 109, 112, 118, 121, 123.
- Dominicani, misionari, as. orig. Valahilor, 21—22.
- Dopsch, 81.
- Dragoș-Vodă, principatul său era slav după Bromberg, 24.
- Drina, râu, 27.
- Drubeta, 93, 95.
- Dübă Dunăre, la geografi persani, 74, 75.
- Dulcilla, fiica principesei Gaata, 41.
- Dumitrescu Vladimir, 104.
- Dunăre, 28, 32, 38, 41—43, 47, 54, 56, 63, 66, 73, 75, 76, 82, 97, 108, 111, 118, 119; numele, 25; paza la reorganizată, 40; linia, 59; podul lui Constantin cel Mare la Oescus, 123; valea, regiunea, 23, 57, 58, 63, 78; — *de Jos*, 121; — *de mijloc*, câmpia, 73; *gurile*, regiunea, 60, 63, 73, 78, 121, 124; voevodatele dela, 108; stăpânire a Basarabilor, 112; stăpânire tătarască până către 1350, 111; — *dincoace, Nordul, stânga* (= Dacia), 18, 19, 28, 38, 40, 44, 45—47, 49, 53, 56, 59, 64, 66, 68, 69, 72, 77, 78, 92, 93, 108, 109, 110, 120, 124; — *dincolo de, dreapta, Sudul, peste* (— Moesia, regiunea 'balcanică), 14, 24, 34, 37, 38, 44, 46—49, 53, 55, 57, 59, 71, 105, 110.
- Egipt, 29.
- Egnatia, via, 59.
- Englezii, 14.
- Epifania, localitate, 86.
- Epir, 25, 46, 49, 63.
- episcopatul Cumanilor, eparhia, 107.
- Eugippius, autorul vieții Sf. Severin, 35.
- Europa, 9, 10, 14, 47, 56, 80, 84, 97,

- 117; — *Centrală*, 9, 10, 73, 75, 99, 104, 123, 124; — *de apus*, occidentală, 28, 114; — *de Sud-Est*, 98, 104, sensul geografic al denumirilor etnice în evul mediu aci, 11; — *dunăreană*, 56; — *Orientală*, 9, 10, 54, 104, 113, 119; la începutul sec. 14, 46. Eutropius, 15, 32, 36, 38, 80; asupra părăsirii Daciei, 13.
- Farcaș, cnezatul lui, 109.
- Fatma, 85.
- Ferdinand, țarul Bulgariei, 118.
- Ferri S., 95.
- Fessler, 43.
- Festus Rufus, 33.
- Francia, 69.
- Francii, 97.
- Franciscanii, misionari as. orig. Valahilor, 21—22.
- Franșus, sensul cuvântului, 69.
- Franța, 39, 70, 112.
- Frideric Barbarasa, 63.
- Frigia, 91.
- Frumoasa, castrul roman dela, 100.
- Fundația pentru artă și literatură Regele Carol II, 8.
- Fustel de Coulanges, 69, 70, 71.
- Gaata, principesa, 41.
- Galerius, împ. roman, 93; reorg. paza la Dunăre, 40; fiul unei dace transdanubiene, 91.
- Galia, 36, 84, 86, 87, 90, 93, 97, 105; — *de răsărit*, 87; — *meridională*, 69.
- Galilor, Țara, în Anglia, 88.
- Galizia, 56, 63, 65, 116, 124; principatul rus al, 111.
- Gallienus, împ. roman, 83.
- Gardizi, istoric persan, 74, 75, 78.
- Gelu, voevodatul lui, 109.
- Genovezi, notari la Cafa, 61.
- geograful anonim din sec. XIV, 46, 68.
- Gepizii, 66, 97.
- Germania, Germanii, 14, 20, 36, 39, 46, 70, 72, 83, 97; stabiliți pe malul drept al Rinului, 37.
- Getica, 43.
- Geții, 38.
- Glad, voevodatul lui, 109.
- Glötz, colecția de studii istorice, 10.
- Gotia, regiune, 40, 43.
- Goții, 34, 40, 82, 83, 93, 94, 97, 99, 104, 105, 123; retrași în Carpați, 36; — *pontici*, 40; în Dacia Traiană, creștini, 41; în Spania, 85.
- Gozgân, localit. în Afganistan, 73.
- Grecia, Grecii, 49, 66, 75, 117, 118.
- Grégoire H., 63, 77, 78, 91.
- Gsell, 85.
- Habsburgii, 116; dubla lor monarhie, surparea ei, 9; v. Austro-Ungaria.
- Hadaczek, 101.
- Halchidica, 62.
- Halmyris, 60.
- Hama, Hamath, 86.
- Haverfield, 88.
- Ha. et Julien, 60.
- Hemus, munții, 51, 64, 67, 123; v. Balcani.
- Heraclius, împ. bizantin, 44.
- Herzegovina, 26.
- Hildebrandt, Conrad Iacob, călător german (1656—1658), as. numărului Valahilor din părțile Oltului și Mureșului, 20.
- Hispani, 85.
- Homo L., istoric al lui Aurelian, 33, 34.
- Hudud-al-Alam, geografie universală, 73—75.
- Hunfalvy P., istoric ungar, 13.
- Hunii, 41, 42, 46, 97.
- Iași, orașul Așilor sau Alanilor, 111.
- Ibar, râu, valea, 27.
- Iliria, 33.
- Ilirio-romani, din Serbia și Croația, 15.
- Imperiul bulgar, al Asăneștilor, 25;

- *Otoman*, 9; — *Tarilor*, 10; v. Rusia.
- Institutul Franței, 35.
- Ioan, cnezatul lui, 109.
- Ioan de Sultanyeh, în Persia, arhiepiscop (1405) as. Românilor din Pen. Balcanică, 29—30.
- Ioaniți, cavalerii, ordinul Sf. Ioan de Ierusalim, 109.
- Ioan-Vodă cel Cumplit, 114.
- Iordan Al., 7.
- Iordanes, 23, 42, 43, 60, 123.
- Iorga N., 29, 35.
- Iran, Iranieni, 60, 97.
- Irlanda, 88, 89.
- Isaccea, 43.
- Isaurienii, dinastie imp. la Bizanț, 45.
- Isidor de Sevilla, 85.
- Islam, 85, 86.
- Istria, 56.
- Istro-română, 54.
- Italia, Italieni, 35, 38, 39, 63, 69, 71, 72, 84, 91.
- Iugoslavia, Iugoslavii, 27, 46, 60; unitatea lor, 10; v. Serbia, Sârbii.
- Iulian, împărat roman, 40, 105.
- Jellinge, 89.
- Jilava, 100.
- Jireček C., 28, 52; asupra patriei Sârbilor, 27; zonele de infl. română și greacă în Pen. Balcanică, 39—40; asupra Slavilor în Pen. Balcanică, 45.
- Julian Camille, 87.
- Justin I, împărat bizantin, 43.
- Justinian, împ. bizantin, 43, 97, 100.
- Kedrenos, scriitor bizantin, 62.
- Kekaumenos, as. orig. Vlahilor, 29.
- Keramopulos, învățat grec, as. orig. Românilor cu deoseb. privire la Aromâni și numele vlah, aromân, 7, 28—29, 30.
- Kertch, 96.
- Keszthely, 101.
- Khagan, șeful Avarilor, 35.
- Kiev, 46.
- Κιμβαλόγγου*, trecătoare, 62, 124.
- Kinnamos, as. orig. Vlahilor, 29, 63, 124.
- Kipciak, 112.
- Krum, 44, 77, 123.
- Lactantius, 90—92.
- Ladini, 68.
- Lascaris M., 107.
- La Tène, epoca, 89, 95, 99, 101, 102.
- Latini din Orient = Români, 54.
- Lausanne, tratatul dela, 118.
- Lavisie, biblioteca, 7.
- Lechița de Mureș, 96, 98.
- legiunea V Macedonică, 33; — XIII Gemina, 33.
- Libellus de notitia Orbis, as. Aromânilor, 29—30.
- Lim, râu, valea, 27.
- limes-ul roman, 80, 84, 89, 101, 104.
- Lipița, cultura de, (S-E Poloniei), 101.
- Litovoi, voevod român, 110; voevodatul lui, 109; răscoala contra Ungurilor, 124.
- Longobarzi, 35, 72, 97.
- Lot Ferd., prof. la Sorbona, 7, 9, 10, 32, 42, 48, 70, 89, 106, 108, 113, 115, 119; caracterul cărții sale asupra năv. barbare, 8; as. orig. pop. român, 13—16.
- Ludovic I, de Anjou, regele Ungariei, 112.
- Lykostomo, 60.
- Macedonia, Macedoneni, 29, 30, 40, 41, 44, 46, 49, 62, 78, 117, 123; — *de N-V*, 26; — *de S-V*, 25.
- Maghiarii, 22, 29, 46, 68, 76—78; după anonimul afgan, 74; năvălire, 123, 124.
- Maghreb, 85.
- Manalion, 51.
- Mandylos (Mandyrion), 51.

- Manes Daos, zeu păgân frigian și dac, 92.
- Manuil Comnen, 62, 124.
- Maramureș, 112.
- Marcianopolis, 51.
- Marea Adriatică, 27, 28, 40, 45, 51, 54, 56; — *de Marmara*, 41; — *Egee*, 45, 56; — *Neagră*, 22, 42, 54, 63, 64, 74, 97, 111, 121.
- Marioara, (1290), 65.
- Mariscus, nume roman al Argeșului, 94.
- Marquart J., 75.
- Martin, general bizantin, 52.
- Masûdi, 75.
- Matei Corvin, regele Ungariei, 113.
- Matias Ungarus Pollanus, 65.
- Mauriciu, împărat bizantin, 97.
- Maximin, împ. roman, 91, 92.
- Megleno-românii, limba lor, 54; strămoșii, 59.
- Melnik, localitate, 62, 124.
- Menandru, 44.
- Menomurut, voevodatul lui, 109.
- Mihail Sirianul, cronica lui, 43.
- Mihai Sturza, domn al Moldovei, 116.
- Mihai Viteazul, domn al Ț.-Rom., Moldovei și Transilvaniei, 114.
- Minorsky V., orientalist, 74, 75, 77.
- Mircea cel Bătrân, 112.
- Mirvât, 74.
- Moesia, 14, 25, 33, 38, 83, 119; Daci colonizați în, 38; — *inferioară*, 48; — *mijlocie*, colonizată cu Romani din Dacia, 33; — *superioară*, puștiată de Goți, 37.
- Moesieni, = Vlahi, 64, 67.
- Mohaci, 113.
- Moldova, țara, 15, 24, 26, 53, 60, 62, 63, 65, 69, 75, 76, 77, 96, 106, 107, 113, 116; limba română n'are particularități în, 48; org. bis. sub Alexandru cel Bun, 108; se desparte de suzeranit. ungurească, 111; întemeierea ei, 112; unirea cu Ț.-Rom., 116, 117; întinderea, 121; descălecarea, 124; — *de jos*, 99.
- Moldo-Wallachia, 23.
- Mopsueste, localit. în Cilicia, 41.
- Morava, râu, valea, 27, 41, 59; — *occidentală*, râu, 27.
- Moravi, 124.
- Moravia, 56, 75.
- Moreea, 43.
- Morgarten, lupta dela, 111.
- Morlahi, despărțirea de Români, 15.
- Moscova, 112.
- Muntenegru, 26, 27.
- Muntenia, Țara Românească, 14, 15, 25, 26, 40, 44, 69, 75, 96, 106—107, 109, 110, 112, 115, 116; limba română n'are particularități dialectale, 48; org. bisericească, 108; cotropită de Turci, 113.
- Mureș, râu, regiunea, 20, 56.
- Mursa, lac, 42.
- Mutaftiev P., istoric bulgar, asupra problemei continuității și locuirii Românilor în dreapta sau în stânga Dunării, 24—27.
- Muzeul Ermitajului din Leningrad, 96.
- Nandarin, 78.
- Nándorfejérvár (Belgrad), 75.
- Napoca, 92.
- Napoleon III, 116.
- Negru-Vodă, 110, 112.
- Nestor, cronicar rus, asupra existenței Românilor în Transilvania, 15, 46, 59, 80, 109, 124.
- Nevidunum, municipiu roman în Panonia superioară, 43.
- New-York, 23.
- Nicefor I, împ. bizantin, 45.
- Nicodem, patriarh sârb la Peč, 107.
- Nicopole, 112.
- Niederle L., 101.
- Nil, 85.
- Nipru, 42, 123.
- Nistru, 42, 73, 76, 101, 108, 111, 112, 115, 121, 123.

- Niș, regiunea, 63.
 Noricul (Bavaria din Sudul Dunării), 35.
 Normanzii, 79.
 Norvegia, 89.
 Notarul anonim al regelui Bela, 19, 21, 63, 68, 80, 109, 124.
 Novaković Stoian, istoric sârb, asupra patriei sârbe, 27—28.
 Novietunum, cetatea, 42, 43.
 Noviodunum (Isaccea), 43.
 Occident, 86, 89.
 Odóbescu Al., 89.
 Oescus, podul lui Constantin cel Mare la, 123.
 Ohrida, patriarhia dela, 14, 106, 123; v. Achris.
 Olahii, 20; v. Români, Vlahii.
 Olimp, 85.
 Olt, râu, regiunea, 20, 109, 110, 124.
 Oltenia, 40, 92, 95, 115.
 Omharus, inscripția pe un inel, 96.
 Onciul D., 58, 76.
 Onesigisiu, consilierul lui Atila, 42.
 Ongari infideli, 66.
 Onoghundur, trib bulgar creștinat, 75.
 Oradea, 96.
 Ordessos, numele antic al Argeșului, 94.
 Orient, 19, 85, 86, 87, 93.
 Origen, 92.
 Oronte, râu, 85.
 Orosius, 83.
 Oseberg, 89.
 Osmanlii, 76.
 Otakar al Bohemiei, 66.
 Otocar de Stiria, 124.
 Ozolimna, 60.
 populației romanice în Dacia după evacuarea ei, 37.
 Părvan Vasile, 51, 92; asupra populației Daciei în momentul evacuării, 33—34.
 Pecenegii, 21, 22, 60; țara, 74.
 Peč, patriarhul de, 107.
 Pecica, 96.
 Peninsula Balcanică, 19, 33, 43, 47, 51, 55, 57; — *de Vest*, 26.
 Periam, 96.
 Persia, 30, 74.
 Persic, golful, 82.
 Petra, sat, Camena, 60.
 Petru, fratele lui Asan, răs. contra Bizanțului, 63.
 Petru cel Mare, țarul Rusiei, 114.
 Philipopolis, 94.
 Philippide Al., teoria lui asupra orig. Românilor, 15, 16, 40, 58.
 Pietroasa, tezaurul dela, 97.
 Pind, munții, 26, 59.
 Piro, 40.
 Plovdiv Philipopolis, 94.
 Poarta Turcia, 117.
 Polonia, Polonii, 10, 101, 111, 112, 113, 115.
 Pompeius, 86.
 Popa Lisceanu G., 77.
 Porțile de fier, 15.
 Posada, 111.
Πουδίλος (Budilă), 63.
 Prespa, 62, 123.
 Prevalitana, 48.
 Principatele Române, 104; unirea, 116; v. Moldova, Muntenia.
 Priscus, 41, 42, 66; ambasada la Atila, 123.
 Prisrend, 40.
 Procopius, 23, 53, 60, 85, 123.
 Protobulgarii, 79.
 Prutul, 77, 115; numele, 94.
 Ptolomeu, geograful, 43.
 Puchenii, 103.
 Pulpudeva, nume trac al Philipopolului, 94.

- Puşcariu Sextil, 58; problema Românilor în Evul Mediu, 49; teritoriul de formaţiune al limbii române, 55.
- Radus, 65.
- Radu-Vodă I, 112.
- Rausimod, şef got, pustieşte Moesia superioară şi Tracia, 37.
- Ravena, 52.
- Razelm, lacul, 60.
- Râmnicu-Sărat, judeţul, 69.
- Râmului, împărăţia, 79.
- Regulamentul Organic, 116.
- Renan E., 34.
- Reţia, 68.
- Riegl, arheolog austriac, 97.
- Rihios, râu, 62.
- Rin, 37, 86; malul drept ocupat de triburi germane, 36.
- ripa gotica, 41.
- Roessler, 13.
- Roma, 38, 45, 52, 53, 57—59, 81, 83, 84, 86, 91, 95, 115.
- Roma Nouă = Constantinopol, 100.
- Romagna, 52.
- Roman, oraş, 96.
- Romania, 69, 123; numele, sensul, 7, 51; — *provincială* în sec. IV, 21; — *orientală*, 59, 81, 120.
- Romanii, 29, 44, 46, 70, 85, 91, 104; — *balcanici* amestecaţi cu Slavi, păstori imigrează în N. Dunării, 22; în luptă cu Goţii la Abrittus, 33; în Panonia, la Huni, 42; din Orient, din Occident, 97.
- Romanus, sens. numelui la pop. român, 21; în apus, 69, 70.
- Romeii = bizantini, 67.
- Romula, 95.
- Rosetti C. A., 116.
- Rosetti Dinu, 100.
- Rosetti Radu, as. formării pop. român, 45.
- Rostovtzeff, 81.
- Rothfos, călător scandinav omorît de Vlahi, 63.
- Rubruck, Wilhelm de, 22, 42.
- Rufus Festus, 33.
- Rûm = împ. bizantin, 52, 78; marea Rumului, 74.
- rumân, sensul, 7, 68—69, 72; etnic, 120.
- Rus, ţinutul, 74.
- Rusia, 10, 43, 65, 114; convenţie cu România, 118; — *Kieviană*, 79; — *Meridională*, 22, 111.
- Rusovlahia — Moldova, 65.
- Ruşii, 26, 79.
- Sabulus, 51.
- Şafaţik P. I., 24.
- Salvianus, 83.
- Samuil, ţar bulgar, 62; Statul lui, 25.
- Sandfeld K., 49.
- Sarmaţii, 34, 36, 37, 39, 40, 93; — *Ar-garagantes*, trec Dunărea, 41, 123; — *Limigantes*, 41, 123; — Vlahi, 73.
- Sarmizegetusa, 92.
- Saşi, 110.
- Sava, fluviu, 28, 43, 54.
- Sânt-Ana de Mureş, 96, 98, 99.
- Scandinavia, 63.
- Sciţia Mică, Minoră, 25, 41.
- Sciţi = Goţi, Huni, Pecenegi, Cumani, Tătari, 64; — Vlahi, 73.
- Scoţia, 88.
- Secăreni, domeniu regal în Transilvania, 20, 21; = Székes.
- Secui, 110.
- Selgiukizi, 76.
- Selimbria, poarta, 66.
- Sempach, lupta dela, 111.
- Seneslau, voevod român, voevodatul lui, 109, 110, 124.
- Septimius Sever, 85.
- Serbii, Sărbii, 15, 30, 63, 111, 117; — *de Sud*, 26; patria lor în Pen. Balcanică, 27—28.
- Serres, 62, 124.
- Serrorum montes, = Carpaţii, 36.

- Severii, împărații, familia, 84.
 Sf. Adrian, 78; — *Augustin*, 85; — *Dimitrie*, din Tesalonic, 44, 123; — *Nicetas*, moaștele lui în Cilicia, 41; — *Sava*, mucenicia lui pe malul Buzăului la 372, 41, 123; — *Severin*, viața lui, scriere, 35; — *Ștefan*, regeatul, Ungaria, 65, 110.
 Siberia, 14.
 Sicilia, 46.
 Sigismund, regele Ungariei, 112.
 Silezia, 102.
 Silvanus, Tib. Plautius, guvernator a Moesiei, 38.
 Simion Logotetul, 44.
 Simokatta Teofilact, 51, 123.
 Sinai, muntele, 86; mănăstirile dela, 108.
 Siria, 86.
 Sirienii, 86.
 Sirmium, 42, 51, 123.
 Sjonhem, 124.
 Skok, 40.
 Skoplje, 40, 110.
 Slavii, Sclavonii, 23, 24, 25, 35, 43, 46, 47, 56, 66-69, 72, 75, 97, 101, 105, 107; amestecați cu Romanii balcanici imigrează în N. Dunării, 22; presiunea lor, 42; întinderea lor, 42; supuși Avarilor, 43; în Transilvania, la Tesalonic și în Moreea, 43; cei din Muntenia atacați de Avari și Bizantini (578), 44; duși în Panonia, 44; în Panonia cucerii de Vlăhi, 46; pătrunderea lor în Pen. Balcanică, 55, 59; urmările năvălirii lor în Dacia și Moesia, 119-120; din N. Dunării, 123.
 Slavina, la E. de Carpați până la Dunăre, la finele sec. VI-VII, 43; la granițele imp. bizantin, 45.
 Slavo-Bulgarii, 10, 106.
 Slovacia, 101.
 Slovenia, 27.
 Sorbona, 7, 11.
 Spania, 87.
 Stanchus, 65.
 Stefano Magno, cronica lui, 66.
 Stein S., 70.
 Stoicha, 65.
 Strabon, 38.
 Strathclyde, 88.
 Suceava, 108, 112.
 Sviatopluk, 75.
 Synkellos, 33.
 Székes, v. Secăreni.
 Șimleul Silvaniei, 96.
 Ștefan cel Mare, 24, 69, 113.
 Tamás L., (Trem), vederile școlii istorice maghiare asupra problemei continuității Românilor în N. Dunării, 18-22; teza sa, 21-22, 68.
 Tătarii, 109, 113; imperiul, 42; aliați cu Basarab I, 112.
 Teiuș (Alba), 98.
 Teodorus Velachus sive Pollanus, 65.
 Teofanes, 66, 123.
 Teofil, imp. bizantin, 45, 78.
 Tertulian, 92.
 Tesalia, 25, 26, 29, 46, 49, 59, 62.
 Tesalonic, 44, 46.
 Theunissen, 70.
 Tihomir, tatăl lui Basarab I, 109, 110.
 Timișoara, 96.
 Timur Lenk, înving. lui Baiazid, 30.
 Tisa, râu, regiunea, valea, 14, 73.
 Toplița, 103.
 Toulouse, 86.
 Tracia, 38, 41, 94; pustiită de Goți, 37.
 Traian, împăratul, 13, 19, 38, 40, 58, 91, 92; cucerirea Daciei și colonizarea, 32.
 Transdanubieni (Daci), 38.
 Transilvania, 14, 15, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 43, 57, 69, 76, 93, 95, 96, 98, 102, 106, 107, 109, 110, 113, 116, 117, 120, 121; părăsirea totală de Romani, 13; repopulată de Va-

- lahi, 14; exploatarea minelor în epoca romană, 32; retrag. legiunilor romane din 33; limba română din, n'are particularități dialectale, 48.
- Transmarisca (Turtucaia), 40.
- Tropaeum Traiani, restituit de Constantin cel Mare, 40, 123.
- Turcii, 52, 108, 112—114, 120.
- Turda, 92, 96.
- Turtucaia, 40.
- Țara Românească, 65, 110, 112, 113, 124; unirea cu Moldova, 116, 117; întinderea, 121; v. Muntenia.
- Ungaria, 29, 42, 60, 65, 66, 109, 110, 112, 113, 121; hrisoave ale regilor ei pentru Români, 15.
- Ungurii, 14, 18, 24, 26, 46, 63, 75, 77, 109, 113, 116, 120, 124; — *din Crimea* = Români, 65.
- Ungrovlahia, = Muntenia, 65.
- unirea, bis. rom. din Transilvania cu Roma, 115.
- unitatea lingvistică a prov. românești, 115.
- universitates, în Transilvania, 110.
- Uspenski, 76.
- Valahia Mare, — Muntenia, 20, 112; — *Mică*, = Oltenia, 112.
- Valea-lui-Mihai, 96.
- Valens, împ. roman, contra Goșilor, 37.
- Vandalii, 97.
- Varegii, 43, 79.
- Vasile al II-lea Bulgaroctonul, 62.
- Vasile cel Mare, episcopul Cezareii din Capadocia, 41.
- Vălcov, 60.
- Vârțișcoi, ceramica dela, 99.
- Velachus, = valah, 65.
- Velbuzd, 111.
- Vernadsky G. V., 24.
- Vespasian, împ. roman, 38, 81.
- Vicina, 23, 108.
- Vidra, 103.
- Viena, 116.
- Vistula, 42, 123.
- Vizigoții, 97, 99.
- Vlahii, Valahii, Blac, 24, 27, 76, 77; vlah, sensul cuvântului, 7, 28—29, 62—64, 67, 72, 120; din Balcani, 10, 106, 109; locuințele lor în sec. XI după Mutaftciev, 25; existența lor acolo după Keramopulos, 28—29; așezarea lor după geograful anonim (sec. 14), 46; sub dependența bis. a arhiepiscopului de Ohrida, 107; teza ungară că au imigrat târziu în Transilvania, 13—14; transdunăreni imigrează în N. Dunării, 14—15; din Pind, 46, 106; cuceresc pe Slavii din Panonia, 46; din Helada, 62; din reg. învecinată M. Negre, 63; în Panonia, 63; în reg. Galiției, 63; în Macedonia, 62, 124; din Hemus, 64; cele dintâi mențiuni despre Vlahi, 62—79; dunăreni, 66; stăpâni în Statul rom.-bulgar în prima jum. a sec. XIII, 108; cărăvănari, 123; călăuze ale Cumanilor, 124; răscoala celor din Balcani, 124.
- Vlaicu Vodă, 112.
- Vlahorichini, 62.
- voevodatele din Dobrogea din sec. XI, 108—109.
- Vopiscus, biograful lui Aurelian, 13, 32, 33, 38, 80.
- Vordoni sau Bordon, 76, 77.
- Vulfila, 93.
- Vulgari în Macedonia, = Aromâni, 30.
- Vunundur, 75.
- Waitz, 70.
- Watson Seton, 106, 107, 117.
- Wijk van, slavist olandez, 56.
- Ymor filius Molday, 111, 124.
- Zagreb, 27.
- Zurich, muzeul din, 96.

TABLĂ DE MATERII

	<u>Pag.</u>
Cuvânt înainte	7
Introducere	9

CAPITOLUL I

PĂREREA D-LUI LOT ASUPRA ORIGINILOR POPORULUI ROMÂN	13
---	----

CAPITOLUL II

TEORIA IMIGRĂRII DUPĂ UNELE LUCRĂRI RECENTE

Punctul de vedere unguresc. O părere rusească. Părerea Bulgarilor. Concordanțe și concluzii	18
---	----

CAPITOLUL III

ORIGINILE POPORULUI ROMÂN: PĂRĂSIREA DACIEI

Părăsire militară sau totală? Analogii cu alte provincii ale limesului. Mișcări de populații de pe un mal la celalt al Dunării din secolul al IV-lea — al IX-lea	32
--	----

CAPITOLUL IV

ORIGINILE POPORULUI ROMÂN: UNITATEA LINGUISTICĂ

Substratul balcanic. «Leagănul» limbii române. Despărțirea dialectelor. Extensiunea românei primitive	48
---	----

CAPITOLUL V

ORIGINILE POPORULUI ROMÂN: ETNOGRAFIE ȘI GEOGRAFIE

Vlahii în izvoarele istorice. Înțelesul geografic al denumirilor etnice: «Ungurii» din textele italiene. Înțelesul social al lui «rumân» și «vlah». Izvoare musulmane din veacul al X-lea și al XI-lea . . .	62
--	----

CAPITOLUL VI

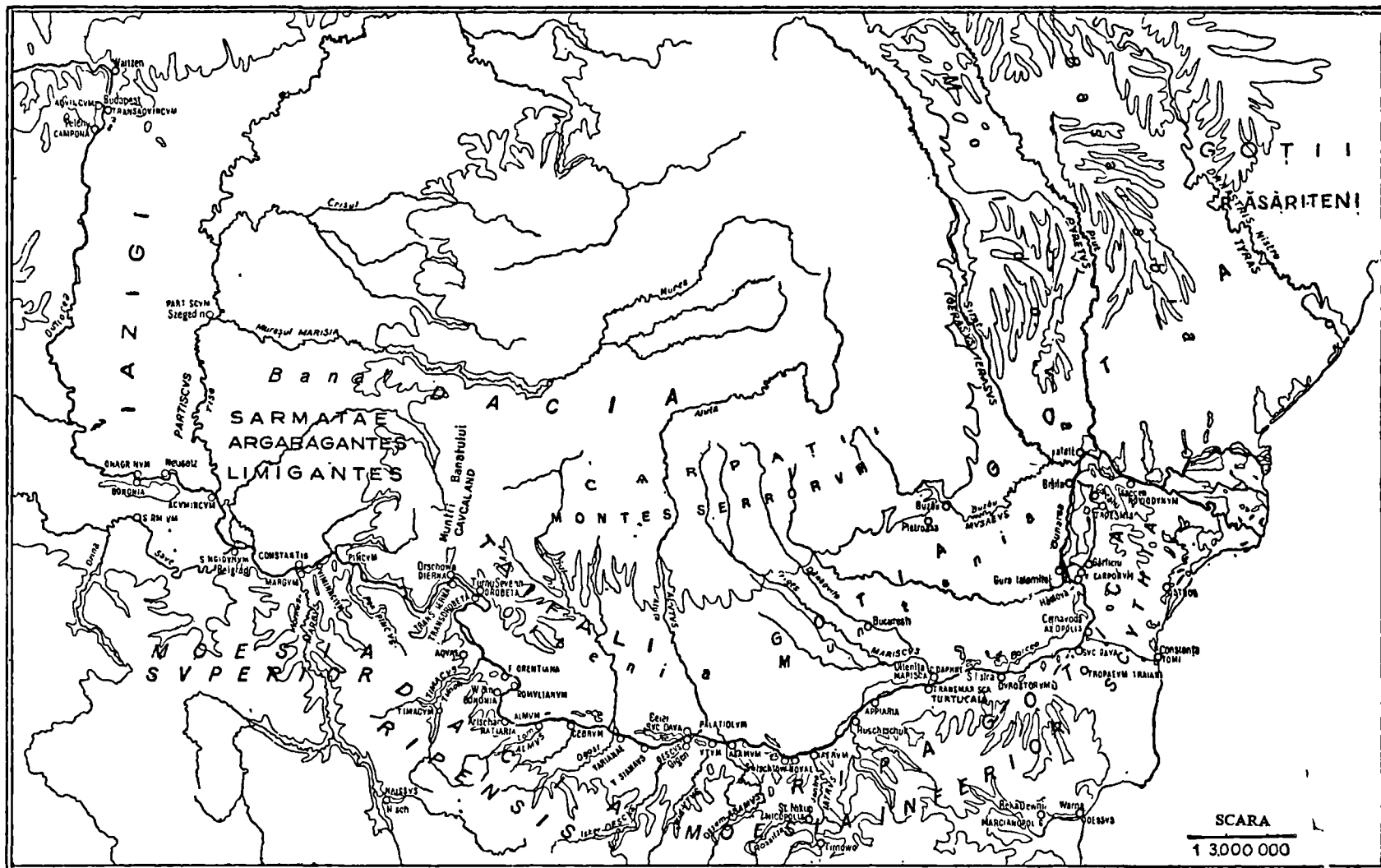
ORIGINILE POPORULUI ROMÂN: DATELE ARHEOLOGICE

Continuitate sau imigrare? Datele arheologice. Problema Daciei în vremea năvălirilor; Deșteptarea spiritului local în celelalte provincii ale imperiului roman. Dăinuirea unui particularism dacic și dovezile sale arheologice	80
---	----

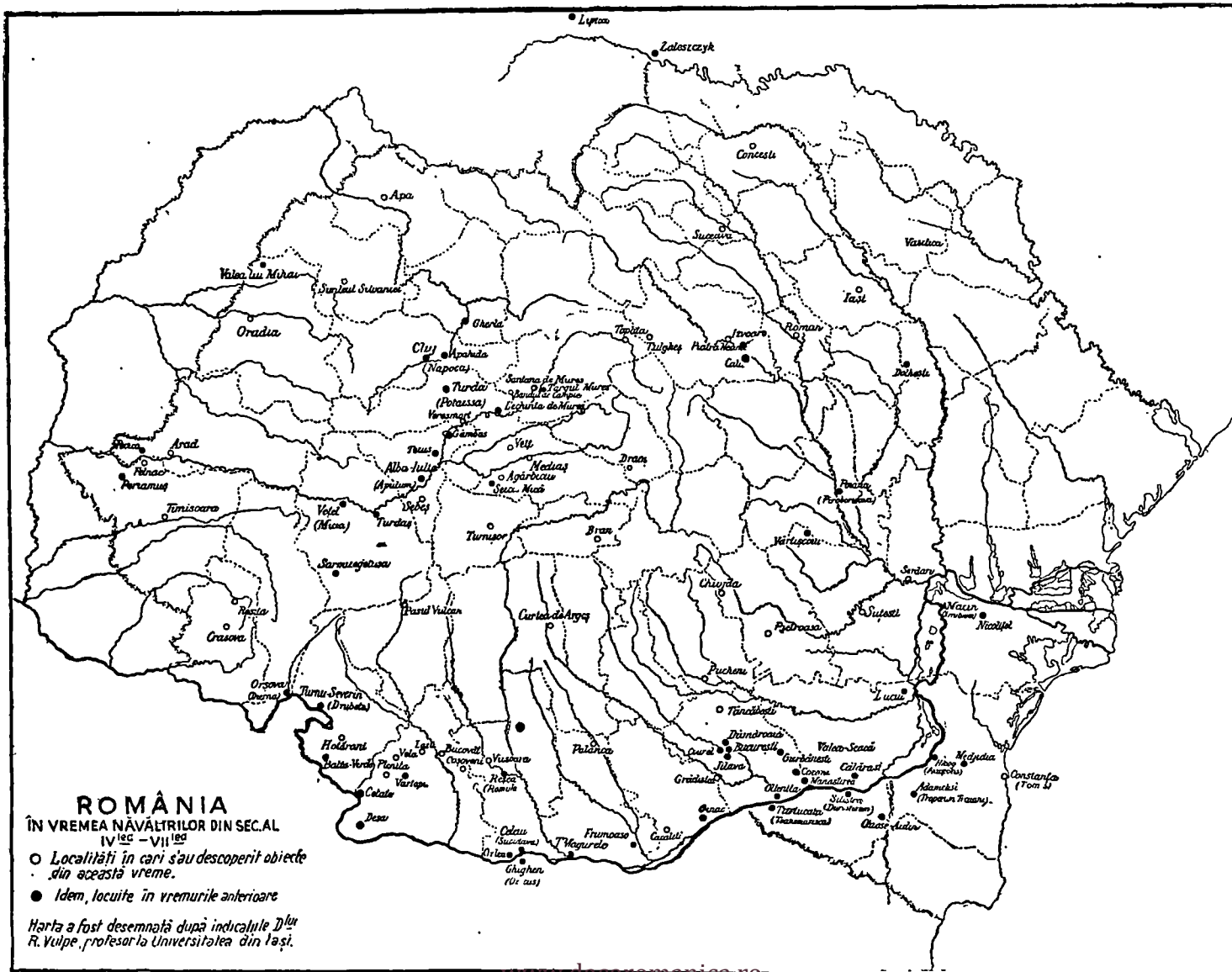
CAPITOLUL VII

OBSERVAȚII ASUPRA ISTORIEI ROMÂNILOR DUPĂ
VEACUL AL XIII-LEA

Românii și arhiepiscopia Ohridei. Întâile înighebari de state dunărene și carpatice în sec. al XIII-lea și al XIV-lea. Politica de echilibru a Principatelor. Originile și alcătuirea unității române	106
Incheiere	119
Rezumat cronologic	123
Indice	125
Tablă de materii	137

Dacia în secolul al IV-lea după C. Patsch, *Beiträge z. Völkerkunde v. Südosteuropa*, III.

MONITORUL OFICIAL, ȘI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI. — 1940

LEI 60.—

C. 53.505

www.dacoromanica.ro